Šahdo Bošnjak

SNOVI ŠEHIDA IBRAHIMA

Šahdo Bošnjak

SNOVI ŠEHIDA IBRAHIMA

Glavni urednik
Ramiz Brkić

Odgovorni urednik
Alen Planjac

Izvršna urednica
Muamera Planjac

Recenzenti
Mr. Bajruzin Hajro Planjac
Snežana Kovačević
Petrica Veselinović Nana

Autor slike s naslovne strane
Salim Ljuma iz Tuzle, slikar

Grafička urednica
Murisa Bašić

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-31

BOŠNJAK, Šahdo
Snovi šehida Ibrahima / Šahdo Bošnjak.
- Tešanj : Planjax komerc, 2015. - 206 str. ;
25 cm

ISBN 978-9958-34-149-6
COBISS.BH-ID 22099462

Šahdo Bošnjak

SNOVI ŠEHIDA IBRAHIMA

PLANJAX GROUP TEŠANJ
Knjižarska kuća PLANJAX KOMERC
Tešanj, 2015.

1. POGLAVLJE

Ulazu neugledne, pomalo zapuštene, studentske blagovaonice iz suprotnih pravaca približavala su se dva mlada čovjeka.

Ibrahim, mladić srednjeg rasta, snažno građen, poput boksera, širokih ramena, širokog a kratkog vrata, za koji je prosto srasla jedra glava, ukrašena plavom kudravom kosom, čiji su neposlušni pramičci vihorili poput kakvih malih zastava, što su se njima kitile ulice Sarajeva u vrijeme državnih praznika. Na širokom, još uvijek ćosavom, licu isticale su se debele, nasmijane usne, krupni, rijetki zubi, nisko a široko čelo i malčice prćast nos. Ukućani i prijatelji najčešće su ga odmila zvali – Ibro; bio je solidan student, pri kraju treće godine građevine. Ugledavši najboljeg prijatelja, usto još bliskog rođaka i prvog komšiju, razvuče debele usne u dobrodušan osmijeh pa zastade na širokom podestu kako bi ga sačekao.

Ibrahimu ususret žurio je Hamid, povisok, mršav momak, okruglog, gotovo dječijeg lica, poprskanog žutim pjegama i ukrašenog afro-frizurom riđe boje. Dva ispita i diplomski dijelili su ovog uzornog studenta arhitekture, i nadasve smirenog i skromnog mladića, od najveće želje i davnašnjeg sna – da se uposli te tako pomogne ocu, penzioneru, jedinom hraniocu mnogočlane porodice.

– Gdje si, labude, šta ima?! – uskliknu, mladićki razdragano, ne mogavši sačekati da se sasvim približi prijatelju.

– Zdravo, labude moj! – uzvrati momak bokserske građe jednom od najomiljenijih i najčešćih metafora, kojom su se međusobno oslovljavali, pružajući istovremeno desnu ruku za pozdrav, dok je lijevom blago tapšao prijatelja po ramenu.

Prepričavajući dogodovštine s prijepodnevnih predavanja, propraćane kadikad sočnim mladalačkim smijehom, prijatelji postajaše još koji časak, a zatim odlučiše da uđu, nehotično se sudariše na vratima, pogledaše jedan u drugog i prasnuše u grohotan smijeh, čiji se eho tupo odbijao od zidova dupke pune studentske blagovaonice. Nesporazum bi riješen tako što se Hamid povuče unazad, propuštajući rođaka, naprosto ga uguravajući ispred sebe, kako bi učas obojica, kao ribe u mutnu vodu, uronili u zasjenjenu, polutamnu prostoriju.

Primajući poslužavnik s hranom, Ibrahim je brižljivo razmišljao da li će imati dovoljno sitniša za dvije koka-kole, kojima bi počastio sebe i rođaka. Sreća te je za kole bilo sasvim dovoljno, ali tek pošto je propisno pretresao sve džepiće i gotovo u svakom pronašao poneki zaboravljeni dinar, zaostao od skromnog mjesečnog džeparca.

Napolju su oblaci premrežili sunce i još jedan od onih pomalo dosadnih a neizbježnih proljetnih pljuskova u nizu sasvim je izvjestan. Ispod stropa naprosto visi čini ti se gotovo opipljiva omora i težak vonj isparenja različitog porijekla. Mladićka čela ukrašavale su sitne kapljice bisernog znoja dok su prilazili netom ispražnjenom stolu u ćošetu prostorije. Onda su šutećke marljivo i temeljno praznili, činilo im se, plitke tanjire tanke a posne boranije, jer predavanja se otegla kao gladna godina, a njima se nerijetko dogodi da i ne doručkuju, što zbog nemara što iz želje da uštede koji dinar za sasvim obične prohtjeve kao što su cigare, izlazak s društvom u koji ugostiteljski objekt, odlazak u kino, pozorište i slično, a što su oni, šaleći se,

nazivali luksuzom. I dok je oko njih sve naprosto ključalo od mnoštva glasova i smijeha neobuzdane, divlje mladosti, preko jednog zalogaja kratkotrajnu šutnju naruši Ibrahimov malo promukli tenor:

– Čuj ba, jarane, kako sam ti danas nagrabusio na faksu. Sa mnom studiraju dva brata blizanca, Suljo i Meho. Suljo lijen i tup ko sjekira, a Meho znatno inteligentniji i marljiviji. Ama slični jedan drugom ko dvije polovice jabuke, toliko slični da ih nijedan profesor ne razlikuje. Profesor Simikić je jako rasijan i senilan te često zaboravlja donijeti ispitna pitanja. Tada po njih šalje u kabinet, obično, jednog od dvojice braće. Sulji ne bilo dovoljno što na većinu ispita, pogotovo onih koje je smatrao težim, umjesto njega izlazi Meho pa odlučio da napravi mućku s pitanjima. Da bi se napravio važan pred svojim društvom, samo dan ranije pohvalio se Snježani, Murisu, Marici i Zejni kako će im sigurno pribaviti ispitna pitanja. Čim ga profesor prozva: "Suljo, o Suljo!", a on će brže-bolje: "Nisam ja Suljo, ja sam Meho!" "Utoliko bolje. Htio sam samo da provjerim. Nego idi mi donesi ispitna pitanja iz kabineta." Suljo jedva dočeka ukazanu priliku te ti donese pitanja, ali i ukrade veću količinu cedulja s pitanjima pa ih teatralno razdijeli svome društvu. A profesoru bude nešto sumnjivo te stane zbrajati papiriće s pitanjima i zaključi kako mu nedostaje veći broj tih ispitnih cedulja. Tad digne strašnu hampu na Sulju, a ovaj se plaho uplaši i sve svali na me: kao ja neposredno prije ispita ušao u Simikićev otključan kabinet, pokrao ispitna pitanja i razdijelio ih dotičnim osobama. Onda me Simikić pozove u kabinet, iskali na meni sav svoj bijes i priprijeti kako će istog časa sve poduzeti da odmah budem zauvijek izbačen s Fakulteta. On bi to svakako i učinio, ali ja odlučim potražiti profesora Resulovića i sve mu objasniti. Na holu sretnem

Sulju (razlikovao sam ga od brata po teško primijetnoj rupici na čelu i po isto tako jedva primijetnoj nijansi boje glasa), ranije sam mislio da ću ga zgromiti, ali smirim se i samo ga pitam zašto mi to učini. On se uplaši, počne da vrda i da svaljuje krivicu na druge, ali ga dohvatim za prsa i propisno protresem, i tek tad priznade. "Zašto baš na mene?!" pitam ga. "Zato što si popularan kod gotovo svih profesora, kod većine vodiš vježbe i svi te cijene pa sam mislio da će prije tebi oprostiti nego nekome drugom." Naglo ga odgurnem i pođem kod profesora Resulovića. Bio sam uvjeren da će mi povjerovati i da će mi pomoći. "Ne brini, Bošnjiću, znam te kao finog momka, a ja ću to riješiti s profesorom Simikićem. Nema ni govora o tvom izbacivanju s Fakulteta, u to možeš biti siguran." Nakon tih riječi zahvalim se tom divnom čovjeku na razumijevanju i tek tad osjetim kako mi je pao težak teret sa srca.

– Eto, nije li to najbolji dokaz, prijatelju, da je na svijetu uvijek bilo, ima i bit će kako loših tako i dobrih ljudi? Samo, mene nešto drugo zanima, zanima me kako to: ti praviš ražanj, a zec u šumi?

– Stvarno, labude, ja ti ne razumijem aluziju? Budi jasniji i ne izražavaj se u zagonetkama... – začuđeno će Ibrahim, zatečen u mislima što su, nakratko, odlutale do rodnog Kaloševića.

– Pa, eto, koliko mi je poznato, ispit polažeš sutra, a čašćavaš me kolom danas, dakle unaprijed ... Nisi li pobrkao lonce ili ćeš da prsneš od naduhanog optimizma?... Ha, ha, ha...

– E, sad me, beli, zezaš. Ma, ne, ne čašćavam te uopće. Dobro znaš da sve dijelimo napola...po onoj: "Što je tvoje, to je i moje, a što je moje, to je samo moje: ha, ha, ha... Šalim se, šalim, jaro. – Momak se malo zamisli, kao da nešto prebire po mislima, pa dodade: – A i mogao bih, vala.

Znaš, sinoć sam sanjao kako sam položio taj ispit i kako mi je sam Šerpa (tako su studenti u međusobnim razgovorima nazivali profesora Halkića) čestitao, izgovarajući ono njemu uobičajeno: "Aferim, aferim, kolega!..."

– He, he...– spontano, smijeh ponovo pokulja na Hamidova usta, zbog čega se zagrcnu, šakama obrisa netom navrle suze na oči pa nastavi jednako da začikava prijatelja: – A otkad ti to vjeruješ u snove i slične kučine, da nisi, možda, postao sujevjeran, a?

– Da nisam praznovjeran, ti dobro znaš, zato što imamo slične poglede na svijet. Ali da vjerujem da se ponekad u snovima može predskazati ono što će se desiti na javi, e u to vjerujem, jer takav zaključak sam izveo na osnovu osobnog životnog iskustva.

– Hajde, bolan – podrugljivo će slušalac, usredsređujući svu pažnju na prijatelja, kao da ga prvi put vidi, ili kao doktor što pažljivo sluša bolesnika koji počinje da halucinira – bezbeli ćeš mi svoju tvrdnju ilustrirati nekim primjerom iz vlastitih snoviđenja?

– E, pa da vidiš, baš i hoću.

Ibrahim odloži kašiku u prazan tanjir, tanjir gurnu ukraj stola, podnimi rukama bradu i nastavi kazivanje:

– O ovome, labude moj, rijetko kome da sam se povjeravao, te tako nisam ni tebi, jer nisam imao namjeru da ubjeđujem u nešto nevjerne Tome. I ma koliko ti to primao sa skepsom i... i podrugljivo, tebi ću baš ispričati, jer si ti najveći nevjerni Toma, kojeg sam ikad upoznao.

Zanimljivo debatisanje nakratko prekide Hamid, izvadivši iz džepa košulje paklicu cigareta, opatije. U njoj su se nalazile svega dvije cigarete, kojima ponudi rođaka:

– Uzmi, labude.

– Neka, nemaš ni ti dovoljno.

– Dok ima za mene, bit će i za tebe ... dim, dim.

– A šta ćemo pušiti poslije podneva?

– Išetat ćemo na Baščaršiju. Naići će, valjda, neka dobra dušica. Žicarit ćemo.

– Predvečer bismo mogli skoknuti kod mog tetka Derve. Dat će, siguran sam, koju paru, barem toliko da nam se nađe za cigarete i turu pića.

– ?!

– Ma znaš ga, to je onaj zidar iz Piljužića. Radi u "Niskogradnji", a stanuje tu blizu, poviše Koševa. Navraćao je ovdje dva-triput, vidio si ga i ti. Dobričina.

– Si, šefe! A sad ne zagovaraj nego mi pričaj o svojim vizionarskim snovima. Baš me zanima.

– Ne zafrkavaj. Nisu to nikakvi vizionarski snovi. Možda puka slučajnost, ali su kod mene izazvali crv sumnje i potakli me na razmišljanja na način na koji nikada ranije nisam razmišljao. Dakle, slušaj, i ne prekidaj me posprdnim upadicama, jer ću u tom slučaju prekinuti kazivanje. Dakako da znaš našeg komšiju Vahidina, onog ba što je prije četiri godine nastradao u saobraćajki kod Bosanskog Broda?

– Jah, pa?...

– Eh, eto, tu nesreću sam sanjao. I njegovu smrt. Ujutro sam san ispričao majci, a predvečer stigao tužni haber. Sve se zbilo slično kao u mom snu. Više se majka začudila nego ja zato što sam ja pomislio kako je riječ o slučajnoj koincidenciji.

Riđokosi momak sluša bez riječi, smijuljeći se bezglasno, kao da kaže: "Baš su zanimljive te tvoje izmišljotine. Samo nastavi."

Plavokosi se pretvara da ne opaža prijateljevo provokativno kreveljenje pa produži pripovijedanje:

– Svakako dobro poznaješ i našeg zajedničkog, sad već rahmetli, rođaka Faika, što je preklanjske godine tako

naprasno umro nasred njive. Od infarkta. Možeš pomisliti da lažem ili šta god hoćeš, ali i njegovu smrt sam sanjao, neposredno prije nego što će se i stvarno desiti. Uz jutarnju kahvu, i taj sam san ispričao majci. Ona me pogleda koliko s nevjericom toliko i sa zebnjom i reče: "Jami ba, sine, kakvi umro, kakvo li ti šta! Eno Faik maločas prođe pored naših vrata. Zdrav, čitav. Pronese na sebi sijačicu od Halila. Jamda će u Prisojama kukuruz zasijavati. Jučer je vazdan zubio s konjima i s malim Ekremom. Pripremao, belćim, teg za sjetvu." Od tih riječi oborim pogled i malko se zastidim. Pokajah se što joj ispričah san. Osjećao sam neku neodređenu krivnju i nisam više progovorio ni riječ. Ali i pored toga nisam imao mira. Nagrizao me neumorni crv sumnje pa sam želio, žarko sam želio, da se moj san ne obistini, dok sam se podsvjesno trzao na svaki glas, pa i zvuk, koji bi mi doprli do ušiju, očekujući tužnu vijest. I, zbilja , ne prođoše ni koliko dva sata, a preko avlije pretrča Halilov sinčić, musavi Mujica, vičući iz svega glasa: "Umro Faik! Umro Faik!" Ne mogu da povjerujem vlastitim ušima. Kao bez duše otrčim u Prisoje da se uvjerim na licu mjesta. Kad tamo, a ono se iskupilo dosta znatiželjnog svijeta, komentarišu, neki bi da čuju kako se sve zbilo. Faika su već prenijeli u kuću, a mali Ekrem veli: "Zaustavio babo konje, sjeo uz banderu, triput uzdahnuo i – umro!" Trkom se vratim kući, kad ono: mati u me izbekerila oči kao da sam priviđenje. Kaže: "Ti si, sine, asli, evlija. Samo se dobrim i'sanima tak'o što u snu predskazuje." Ja pokunjeno šutim. I pored sve tuge i neodređenog osjećanja nekakve krivnje zbog komšijine smrti, dođe mi da se nasmijem. Zar ja – pa dobri? E, moja majko, kakav ja, kakvi dobri. Prije će biti da sam kakav đavo, glasnik crnih vijesti ili takvo što.

U daljini se čula potmula grmljavina, malo bliže

snažan tresak groma od čega zadrndaše na kipu otvoreni prozori blagovaonice. Napolju je pljuštalo kao ispod vodopada. Kroz vrata i prozore nadirali su vjetrom nošeni talasi svježeg zraka od čega neprijatna sparina naglo umanji, a atmosfera postade znatno ugodnija, podnošljivija. Velika studentska blagovaonoca neprimijetno se praznila. Žagor zamirao.

Hamid ugasi opušak dogorjele cigarete u prljavoj staklenoj pepeljari, protegnu se, prekriži ruke na grudima te se dublje zavali u neudobnu plastičnu stolicu, koja se pod njim uvijala i prijetila da će se razletjeti na sve četiri strane svijeta, što momak nije primjećivao zadubljen u Ibrino pričanje. Pa makar mu je jaran nakratko prestao s pripovijedanjem, on se sve vrijeme zajedljivo cerekao, ne znajući šta da misli o svemu tome. Očito, kada je u pitanju sujevjerje, prvi put u životu doveden je u stanje potpune zabune pa i pokolebanosti. S jedne strane, znao je da Ibro nije lažljivac, naprotiv, tako iskrene osobe danas su upravo dragocjena rijetkost, a s druge strane, kako povjerovati u te bapske gatke i priče, u te bajke za malu djecu?!

Ibrahimu nije mogla promaći ta prijateljeva zbunjenost i nevjerica, ali se pretvarao da ih ne primjećuje. Ipak je rekao :

– Krevelji se ti koliko ti drago, ali poslušaj i ovo. Već pretpostavljam kakav bi mogao biti tvoj komentar. No, ne marim. Jer Sejdo Kapić je naš jaran, a Fatmira nam je rodica. Poznato ti je, kao i meni, da su ašikovali barem tri godine i da su se ludo voljeli, neću pretjerati ako kažem : Romeo i Julija naših dana. Znaš i to da su je roditelji htjeli silom dati onom Zudi iz Mrkaljevine... Kako kojem? Onom ba bogatunu, malo postarijem momku, što godinama već radi u Njemačkoj. Sjećaš se kako je dolazio kući mercedesom najnovijeg tipa pa se šepurio po igrankama i

teferičima ko horoz đuđan, dok je po kafićima i kafanama čašćavao i koga je znao i koga nije, rasipajući marke ko pas buhe, e da bi se pravio važan. Uprkos svemu, djevojka je voljela Sejdu. Ama, džaba! Njeni roditelji bili lakomi na marke i bogatstvo pa pokušali, izgleda i uspjeli, i njoj mozak zavrtjeti i smutiti, uspjeli i nju obrlatiti. Helem, Zudini roditelji zaprosili djevojku, a njeni jedva dočekali. Odmah utanače dolazak svatova u petak predvečer. A ja se sjećam, kao da je sad bilo, noć uoči četvrtka sanjam: Sejdo ukrao Fatmiru, i to Zudinim svatovima ispred nosa. Pa ko u kući Sejdinih roditelja veliko veselje, mnogo svijeta se okupilo i igra se kolo, a u kući Zudinih i Fatmirinih roditelja velika žalost. Također sam sanjao da su roditelji Fatmiri sve oprostili te da su pozvali kćerku i zeta na pomirenje. Eto, baš ko u nekim lošim fimovima, sve se završilo sretno.

Hamid prestao s cerekanjem, posve se uozbiljio i sav se pretvorio u uho, prateći tok Ibrinog pripovijedanja. Čim jaran zastade da se malo odmori i da dođe do daha, riđokosi ga stade požurivati:

– I šta bi dalje? Šta bi dalje?

– Eh, šta bi. Sad imaju zlatnu djevojčicu, pravog malog anđela. Ali, da kazujem redom. Ovako, baš je četvrtak bio, ja ti uđem u kafić kod Memse, kad tamo, imam šta vidjeti: sjedi Sejdo za stolom i plače; pred njim pun sto praznih čaša, a on – nakresan ko majka. Priđem mu i pitam šta mu je, šta je uzrok pa se tako napio. "Kako ne bih pio? ... Moju Fatmiru udaju ...prodaju, jarane, drugom momku, a sve zbog prokletih para ... Otrova, otrova bih se, bolan, napio, moj jarane, denali ne bih rakije ...", projeca i zagrcnu se od plača, dok su mu se suze ko kiša slivale u čaše netom napunjene alkoholom. Sažalim se na dobrog jarana te sjednem kod njega, naručim nam novu turu pića pa ga stanem nagovarati i savjetovati: "Slušaj

me, Sejdo, dobro. Svatovi bi po Fatmiru trebali doći sutra predvečer. A ti sad hodi kući, dobro se naspavaj i istrijezni. Sutra, pošto ustaneš, lijepo se obrij, dotjeraj i namiriši pa siđi do mene. Ja ću prošetati do rodice Fatmire i kazat ću joj da je nekim poslom zove moja majka. Kada dođe, a ti je onda obrlati, onako, mangupski fino, slatkorječivo; reci joj ba da nije sve u bogatstvu, i tako te fore...Razumiješ?!" "Ma, nema od toga hak! ništa, neće ona više mene hak!... Ja sam ti ubogi sirom... hak!... siromašak prema tom Zudi...", proštuca Sejdo, a ja se iznenadih kako ga je razgovor o voljenoj djevojci tako brzo napola otrijeznio. "Hoće, hoće", kažem i ispričam mu svoj san, ama detaljno. Saslušavši me pažljivo, Sejdo eksira piće, skoči ko oparen, potapša me po ramenu i na polasku obeća: "Bude li tako, dovijeka ćeš ostati moj najveći dost, a slijedi ti i nagrada hak!; jasno, sve u granicama mojih mogućnosti hak!..." "To prvo se podrazumijeva, a to drugo odmah zaboravi. Sad je najvažnije da sve dobro zapamtiš što sam ti rekao. I sretno!" "Hoću, jarane, i hvala ti hak! koliko je Lijepo brdo!" Nakon tih riječi čvrsto me zagrli, bazdeći pritom ko bure rakije, i izađe iz kafića, teturajući nesigurna koraka, naličeći bebi što tek prohođava.

Momak plave kose nali punu čašu vode, ispi nadušak, kako bi nakvasio suho grlo, pa nastavi kazivati:

– Sutradan se sve odvijalo po mom planu, a već predvečer čekao sam s ostalim svatovima ispod one stare kruške zrnike, što se nalazi u bašči Fatmirinog oca. Za to vrijeme Sejdo se šuljao kroz bašču, između gustih krošanja voćki, prema prozoru Fatmirine sobe. Čuše se dva kratka zvižduka i ... jadnica je iskočila kroz prozor, bosa. Tako je Sejdo ukrao Fatmiru Zudi ispred nosa. U kući Sejdinih roditelja veselilo se do zore, čak sam i ja igrao u kolu, baš ko i u snu. Ujutro, kad sam polazio kući, Sejdo otkopča s

ruke pozlaćen sat i tutnu mi ga u šake govoreći: "Poklonila mi ga tetka iz Zenice. Ovo ti je, moj dobri ahbabe, skroman dar u znak vječite zahvalnosti." Tu nikakvo opiranje nije pomoglo. No, taj sat ne nosim već mi se nalazi kod kuće u vitrini, s ostalim poklonima.

Čim Ibrahim završi, Hamid odahnu s olakšanjem. Na njegovim usnama pojavi se zagonetan smiješak, što plavokosi pogrešno razumje te će reći:

– Šta, ne vjeruješ?! Eno ti moja mati, živa je. A i Sejdo je živ, pa ih pitaj.

– Mnijem da je bolje vjerovati, nego ići i pitati – nastavi s peckanjem momak s afro-frizurom. – Nego ... šta ono reče: sanjao si kako si položio ispit ?...

– Da, sanjao sam. Zato sam sasvim ubijeđen da ću ga položiti.

– Slušaj, prijatelju, vjerujem kako je između sna i jave moguća slučajna podudarnost. Ali da je to zakonitost, ili natprirodna moć kojom su obdareni pojedinci, e, u to baš nikako ne vjerujem. Zato ne vjerujem ni da ćeš taj ispit uspješno pregrmjeti, i to najteži ispit tokom cijele školske godine, i još kod najzeznutijeg profe ... kod Šerpe, ej!

– Hoću, hoću, zapamti šta sam ti rekao. Stisnut će mi ruku i kazati ono njegovo, poznato: "Aferim, aferim, kolega!..." Pa ćemo taj događaj fino proslaviti na Vrelu Bosne, uz poznato društvo i gitaru, razumije se.

– Ćuj, na Vrelu Bosne! A zbog ćega ba ta promjena, kad smo dosad sve uspješno otkaćene ispite proslavljali u Studentskom domu? – pita riđokosi šaljivo oponašajući mnoge Sarajlije, koji ne razlikuju u izgovoru glasove ć, č te đ, dž.

– Zato što sam tako sanjao.

– Ali ti ne moraš raditi kao što sanjaš.

– E, pa da vidiš, kad su neki snovi u pitanju, bogami,

moram. Jer su ti snovi sudbinski vezani za moj život.

– Dobro, Ibro, reci mi vjeruješ li u moć hodžinih zapisa?

– Zavisi kakva im je svrha. Ako su takve hodže smišljeni šarlatani, onda je, logično, njihovo djelovanje šarlatanstvo, i tad im ne vjerujem–jer su najobičniji prevaranti.

– Izvini, ali poznate su mi osobe koje tvrde da su im upravo hodžini zapisi i slične vradžbine pomogle u prevazilaženju raznih problema .

– Zapisi i vradžbine, kao takvi, nisu pomogli nikome. Za takvu tvrdnju objašnjenje je u autosugestiji. Jer ako neko želi u nešto vjerovati, pa i u to da je, naprimjer, mlijeko crno, ili da je krava božanstvo, niko ga u tome ne može spriječiti. Tako ti je i s raznim šarlatanima: nadriljekarima, iscjeliteljima, vračarama i slično. Pravi vjernici znaju da Bog svoje Božanske moći ne ustupa običnim smrtnicima, ponajmanje kojekakvim šarlatanima. Sve što islam dopušta, jeste mogućnost da ljudi upute dovu Allahu, a da li će je On uslišiti ili ne, to je opet Njegova volja. Dova može biti uslišena, ili neuslišena, od bilo kog čovjeka isto kao i od hodže. Mislim da je to cijela istina. Sve drugo jest šarlatanstvo, opsjena, sihiri, prevara i grijeh. Težak grijeh kod Allaha. Oni koji se time bave, bit će na onom svijetu najstrožije kažnjeni. Ja o tome znam toliko, i vjerujem u to što znam.

– Nisi praznovjeran, je li?... A iz priče ti se da zaključiti kako vjeruješ u sudbinu! – povišenim tonom otkresa Hamid, pomalo iznerviran Ibrinom diskusijom.

– Da, samo što vjerovanje u sudbinu i praznovjerje nemaju kod mene znak jednakosti.

– To znači da si fatalist...

– Ako je vjerovanje u sudbinu fatalizam, tad jesam.

– Uredu, pametnjakoviću, kad sve tako znaš, baš me zanima kako definišeš sudbinu?

– Kad te iznimno zanima moje mišljenje, e, onda ću ti reći: za mene je sudbina sve ono što se čovjeku dešava u životu.

– Po tvom mišljenju čovjek, dakle, ne može uticati na svoju sudbinu?

– Ne može na onakvu, kakvom sam je maločas odredio.

– Ali, filozofe, uzmimo za primjer da čovjek sebi može oduzeti život, recimo, skočivši s višespratnice, a i ne mora. Šta mu je onda suđeno?

– Ako oduzme, suđeno mu je, a ako ne, također mu je suđeno. Oboje mu, svakako, ne može biti suđeno.

– E, tu sam te čekao. Ako ne skoči, znači, uticao je na svoju sudbinu.

– Po toj logici, i ako skoči, uticao je na svoju sudbinu. Sve mi se čini, labude moj, da ti smatraš kako čovjek može pobjeći od vlastite sudbine, pod pretpostavkom da mu se ne sviđa?

– Ako može na nju uticati, zbog čega ne bi mogao od nje i pobjeći?

– Izvini, labude, ali moram ti ovo reći: ne poznajem pametnijeg čovjeka od tebe, a koji je izrekao veću glupost.

– E, kad tako misliš – uzjoguni se riđokosi – iz inata ti bacam rukavicu i kladim se s tobom da ćeš sutra ljosnuti na ispitu, i to koliki si dug.

– Kad ti tako želiš, važi. A u šta se to kladimo?

– U sto maraka – nepromišljeno brzo stiže odgovor i ruka ispružena za okladu.

– Da je neko drugi u pitanju, možda bih i prihvatio; a s tobom se ne kladim iz najmanje dva razloga. Prvi, jer ne želim izlagati nepotrebnom trošku najboljeg prijatelja;

drugi, zato što nemaš u džepu ni prebijenog feninga, baš ko ni ja – reče Ibrahim podsmješljivo, odbijajući ponuđenu ruku.

Na Ibrahimovu dosjetku oba prijatelja se nasmijaše; smijeh je iz njih izbio kao erupcija vulkana, da bi isto tako naglo i prestao, ali je njegov eho još neko vrijeme odzvanjao praznom prostorijom.

– Gle, nismo ni primijetili kako smo ostali gotovo posljednji! – iznenadi se plavokosi. – Eno, Hatidža već posprema stolove.

– Ih, kako bi sad pasala cigara – dodade momak s afro-frizurom. – Bi l' i tebi?

– Šuti. Bolje ne pitaj. Miris duhana osjećam u nosu.

– Šta onda čekamo? Idemo odmah u žicarenje ! – uskliknu Hamid pa đipi sa stolice tako nespretno da se preturi zajedno s njom.

Ibro mahinalno ispruži ruku da zadrži jarana kako ne bi zbog inercije izletio iz ravnoteže, ali ne uspje, što je bilo dovoljno da kod njega izazove glasan smijeh. Još kad se na izlazu ponovo sudariše, momci prasnuše u neobuzdan hihot, nalikujući neozbiljnoj djeci, ali se plavokosi povuče, vraćajući dug jaranu za njegov sličan gest prilikom ulaska.

Napolju ih zapljusnu svježina zraka, pomiješana s mirisima isparenja poslije kiše. Pamučnobijeli oblaci odlepršali su daleko prema liniji horizonta. Sve je blijeŝtalo u zlatu sunčevog sjaja. Ulice Sarajeva bile su umivene, cijelo Sarajevo bilo je okupano kao kakvo novorođenče. Dah proljeća svuda je porađao nove klice života. Ibrahim je pomislio kako je lijepo biti u šeher Sarajevu, u proljeće; jer Sarajevo je u proljeće prekrasan grad.

Drugari su se na Baščaršiju uputili pješice, šetajući polagahno, usput razgledajući izloge i lijepe prolaznice i, uglavnom, šuteći, svaki zaokupljen svojim problemima

i brigama, kojih je u ova teška i neizvjesna vremena bilo i preko glave. Hamidu se ta šutnja učini nelagodnom te odluči da je prekine; kako nije smislio ništa pametnije niti značajnije, reći će, tek toliko da bi nešto rekao:

– Je li, labude, sjetiš li se kadgod crnih očiju?

– I crnih kosa... Kako da ne, pogotovo nakon položenih ispita. Znaš šta, jarane? Kod cura slabo zapažam, a brzo zaboravljam upravo boju očiju. Kakve su boje oči tvoje cure? – zadirkuje prijatelja momak kudrave kose.

– Stani malo, dok se sjetim. Hmmm, šućmuraste... he, he, he.

– Ha, haaa... A što baš šućmuraste?

– Ma, hajde... Što se praviš Toša? Znaš da nemam curu: ha, ha...

– Ha, ha, ha... Stvarno, jaro, biti u Sarajevu, a nemati curu, to ti je isto kao raditi o medu, a ne olizati prste. Kod tebe sve neke kao prijateljice. Mani se, bolan, prijateljica; kad ćeš već jednom naći sebi neku ... kako bih rekao... neku trebu?!

– Neka, neka, labude, sve u svoje vrijeme – reče riđokosi koji se slabo snalazio u ženskom društvu, ponašajući se vrlo stidljivo, čak neobjašnjivo rezervisano.

Nakon ovog razgovora mladići ponovo zašutješe i do Baščaršije ne izustiše niti jednu jedinu riječ.

2. POGLAVLJE

Sljedećeg dana na Vrelu Bosne okupilo se fino, intimno društvance, sve kolege i kolegice s Fakulteta, kako bi u bašči malog restorana, tik iznad vode, proslavili Ibrahimov uspjeh na ispitu. A kako tetak Dervo nije škrtario, Ibrahim se za izvjeso vrijeme snabdio cigaretama, a nešto je i preteklo za skromnu mezu, sokiće i kahve; Brčak Suljo donio je litru konjaka, dok je crvenokosa Ajša, ljepotica iz Doboja, pripremila takve kolače, kako to Ibro fino reče, prste da oližeš. I, da bi atmosfera bila ležerna i ugodna, pobrinuli su se i drugi, naravno, u granicama svojih skromnih studentskih mogućnosti.

Svi su nastojali da ne zaborave nazdraviti Ibri i čestitati mu položen ispit; neki su bili toliko revnosni u tim nastojanjima da su to činili dva ili tri puta, jedni da budu primijećeni od kolega, a drugi zbog bojazni da tu formalnost ne zaborave, što su smatrali nepristojnošću i nekolegijalnošću. Neki su pritom parafrazirali profesora Šerpu, koji je zbog savjesnosti, strogosti i principijelnosti važio kao najveći autoritet na Fakultetu, a koji je imao pravi repertoar fraza, što bi ih upotrebljavao na ispitima. To je studentima bilo simpatično, smiješno, ali i upečatljivo, zbog čega su ih dugo pamtili i ponavljali u međusobnim razgovorima i šalama. Svakako je studentima bila najdraža, gotovo okamenjena, ona što ju je upućivao kandidatu koji bi uspješno položio ispit. A ona je počinjala s: "Aferim, aferim, kolega!...", što su prijatelji danas ponovili više puta čestitajući svom kolegi. No, tu bi, obično, zastali jer se

fraza na tom mjestu račvala, zapravo cijepala kao ameba u više omiljenih profesorovih fraza i potfraza, te ih je bilo teže zapamtiti oko čega se studenti i nisu naročito trudili. Primajući čestitke, Ibrahim se osjećao malo nelagodno i da bi koliko-toliko prikrio tu nelagodu, pa čak moglo bi se reći i stid, makar što nije važio za stidljivu osobu, on uze gitaru, što se nalazila na stolici pored njega, nataknu na glavu slamnati sombrero, koji je toliko volio, a koji je donio od kuće samo za ovakve, izuzetne prilike, i zvonkim, pomalo melanholičnim tenorom zapjeva jednu od najomiljenijih šansona iz repertoara omiljenog mu pjevača Ibrice Jusića. Uslijedile su druga pa treća... Uz pjesmu, piće i skromnu mezu društvo se stalo kraviti poput snijega na proljetnom suncu. Veselo društvo, pjesma i sjetni zvuci gitare privlačili su sve više pozornost gostiju i mnogobrojnih šetača. Većina je svila krug oko njih i oduševljeno posmatrala; ali neki nisu mogli odoljeti, pridruživši im se pa i zapjevavši s njima. Izletištem Vrelo Bosne širio se neodoljivi miris nadaleko poznatih sarajevskih ćevapa, ali i pjesma veselog društva kao i zvuci neumorne Ibrine gitare.

Zlata Okulić, djevojka s treće godine studija građevine, sjedila je do Ibre te iskoristi pauzu između dvije pjesme kako bi ga upitala:

– Kojom ocjenom si položio, Ibro?

– A, šesticom, ta kojom bih drugom ...

– Što ga džaba pitaš kad znaš da je kod druga Šerpe najveća ocjena šestica, uvijek s nekakvim primjedbama ili s plusevima, minusima i tome slično ? – kori je na duhovit način Huso, krupan brkajlija, ganjajući po tanjiru vrhom čačkalice tanak kolut pileće salame, toliko tanak da bi se kroz njega, skoro, nebo moglo vidjeti.

Njegov komentar izazva kod prisutnih pravu buru

smijeha. Odmah su na Husin komentar i ostali željeli dodati koju šaljivu primjedbu pa je sve proključalo od veselog žamora i gromoglasnog smijeha. Pošto se buka malo stišala, a okupljena gomila znatiželjnika dobrano osula, riđokosi se obrati slavljeniku aludirajući na jučerašnji razgovor u studentskoj blagovaonici:

– I tako, jarane ... Tvoj san se zbilja ostvari ...

– Nego šta si ti mislio? – ravnodušno odgovori momak sa sombrerom.

– Mislio sam kako ću snovima ubuduće pridavati veći značaj – reče Hamid, sasvim se uozbiljivši pa sagovornik ne proniknu, mada je nastojao, da li je to još jedna mala provokacija ili je prijatelj stvarno promijenio jučerašnje mišljenje.

– Čuj, jaro, to je ipak samo tvoj problem – odluči da kratkim odgovorom skine s dnevnog reda, kako je mislio, ovo beznačajno pitanje.

Ali tako nije mislio i Hamid, koji reče:

– E, da znaš i nije samo moj, zato što sam odlučio da pred sljedeći ispit naručim kod tebe tako jedan sančić, obavezno s pozitivnim ishodom. Je l' može?

– Jok, ne može!... A i kad bi moglo, iz inata bih sanjao kako si ljosnuo koliki si dug.

– Ma nemoj... Ti to tako svom labudu! Dobro, bar mi u džepu ostade sto maraka, he, he...

– E, što se ne okladih; u mom bi sada bilo sto i deset; tvojih sto i mojih deset, ha, ha...

Njihovo ćaskanje i smijeh u opuštenoj atmosferi narušiše umilni zvuci poznate sevdalinke: "Vino piju, nane, age Sarajlije..." To je Aida, jedina Sarajka u društvu, dograbila Ibrinu gitaru i povela pjesmu koju cijelo društvo prihvati s oduševljenjem: "Služila ih, nane, Sarajka djevojka..." Tako je gitara prelazila iz ruke u ruku. Jedna za drugom

smjenjivale su se pjesme: ”Bosno moja”, “Ko se jednom napije vode s Baščaršije”, “Kad ja pođoh na Bembašu”, “Sarajevo ljubavi moja”, i, na kraju, obavezno, “U ranu zoru, kad sviće dan”.

Pjesma, smijeh i veselje neobuzdane mladosti razlijegali su se duboko u noć – kao da su ovi mladi ljudi slutili strašne mračne oblake, što su se prijeteći nadvijali nad njih, bosanski narod i cijelu Bosnu i Hercegovinu.

3. POGLAVLJE

A da će radost mladalačkog življenja i studentske snove prekinuti crno klupko nemilih događaja, što se neumitnom brzinom stalo otklupčavati nad lijepom i dragom, a tako nesretnom zemljom, Bosnom i Hercegovinom – slutio je i Ibrahim sa strepnjom u srcu, zbunjenošću, neizvjesnošću i totalnom sluđenošću sve strašnijim, sve crnjim, sve bezumnijim događajima od kojih čovjeku zastaje dah i normalan mozak, jednostavno, prestaje da funkcioniše na uobičajen način. Gledao je na televiziji kako srpske vođe fašizoiranog SDS-a u Skupštini BiH otvoreno prijete agresijom i mogućnošću nestanka jednog naroda, koji se neće moći odbraniti, aluzija je, naravno, bila upućena bošnjačkom narodu i njegovim vođama. Iza sumahnutih vođa bosanskih Srba stajala je, sada već bivša, JNA (neki kažu četvrta oružana sila u Evropi) i mala mitomanizirana Srbija, koja je sanjala viševjekovni san da postane velika, a sve na račun susjednih naroda i zemalja. Da zlo bude veće, na njenom čelu stajao je raspomamljeni vožd staljinističkog ili hitlerovskog tipa, s razlogom nazvan "balkanskim kasapinom", i okružen mnoštvom samozvanih četničkih, krvoločnih vojvoda, poput Šešelja, Arkana, Bokana, Jovića i mnogih drugih, s njihovim paravojnim formacijama dobrovoljaca, a ustvari, najgorih nacinalista i šovinista i okorjelih kriminalaca i bjelosvjetskih pustolova, najgore sorte. Oni su bili spremni da za račun ostvarenja monstruoznog plana svojih gazda počine takve zločine – kakve čovječanstvo u svojoj historiji gotovo da i

nije zapamtilo; da izvrše genocid i u korijenu zatru jedan miroljubiv, nenaoružan i zatečen narod, Bošnjake, koje su srpske vođe, svodeći ih na etničku grupu, smišljeno nazivali Bosanskim Muslimanima.

Nakon što je u Sarajevu, najvjerovatnije, insceniran incident sa srpskim svatovima kojom prilikom je jedno lice poginulo (a koji nikad nije do kraja rasvijetljen), počinje strahovit pogrom nad muslimanskim stanovništvom u Bijeljini i cijeloj Istočnoj Bosni od strane srpskih paravojnih, fašističkih formacija: arkanovaca, šešeljevaca, bokanovaca i drugih zločinaca. Prateći zbivanja, Ibrahim je došao do zaključka da strašna i neumitna neman rata širi svoja smrtonosna krila od Drine na istoku do Une na zapadu, i da nastupaju najcrnji dani u njegovom životu. Osobno mu je to postalo nedvojbeno jasno pošto je otpočeo brutalan, dugo pripreman, napad na Sarajevo od strane bosanskih Srba, pomognutih srbijanskim vojnim i paravojnim formacijama.

Neopisivo haotičnim, šokantnim događajima ispred bosanskohercegovačke Skupštine, kada je zapravo i otpočeo napad na Sarajevo, prisustvovala su i dva gotovo nerazdvojna prijatelja. Demonstrirali su protiv krvoprolića i protiv ubijanja, protiv besmislenog rata, kada su po njima počeli djelovati srpski snajperisti. Pale su i prve žrtve, što je kod hiljade demonstranata izazvalo strah i paniku, shvatili su da sa srpskim fašistima nema šale. Dotad je sve izgledalo nekako bezazleno, kao dječija igra. A onda je neko iz mase povikao: "Čovječe, pa oni ubijaju, mater im fašističku !... Oni pucaju po narodu !..." Svijet je počeo da trči, da bježi, tražeći glavi selameta. Nastao je ljudski stampedo da su ljudi bježeći, gazili jedni preko drugih. Svima se u glavi pojavila samo jedna misao: "O, moj Bože, pa ovo je rat! Pravi pravcati rat!..." "Do-

sad smo samo slušali o ratu od starijih i gledali ga u partizanskim filmovima, a sad je evo došlo to strašno vrijeme da ga i lično iskusimo na vlastitim kožama!... ", mislio je Ibrahim, ali ga presječe u mislima rođak Hamid dok su stajali u haustoru jedne višespratnice, zaklanjajući se tako od snajpera što je pokrivao čitavu ulicu, u kojoj se nalazio i ulaz u zgradu. Govorio je zabrinuto i vrlo uplašeno, pobijeljevši od straha kao kreč:

– Da nam je nekako, rođo, izvući odavde samo živu glavu, a poslije bismo vidjeli šta nam je činiti!

– Kad bismo mogli nekako stići makar do moje rezidencije – našali se plavokosi, iako posve ublijedio i preneražen onim što se napolju dešava.

Kao da su upali u kakvu klopku, zatečeni i preplašeni, momci su se unezvijereno okretali ne bi li otkrili kakav spasonosni izlaz iz neugodne, skoro pa smrtonosne situacije. Onda momak bokserskog izgleda u očajanju načini nekoliko koračaja, kao zatočena zvijer u kafezu, odškrinu prva vrata pa povika, glasom punim nade u spasenje:

– Hej, evo nekog hodnika ... a eno i izlaza na drugu ulicu!... Za mnom!

U tom času znali su da moraju rizikovati jer ne mogu tu čekati noć niti vječno ostati u tom prokletom haustoru. Zato oprezno virnuše na vrata pa, našavši se na ulici, pogureni potrčaše duž zgrada, ispod kiše ljutitih kuršuma, dok se oko njih sve prolamalo od pucnjave, da je treštalo kao u šišu; eksplozije i zvižduk metaka nadjačavali su jedino jauci, krici i galama izbezumljene svjetine, što se nerijetko sudarala, padala, gazila i bila pregažena od drugih, bježeći neznano kud, samo što dalje od mjesta eksplozija prvih granata i od mjesta gdje su padale prve ljudske žrtve, bježeći od lokvi krvi i od smrti.

Momci naprosto uletješe u Ibrahimovu studentsku

sobicu i odmah se strovališe na krevet kao kosom pokošeni, pa naslonjeni leđima na zid, omamljeni svim onim gotovo nestvarnim, što su toga dana vidjeli i doživjeli, dugo su bez riječi zurili u pod, kao hipnotisani, osluškujući eksplozije koje su postajale sve rjeđe kako je vrijeme više odmicalo. Tim prije su kao prasak groma odjeknule riječi riđokosog u grobnoj tišini studentske sobe, kada je rezigniranom psovkom prekinuo dugotrajnu šutnju:

– ...bem ti ja i socijalizam i komunizam, i Marksa i Engelsa, i internacionalizam i samoupravljanje!... Hm, bratstvo i jedinstvo!... Vidi, šta nam čine braća Srbi!

– Dugo sam i ja vjerovao u tu demagogiju, u te laži. Tek sad mi je jasno da je sve to bila samo dobro smišljena fatamorgana za naivne – dok su se oni sve vrijeme pripremali da nam čine ovo što nam upravo čine, ove krvave zločine. Čovječe, pa oni ubijaju, masakriraju naš narod, ruše, pale, pljačkaju, siluju... Oni su fašisti – koji žele da istrijebe naš narod! O, Bože, kako sam mogao biti tako slijep?! Zar je trebalo da nam se dogodi ovo što nam se dogodilo, da bismo progledali? Pa oni ovim počinju ostvarivati vijekovni san o velikoj Srbiji – izbifla Ibrahim kao na ispitu, zagnjuri lice među dlanove, kratko zašutje, nečemu se naglo dosjeti pa bubnu kao iza sna:

– Čuj, labude, ja iz ovih stopa idem kući... I ti ćeš sa mnom. Idemo u naš Tešanj, među našu raju... da se borimo protiv srpskog agresora, protiv fašista!

Hamid ga pogleda dugim, ispitivačkim pogledom, punim iznenađenja i čuđenja, što je kao sonda prodirao duboko do dna duše, a potom upita:

– A s kime, a čime, a kako?!... A šta ako nas negdje zaustave Srbi?! Isuviše je opasno! Mislim, jaro, da ti je ideja posve sumahnuta ... dakle i ništavna!

– Nema, jaro, ništa da brineš – othuknu Ibro i sta-

de da objašnjava. – Ovo ti nisam stigao ispričati, a evo o čemu se radi. Jutros sam se sreo s Đorđem Stanivukom. Kako, kojim? Onim ba crnim iz Doboja, s moje grupe. Jest Srbenda, jebat' ga, al' bio je dobar jaran, što jest, jest. Ima tu brata, radi u nekoj firmi kao trgovački putnik. Danas u četiri sata poslije podne idu kući bratovim autom. Zove i mene. Ima mjesta za nas obojicu. Dogovor je ovakav: zaustave l' nas negdje Srbi, oni će pokazati dokumente i reći da smo i mi Srbi, a da su nam u onoj žurbi dokumenti ostali u stanu. Zaustave l' nas Hrvati, il' muslimani, desit će se obrnuto. Kužiš li?!...

– ?!

– Rekao sam da ću razmisliti. Pa sad, eto... budemo li išli, dogovoreno je da budemo kod njega u pola četiri; ne budemo li, oni će ići i bez nas. Poslije ovih stravičnih dešavanja danas, moje mišljenje je da nemamo više šta čekati. Slažeš li se sa mnom, labude?

– Dok si pričao, grozničavo sam razmišljao. Da je skopčano s velikim rizikom – skopčano je; ali sam zaključio kako je to ipak najpametnije što u ovoj situaciji možemo učiniti.

– Onda nemamo šta čekati, haj'mo se pakovati, pa šta nam dragi Bog da...

Do Zenice su ih zaustavljali triput na takozvanim kontrolnim punktovima, i to dvaput Srbi i jedanput muslimani. Najgušće je bilo na prvoj srpskoj barikadi, na samom izlasku iz Sarajeva. Jedan bradati maskirani četnik nije nikako htio povjerovati da su Ibrahim i Hamid Srbi. Uperio je u njih PAP-ovku i povikao:

– Svetog mi Jovana Krstitelja, oni su balije! Ja bih njih pokoko, a i ovu našu dvojicu izdajnika, nesrba, a, šta veliš, Vasilije?!...

– Svetog mi Đorđija, mog mi kućnog svetitelja,

nisu balije neg' čistokrvni Srbi, ko i mi što smo! - klete se Đorđe, shvativši ozbiljnost situacije.

– A kad tvrdite da nisu balije, de da vidimo jesu l' im čune odflekarene; samo tako ćemo povjerovati. 'Ajmo, skidajte gaće ili ću vas, kunem se, istog časa povaljati u taj kanal. 'Ajmo, riđane – reče, krenu korak-dva ka Hamidu i zavuče mu pod rebra vrh puščane cijevi.

Ali u taj čas priskoči Đorđe, postavi se između vojnika i Hamida, dograbi pušku, izdiže joj cijev u zrak i stade se gombati oko nje s bradonjom.

Njemu pripomože i Vasilije, prišavši s leđa i stavivši bradonji podlakticu na vrat te stežući sve jače, oštro progovori:

- Smiri se, Radojice, zar ćemo se poubijati između se, na radost balija i ustaša, a rat nije čestito ni počeo?!...

Iskoristivši povoljnu situaciju, Đorđe istrže pušku iz Radojicinih ruku, zavitla njome u prašinu pored puta pa pljunuvši pred četnikove noge, ošinu ga mrkim pogledom i otvori vrata da uđe u auto. Ali, Radojica, izvitoperenih usta od bijesa, ponovo dograbi pušku i nanova je uperi u Đorđa. Istog trena Vasilije otkoči automatsku pušku, prisloni je uz bradonjinu glavu i drekne:

– Povučeš li obarač, kunem ti se, ubit ću te! Baci pušku kad ti kažem i pusti ljude neka idu s mirom!...

Tek potom četnik svlada srdžbu u sebi, prisloni pušku uz nogu, pljunu prema Đorđu i priprijeti:

– Sretnemo li se ponovo, kunem se mrtvom majkom Milevom, neće te spasiti ni tvoj svetitelj Đorđije!...

– Prijatelju Vasilije, tebi hvala, ali pripazi na ovog bijesnog psa... Mnogo je bijesan... – reče Đorđe i dade znak bratu da pokrene auto.

Na ove riječi bradati četnik se ponovo pokrenu, ali ga brzo ohladi cijev automata njegovog druga, kojom ga je

muhnuo u rebra.

Na sljedećoj srpskoj barikadi nisu imali toliko problema, ali ih na samom ulazu u Zenicu zaustaviše muslimani. Scenario se gotovo preslikao sa srpske barikade. I tu se nalazila barem jedna zaguljena budala koja naredi uz posprdan smijeh:

– Haj'mo, momci, skidajte pantole, da vidimo je l' vas berbo ođerašio... Brže!... Nemoj da dvaput ponavljam!

Sad su ulogu spasilaca preuzeli Ibrahim i Hamid, koji se oštro suprotstaviše ovom nadobudnom neotesancu. No, imali su sreću da je nadređeni policajac, zvao se Smajo, bio pristojan čovjek , koji bespogovornim glasom naredi:

– De, Suljo, ne gnjavi tu ljude! Vidiš da su prekinuli studij da bi se pridružili Teritorijalnoj odbrani u otporu agresoru.

Suljo zaklima glavom i zaškrguta zubima, ali ne progovori više niti jednu riječ.

Nakon toliko maltretiranja i neizvjesnosti prijatelji konačno stigoše u Zenicu. U Zenici se oprostiše od saputnika, Đorđa i njegovog brata. Opraštajući se Ibrahimu su nezadrživo navirale neke sluteće, čudne misli: "Možda smo odsad mi i oni dva različita svijeta! Sad, dok se opraštamo - kolege i prijatelji, a pošto se rastanemo – možda, zakrvljeni neprijatelji. Možda će oni koliko sutra pucati na me, na djecu, žene, stare i bolesne... Na sve što je muslimansko. Nikako neću i ne mogu da vjerujem da su oni potencijalni zločinci. Pa zar nikada nisu čitali antiratne romane Eriha Marije Remaraka? Zar nikada nisu čitali "Na zapadu ništa novo"? Da li je moguće da ne shvataju sav besmisao rata, svu bezumnost ubijanja? Ko zna, možda se već koliko sutra sretnemo u nekoj borbi, i to licem u lice, dok budem

branio svoj narod, i svoju jedinu domovinu – Bosnu i Hercegovinu. Ali, ja u to neću da vjerujem. Neću, neću!..."

Iz razmišljanja ga trže i dozva k sebi Đorđetov topao i neposredan glas, glas muževan i domaćinski, glas za koji bi volio da zna: pripada li čovjeku ili nečovjeku:

– Sretno, prijatelji!

"Ali, tu zagonetku može razriješiti jedino vrijeme, vrijeme buduće, vrijeme koje će nedvosmisleno pokazati – ko je čovjek, a ko hrđa", zaključi Ibrahim razmišljanje i prihvati desnicu što mu je za pozdrav pruži stasit momak, crne puti, naočit, baš kakvog priželjkuje svaka djevojka. Odmah je uslijedio zagrljaj pa čak i poljupci, više mahinalni i iz učtivosti nego iz neke stvarne emocionalne potrebe, a pogotovo ne iz iskrenog osjećaja prijateljske ljubavi. Zaista su ljudi najgora stvorenja kad mogu ovako biti dvolični, hujalo je Ibrahimovom glavom za tog vremenski kratkog praštanja, koje mu se učini gotovo nestvarno, kao u kakvom snu. Nanova ga prenu lupanje vratima i zvuk motora, a zatim je pratio kako se stari "jugo" udaljava skoro praznom ulicom, sve dok ne skrenu udesno na prvom semaforu i sakri se za višespratnicu, izazivajući u njemu pomiješana, riječima neobjašnjiva osjećanja. I dok je Ibrahim pogledom ispraćao auto što je odvozio braću Stanivuk, Hamid mu predloži da odu nešto prezalogajiti jer od jutra nisu ništa ni prokrušili. Svratili su na ćevape u prvu ćevabdžinicu na koju su naišli. Dok su jeli, zalijevajući zalogaje vodom iz bokala na stolu, Ibrahim je mislio kako Zenica izgleda sablasno, prekrivena oblacima straha, tuge i neizvjesnosti, neizvjesnosti iščekivanja nečega strašnog, nečega nepojmljivog a kataklizmičnog, nečega od čega se mozak jedostavno zamrzava i nije u stanju zdravo rasuđivati. Zapazio je kako ljudi tumaraju ulicama zamišljeno, kao izgubljeni, smrknuta lica, namrštena

čela i oborena pogleda. Ljudi su mu naličili na protjerane gubavce, a Zenica na grad protjeranih gubavaca. Čak su mu i ulični psi izgledali gladniji i zabrinutiji nego obično, sklanjajući se ispred ljudi u zabite gradske kutke i parkove. Od takvih sumornih slika grada Zenice skoro mu je pozlilo; mislio je kako ni ostali gradovi i sela širom domovine ne izgledaju ništa bolje, mnoga mjesta još su u gorem, jadnijem stanju. "A kako li je u našem zavičaju, kako sve ovo proživljavaju rodbina, komšije i prijatelji, naša tešanjska raja?" – stalno mu je brujalo kroz glavu, dok su prolazili pored puste Autobuske stanice na čijim peronima se ganjala samo nekolicina musavih Cigančića. Prešli su most preko Bosne pa izbili na magistralni put Sarajevo – Doboj. Odlučili su stopirati i pritom su imali i malo sreće. Stajali su oko desetak minuta kad se pored njih zaustavi ford eskort, dok njegov vozač otvori prozor i veselo podviknu:

– Upadajte, dječki, šta čekate?! Zamantat će vam se stojeći, he, he ...

Bio je to Hamidov drug iz gimnazije Drago Marvić, sada nastavnik tehničke kulture, koji se poznavao i s Ibrahimom. Bio, kaže, u Kreševu i Kiseljaku na nekakvim konstitutivnim sastancima HDZ-a. Od njega su dosta saznali o zbivanjima u BiH ali i o događanjima u Tešnju i njegovoj okolini. Bio je dobro raspoložen i veoma pričljiv:

– Nema nam, dječki, druge nego pušku u ruke i tuć' se s četnicima, pa kom', opanci, kom' obojci. Mi 'Rvati smo u poodmakloj fazi formiranja jedne brigade 'AVO-a na području Usore. Već su me predložili za njenog zapovjednika. Nije mi po volji, velika je to odgovornost, al' nema mi druge, morat ću. I vas će vaši pokupiti u TO, odma' pošto dođete kućama! Ne brinite, dječki, mi 'Rvati i vi muslimani ratovat ćemo zajedno protiv srbo-armade i četnika. Jedini problem je spor dotok naoružanja, osobito

za vas muslimane. Morat ćete, komšije, otimat' od četnika ili prodati kravicu pa kupiti puškicu, to vam je...

Od njega su saznali da put preko Karuša, pored Doboja, nije siguran i gotovo je zatvoren za promet, jer su se na tom području počele dešavati veće srpske provokacije i ispadi pa čak i ubistva muslimana i Hrvata. Zato su putovali makadamskim zapuštenim putem preko Novog Šehera, ali i oštećenim šumskim putem preko Crnog vrha i, najzad, preko Tešnja do Jelaha. U Jelahu su popili kahvu s Dragom, u Kafe-slastičarnici "Maroko", a potom se i oprostili s budućim zapovjednikom usorske brigate HVO-a. On je otišao prema Tešanjci, a oni do Kaloševića radničkim autobusom, što je saobraćao iz Tešnja, dobro obaviješteni o situaciji u rodnom kraju, ali i vidno zabrinuti zbog neizbježnosti rata i svega onog zla koje sa sobom donosi kao neminovne pojavnosti.

4. POGLAVLJE

U Kalošević i Tešanj još nije bio stigao rat, ali je Ibrahim mučnu predratnu atmosferu osjećao na svakom koraku; kod ljudi je itekako primjećivao pojačanu nervozu, neizvjesnost, iščekivanje, strah, potištenost... Gotovo svi su na vijestima pratili događanja u Bijeljini, Istočnoj Bosni, Brčkom, Sarajevu... i pitali se: "Bože, šta nam donosi noć, a šta dan?!... Šta li će s nama biti?!!!" I sam je osjećao isto. Ali je, možda, malo više vjerovao u sudbinu nego većina ostalih, i znao je: šta je, tu je! Iznad glava visoko, ispod nogu tvrdo. Živ insan ne može u zemlju! Mislio je kako je život nezaustavljiv i teče dalje, s nama ili bez nas. Takvim poimanjem života i svijeta lakše je podnosio ovu do kidanja živaca napetu situaciju. A u omladinskim domovima i dalje su se održavale popularne igranke. Omladina se morala negdje okupljati, družiti, razonoditi. Najomiljenija mjesta za sastajanje bila su svakako kafići i igranke. Iz toga je Ibrahim zaključio da život polahko zamire, ali da nije posve zamro niti stao već da kao bujica juri nezadrživo, svojim koritom, a gdje će svi ti nagomilani naboji provaliti, koga zanavijek odnijeti, a ko će se spasiti, ne možemo unaprijed znati niti predvidjeti. Možda je tako i bolje. Jer, na šta bi svijet ličio ako bi ljudi unaprijed znali svoju sudbinu, znali kakvo ih zlo ili dobro očekuje, kakve li bi ludosti pojedinci u tom slučaju bili spremni počiniti?!

Prije studija, a i sad kad god bi se našao kod kuće, rijetko bi propuštao igranke. One su mu značile mnogo, u prvom redu druženje, zabavu i opuštanje, prije svega od

napornog učenja a zatim i od drugih, uobičajenih životnih aktivnosti. Na igranku je pošao pješke, jer ne samo da nije imao auto već nije imao ni položen vozački ispit, ali rijetko ko od njegovih drugara da je imao. Otišao je pravo u kafić "Kod Memse", gdje je zatekao mnogo svojih drugova, među njima je bio i Hamid. Kafić se nalazio nedaleko od Omladinskog doma i bio je uobičajeno svratište dijela mladih prije odlaska na igranku. Bio je kao poručen za druženje i razgovor, ali i za stidljive mladiće da popiju koju čašicu alkohola i tako budu hrabriji u druženju i ophođenju s djevojkama na samoj igranci, jer mnogima pred lijepim djevojkama klecaju koljena, a jezik se bukvalno zaveže u čvor i može ga driješiti samo par čašica konjaka, vinjaka ili votke. Iz kafića jarani su pošli zajedno na igranku, poslije će se ispostaviti kako je to bila zadnja predratna igranka. Na igranci bi se obično razišli, svako bi pošao na svoju stranu, tražeći za sebe društvo i zabavu koji mu u datom trenutku najviše odgovaraju.

Hamid se, po običaju, najčešće nalazio u muškom društvu; s jaranima bi pričao, pušio i posmatrao. Uživao je slušati muziku, a nije volio plesati, ni uz zabavnu ni uz narodnu muziku. Zacrtao je sebi jasne ciljeve po prioritetima: prvo završiti fakultet, zaposliti se, a ljubav s voljenom osobom i brak doći će sami po sebi. To je svakako glavni razlog što ga žensko društvo i nije odveć privlačilo.

Ibrahim se volio družiti i s momcima i s djevojkama. Već je zagledao mnoge lijepe djevojke, neke su mu se i sviđale pa se šalio, plesao i koketirao s njima, ali djevojku za ozbiljnu vezu, djevojku svog života još nije bio našao. No, večeras, dok se nalazio s Hamidom u društvu, osjećao se neuobičajeno i neobjašnjivo čudno, sav ustreptao, pun čudnih nemira, kao da lebdi negdje u oblacima; i dok je u stomaku osjećao leptiriće nepoznatog porijekla, pitao se

u nevjerici da li je to i njega pogodila Amorova strelica, zar je moguće da je obolio od najzaraznije i najrasprostranjenije, a najbezopasnije bolesti, što ljubav se zove. Pokušao je poći od početka, povezati uzrok s posljedicom, sjetiti se kako je sve počelo, kako je upao u opaku, ljubavnu, paukovu mrežu. A da bi to ipak bilo moguće, morao se u mislima vratiti u vrijeme kada je prošli put boravio kod kuće. Sjećanja su bila tako upečatljiva da mu se čini kako slijed događanja neće zaboraviti nikada, pa da živi i deset ljudskih života. Sjedio je s društvom kod Memse malo duže i popio malo više. A kad popije malo više, raspoloženje ga obuzme svega, a hrabrost se poveća sve do neba i ne postoji ono šta on tada ne bi smio uraditi i ne postoji onaj koga bi se on tada bojao. Tako je bilo i na toj igranci dok se nalazio blizu bine u mješovitom društvu, zabavljajući ga raznim gegovima i uveseljavajući smiješnim vicevima. Tako je bilo za vrijeme muzičke pauze, koja je potrajala malo duže, a kad je ponovo zasvirala muzika, neka lagahna balada, kao poručena za ples, parovi su se odabrali, uglavnom, spontano. Pored njega se nalazila samo jedna djevojka, njemu se činila najljepšom curom te noći na igranci, crnokosa i crnooka. Poznavao ju je iz viđenja, također je znao da se zove Zaima. Bila je bez partnera kao i on. Toliko je bila lijepa da ga ni veća doza alkohola nije mogla posve okuražiti da je upita za ples. Osjećao je kako su mu noge zadrhtale a jezik se zavezao u čvor pa ni riječ da prozbori. Još kad bi mogao vidjeti svoje lice kako je pocrvenjelo što od alkohola i još više od srama pred nadstvarnom ljepotom. Sreća te je dvorana za igranke bila upola zasjenjena pa ga njegovo lice-semafor nije moglo izdati. Unatoč svim njegovim mukama bilo je kasno za uzmicanje. Na kušnju je bio stavljen sav njegov muški ponos, jer bili su u centru pažnje, osjećao je kako ga

probadaju pogledi i, možda, podsmijeh, te će ga smatrati muškom kukavicom. Stid pred društvom i pravila lijepog ponašanja natjerali su ga da pokrene zanemoćale noge, učini dva koraka ka njoj i zamoli je za ples, tako smiješno mucajući da se i djevojka tome stala smijati. Rado je pristala pa je u svom tom košmaru nekako zaključio kako je sve vrijeme takvu njegovu molbu i priželjkivala. Njihov odnos te noći bio je sasma prijateljski, i ništa više. Ali u njenom zagrljaju sav se topio poput bombona u djetetovim ustima, osjećajući se kao da nije od ovog svijeta već anđeo koji lebdi negdje iznad rajskih vrtova. S velikim uzbuđenjem je proživljavao svaki dodir njenog tijela: čvrste okrugle grudi, topla zatalasana a podatna bedra, vrcave kukove, duge igrive noge, koje kao da su na koturaljkama, pa dugu crnu kosu, što bi je s vremena na vrijeme zabacivala s čela unatrag kako bi je maknula s užagrenih očiju, s ta dva vlažna crna dijamanta. Sve vrijeme osjećao je njen vreli, mirisavi dah na vratu, ušima i licu, kao da iz najmirisnije bašče pirka vjetrić izazivajući u njemu neopisiv ugođaj i milinu. Te noći rastali su se formalno drugarski, a iz očiju, tih svojevrsnih prozora srca i duše, jasno kao dan vidjela se obostrana zaljubljenost, prije bi se to moglo nazvati ljubavnim šokom.

Vraćajući se u Sarajevo, nije mogao ni o čemu drugom da razmišlja, doli o njoj; svega ga zaokupila njena tjelesna izvanrednost i vatreni temperament da su se sve misli, ma kako se rojile, uvijek svodile na samo jednu želju: da ponovo bude s njom, ili ako drugačije ne može biti, da se nalazi barem u njenoj blizini.

I evo, dok stoji s Hamidom i još par prijatelja, koji razglabaju o dramatičnoj situaciji u zemlji, on jedva da i shvaća o čemu pričaju, njemu je u glavi samo jedna misao i jedna želja: Zaima. Ima li je, Bože, na igranci? Sjeća li ga

se, ili je s drugim momkom? Ne bi li je negdje ugledao među tim mladim svijetom, propinjao se na nožne prste i čini mu se da je sve vrijeme na njima i stajao, ne osjećajući to kao poteškoću. Osjećao je kako mu se i vrat izdužio pa je sad sigurno kao u rode, o očima da i ne pričamo; ta dva čula vida od silnog naprezanja postala velika kao findžani, pa samo što ne iskoče iz svojih duplji, od silnog nastojanja ne bi li je negdje ugledala. A kad ju je najzad opazio, bio je to najradosniji praznik za njegove oči, srce i dušu. Bila je u drušvu nekolicine najboljih prijateljica. Odmah mu je postalo jasno da ga je prva ugledala i neko određeno vrijeme krišom posmatrala; ali čim je shvatila da je i on nju opazio, zastidjela se i nakratko oborila glavu pa pošto je prikupila dovoljnu dozu hrabrosti, odlučno ga pogledala, uputivši mu najtopliji i najljupkiji osmijeh, koji je ikada nekome uputila. Tanka ljetna haljina roze boje, s dubokim dekolteom, ukrašena vezenim čipkama, tijesno se pripila uz njen raspupali stas, jasno naslućujući skrivene čari prekrasnog djevojačkog tijela. Jedan joj se dio bujne crne kose slobodno prosuo niz bijeli vrat i obnažena ramena, do pola leđa. Povrh nesputane kose, vještom rukom ispletena, spuštala se neobično debela pletenica, ukrašena roze mašnicom. Usto, crne vitice kovrdžale su se po ušima, uokvirujući lijepo okruglo lice, dok su crne šiškice prekrivale čelo do tankih poput pijavica izvijenih obrva, čineći izvanredan sklad s crnim dijamantima, njenim vatrenim očima. Istog časa uzvratio joj je radosnim smiješkom pomislivši pritom kako ljepše cure nema ne samo na igranci već i nadaleko. Stajao je tako koji trenutak kao na iglama, općinjen njenom ljepotom i priželjkujući kakvu lagahnu muziku za ples što se upravo i dogodilo, kao da je orkestar muzičara na podijumu naslućivao njegove tajne želje. Osjećao se kao u delirijumu, no i pored

toga nije požurio da joj priđe, barem ne odmah, smatrao je da to ne bi bilo pristojno – jer mu ipak nije djevojka, ali je htio i da provjeri njena osjećanja prema njemu, pružajući priliku i drugim mladićima da joj se udvaraju ili zatraže pristanak za ples. Možda se ipak prevario glede njenih osjećanja. Odluka je, dakle, u njenim rukama i neka sama bira između njih i njega. Jedan, drugi, treći, prilazili su joj momci, a on je krajičkom oka pratio njene reakcije; odbijala ih je redom, uporno niječući glavom; i budali bi bilo jasno: čekala je njega, upućujući upitne poglede, gledajući ga pritom ravno u lice. Tad je odlučio – dalje oklijevanje gubi svaki smisao i ako bi otišla s drugim momkom, smatrao bi se isključivim krivcem; nikad to sebi ne bi oprostio. Nikada u životu nije bio sretniji, kao tad dok joj je prilazio, kao da lebdi među oblacima, a tih desetak koračaja što su ih dijelili činili mu se kao prava vječnost.

Nije joj sasvim ni bio prišao, a već je raširila ruke i bez riječi mu ih savila oko vrata. Tako je najiskrenije izrazila svoja skrivena ljubavna osjećanja prema njemu, a on je bio siguran da taj gest znači mnogo više nego nekad hiljadu varljivih riječi. I dugo tako nisu progovorili ni riječ; samo su se željno gledali, plešući u ritmu muzike, čvrsto pripijeni jedno uz drugo, nalik pijavicama. Umjesto njih mnogo više su govorila njihova ustreptala srca. A za to vrijeme ona je osjećala snagu njegovog muškog tijela, svaki njegov zategnuti mišić, a on njene čvrste i jedre djevojačke grudi. U pauzama između dva plesa ona bi se pridruživala svojim drugaricama, a on muškom društvu, ali su, ustvari, samo mislili jedno na drugo i krišom se gledali. Tokom večeri prilazili su joj mladići, udvarajući joj se, pitajući je da li je slobodna ili je moleći za ples. Zaima bi ih jedva i pogledala, zanijekala bi glavom i okretala se od njih, jasno stavljajući do znanja šta o njima misli. Neki su bili toliko

pametni pa su shvatili ko je uzrok tome, a onda bi molili njega da je pusti barem za jedan ples. Za to vrijeme u njemu je sve ključalo, zbog nje bi bio spreman i da se pobije. Zbog nje je bez valjanog razloga mrzio te mladiće, a iz pristojnosti se pretvarao ravnodušnim. Namjestio bi smiješak pa bi odgovarao kako on nema ništa protiv, ali neka pitaju nju. Ona, pak, nije htjela ni da čuje.

Te večeri plesala je samo s njim, a kada je unutar postalo gotovo nepodnošljivo toplo i zagušljivo, od čega joj je skoro pozlilo, zamolila je da izađu vani kako bi udahnula čistog zraka. Napolju je noć bila topla i ugodna; na nebu punom blistavotreperavih zvjezdica, a kao kakav kralj iz bajki, zasjeo pun mjesec pa odozgo neštedimice rasipa svoje srebro, razgoneći mrak i vještice.

Dok su stajali ispred ulaza, a ona željno udisala svjež zrak punim grudima, njemu odnekud iz podsvijesti, iz sjećanja zapretanog brdom pepela, izroni pjesma, ženski bećarac, koji je slušao u ranom djetinjstvu na seoskim prelima, mobama i perušanjima kukuruza, što su je pjevale djevojke, i to tako što bi jedna pjesmu vodila dok bi je druge pratile. Evo te pjesme: "Mjesečina uprla u granje, lijepe noći za ašikovanje". Kako je samo s malo riječi mnogo kazano i još više, neuporedivo više, naslućeno. Koliko samo idilične ljepote i djevojačke čežnje u tim, naizgled, priprostim stihovima. I otkud da izroni baš sad, zašto ne ranije? Je li trebalo da se, na neki način, nađe u ulozi glavnog aktera te jednostavne pjesme pa da dokuči svu ljepotu i liričnost njenog značenja. Zadubljen u sjećanja nije ni primijetio da su se lagahnom šetnjom udaljili od sale za igranke. Iz razmišljanja ga trže i prenu djevojčin glas:

– Evo, stigosmo na most. Lijepo je ovdje, pa da malo sjednemo na njegovu ogradu?

– Da sjednemo?! – ponovi momak mehanički, jer

uopće nije mislio na ono što je djevojka rekla.

No, kako da ne razmišlja o ljepoti kad je ona svud oko njega, u svoj svojoj raskoši pa očarava i opija kao staro vino. Eto tu je most, divna građevina, sa svrhom da spaja obale i ljude, sela i gradove, narode i države, vijekove i civilizacije... Na koncu, da spaja i njegov Kaloševič sa svijetom. A ispod mosta spokojno pjevuši Usora, noseći svoje srebro i cureći vrijeme, kao pješčani sahat. Eh, kad bismo razumjeli jezik žubora, jezik rijeke, šta bi sve mogla da nam isprića Usora, ta starica ljepotica, putujući vijekovima svojim koritom, ukrivena u isprepletene krošnje raskošnih vrba i joha, dok u zelene obale, nalik putopiscu, upisuje ljude i događaje minulih vremena. Momak uzdahnu i sjeti se kako još nikad nije naišao noću preko mosta, a da nije zastao, barem koji trenutak, diveći se ljepoti rijeke, njenoj žuborljivoj pjesmi i njenom okruženju, što je često izmamljivalo uzdahe njegove romantične duše, zamišljajući upravo ovako Amazon ili Nijagaru, s njhovom bujnom vegetacijom.

–Večeras si zamišljen. Zbog čega mi nešto ne pričaš, nešto lijepo, što bih željela da čujem od tebe ove noći? – skoro nestvarno, anđeoski zazvoni djevojački glas.

On tad pomisli kako tu, pored njega, i ne sjedi djevojka već sami anđeo, crnooka i crnokosa ljepotica, a on je našao da baš sad bulazni o tolikim prirodnim ljepotama.

Pa očaran ljepotama oko sebe, u uzvišenom nadahnuću, sjetio se Šekspirovog Romea i Julije te je svoja ljubavna osjećanja pretočio u polušaljivu tiradu ljubavnih riječi:

– Da čuješ... od mene... nešto lijepo? He, he... Znaš šta, Zaima, tvoja ljepota je savršena, očaravajuća, a ja joj se divim i klanjam...Ja... ja pokorni sluga i rob sam tvoj, jer ti i nisi obično ljudsko stvorenje – ti si anđeo sišao s

neba! Ako bi trebalo i umrijeti za te, nijednog časa se ne bih dvoumio. I sto života da imam, sve bih ih poklonio tebi. Volim te više od svega na svijetu; volim te više nego samoga sebe!...

– Ha, ha, ha... Ma, stani, stani već jednom, lažove i pretvorniče... Nikad me ne možeš voljeti koliko ja tebe. I šta si tu zabrzao ko đačić prvačić pjesmicu pred učiteljicom? Sad ne znam ni šta si rekao; a rekao si toliko toga lijepog, što nikad ni od koga nisam čula. Dođe mi da zbog toga zaplačem...

– Ne, crnooka ljepotice, ne žalosti se zbog toga... Ako treba, ponovit ću ti to i sto puta i...

– Ma, ne, nema potrebe, šalila sam se samo. Željela bih da mi pričaš polahko, razgovijetno, da mi šapćeš na uho...Da osjetim boju i toplinu tvoga glasa... Da, da se osjetim zaštićenom...

– Zaštićenom?!... Od koga?

– Od svijeta, od rata, od ljudske gluposti, od svega.

– Od svijeta, od ljudske gluposti?!...

– Da. Nisam glupa, niti narcisoidna, a ni sujetna, makar sam svjesna svoje vanjštine i privlačnosti. Mnogi mi laskaju, a ja ne volim laskavce ni laskanja, jer su prijetvorna, a često i podla, uglavnom iz koristoljublja. Naravno, to se ne odnosi na tebe, zbog toga što ti govoriš iskreno, iz srca. Ja to osjećam i zato samo tebi dozvoljavam te umilne riječi – jer mi one priliježu na uho, baš kao mehlem na ranu.

– Hvala ti, lijepa djevojko, jer strašno bih patio ako bi mi zabranila da izrazim svoja duboka osjećanja prema tebi.

Poslije ovih riječi nastupi duži tajac. Jedino se još čulo mrmorenje rijeke i pljuskanje riba na njenoj površini. I dok su se ribe igrale u mirnoj rijeci, Ibrahimu se pričini

vilinsko kolo kako se trese i vijuga na meraji pored same rijeke. I samo što zausti da na njega ukaže Zaimi, a ona ga upita, iznenada narušivši ovu neponovljivu idilu:

– Hoće li kod nas biti rata?

– Ne bih želio da te uplašim, ali sve okolnosti ukazuju na to da hoće.

Ponovo je uslijedilo njeno pitanje, sad već treperavim glasom, punim zebnje:

– Bojiš li se ti rata?

– Mislim da se svaki normalan čovjek plaši, tačnije – užasava ratnih strahota.

– Znaš, Ibro, mnogo se plašim rata... zbog tebe... zbog nas – drhtavim glasom reče djevojka i uhvati ga za ruku, zadržavši je tako u svojoj.

Kolebajući se na tren, mladić prebaci slobodnu ruku preko njenog toplog ramena i zaključi:

– Kako bude suđeno, onako će biti. Mi tu možemo učiniti malo ili ništa.

Zaima se mazno privi uz njega, osjećajući se tako sigurnijom i zaštićenijom od svih nadolazećih zala, ali nije prestajala s pitanjima, poput kakvog znatiželjnog djeteta:

– A ti, Ibro... vjeruješ u sudbinu?

– Da, na određen način.

– I ja, svakako. A sada... Mogu li te, dragi, nešto upitati? Nadam se da mi se nećeš smijati?!

– To nipošto. Dakle, jedva čekam da saznam o čemu se radi.

– Ma, eto... kako da kažem... Ako pregrmimo ova idiotska, možda i ratna, vremena – da li ćeš me uzeti za ženu?!...

– Hoću! Tad ću biti najsretniji i najponosniji čovjek na svijetu. Ali, morat ćemo pričekati da prije privedem kraju studij – reče Ibro, i učini mu se kako od uzbuđenja

i silne radosti srce u grudima raste, raste, nadima se tako silno: pa ili će da pukne ili da iskoči.

Zaima brzo podiže glavu s njegovog ramena, pogleda ga tako kao da bi htjela vidjeti boju njegovih očiju, i zajedničku im sudbinu gledati u njima, kao što gatara gleda u kahveni talog u findžanu, da bi se istog časa propela na prste i brzo mu zalijepila takav poljubac, od koga mu se sasvim zamanta u glavi i od koga bi se svakako strovalio u rijeku, samo da ga ne pridrža djevojka i da ne bi ograde iza leđa na koju je bio oslonjen.

– A sad bih morala kući, kako se ne bi brinuli roditelji – reče sjetno djevojka, i pritom joj se iz grudi ote dubok uzdah.

– Da te otpratim? – ljubazno će momak.

– Jako lijep gest od tebe.

Oboje se nasmijaše, grohotom.

Lagahno, šetajući zagrljeni stigoše u njenu avliju. Nedaleko od njih, iz Omladinskog doma dopirala je muzika i žamor jer igranka je na vrhuncu i trajat će do kasnih sati. A oni, oni su još neko vrijeme stajali, držeći se za ruke. Šuteći. Kao da više nisu imali šta jedno drugom reći – iako je pred njima neispričana priča, životna priča, priča njihovog budućeg zajedničkog života. No, ono najvažnije već su rekli na mostu, zavjetujući se jedno drugom do kraja života.

– Koliko je sati? – upita djevojka.

Momak u džepu napipa upaljač, izvadi ga, upali i reče:

– Minut do pola noći.

– Eh, dragi, žao mi je što ti to moram reći, ali moramo se rastati. Od roditelja imam odobrenje da ostanem najdalje do dvadeset četiri sata .

Roditelji mi bezgranično vjeruju, a ja još nikad ni-

sam, niti ću, izigrati njihovo povjerenje.

– Da, uredu je to, Zaima. Tako mi se sviđa.

Iznenadivši ga, noćas po drugi put, ona se prope na prste, prisloni usne na njegove usne i, tačno u ponoć, koju sekundu prije ili poslije, uslijedi dug, opojan poljubac. Potom naglo istrže ruku iz njegove i pođe prema vratima. Otvorivši ih, još jednom se okrenu i sjetnim, gotovo plačnim glasom prošapta:

– Lahku noć, dragi!

– Lahku noć, draga! – poželje Ibrahim i ču kako škljocnu brava, a potom vidje kako u njenoj sobi planu svjetlo. Stajao je tako još neko vrijeme čeznutljivo gledajući u zavjese na prozoru njene sobe pa se okrenu i omamljen svim onim što je te noći doživio, teturavim hodom pođe kući. Ni na kraj pameti mu nije bilo da svrati ponovo na igranku gdje je bio Hamid i još nekolicina dobrih jarana, ali i buljuk lijepih i, kao rosne ruže, mladih i svježih djevojaka. Nije, jer mu takvo što nije bilo ni nakraj pameti, jer je u njegovim mislima bila samo jedna, crnooka i crnokosa, ljepotica Zaima.

5. POGLAVLJE

Tih dana Ibrahim je saznao strašnu vijest: u Teslić i Doboj stigli su zloglasni Beli orlovi, Crvene beretke i druge ozloglašene grupe i pojedinci, sve sama fašistička ološ. Također je svakodnevno slušao priče o strahovitom teroru koji su ovi zlikovci vršili nad bošnjačkim i hrvatskim narodom. Iz okupiranih Teslića i Doboja od izbjeglih ili protjeranih Bošnjaka i Hrvata Ibrahim je slušao jezive priče o sadističkom ubijanju, pljački, paljevinama, silovanjima, progonima, hapšenjima, koncentracionim logorima... I to je samo dio raznovrsnog repertoara zločina što ih je činila satanska bratija, koja kao da je stigla ravno iz Pakla. Također je dobijao mnogobrojne informacije, a i sam se mogao uvjeriti vlastitim očima, kako su se ove divlje horde, tragajući za svojim krvavim plijenom, kao bijesni psi zakrvavljenih očiju, natuštile oko slobodne tešanjske teritorije – da su i šume oko Kaloševića vrvjele od njih. Vršili su ukopavanja, izviđanja i česte provokacije civilnog stanovništva. Njihov krvavi, kataklizmički pohod na Kalošević i druga sela očekivao se svakog dana. Tim prije što je za njih putna komunikacija Doboj – Teslić bila, strateški gledano, od prvorazrednog značaja. Prva i glavna prepreka na ostvarenju tog zacrtanog, hitnog cilja – bio je Kalošević.

Ibrahim je dijelio s narodom tu teško podnošljivu i, gotovo neopisivu, psihozu svakodnevnog iščekivanja i straha od nepoznatog zla. Stanovništvo je hvatala panika te je bio pripremljen plan za evakuaciju djece, žena,

starih i nemoćnih osoba. Narod se spontano organizirao za odbranu od skorog, sasvim izvjesnog neprijateljskog napada. Formiran je Krizni štab, tijelo koje će rukovoditi svim pitanjima odbrane. Formirane su i prve vojne formacije od dobrovoljaca: vodovi, čete, odred. Narod je ispoljio snažnu želju i visok moral da pruži agresoru žestok otpor. Toj mitskoj volji i upornosti priječio se jedan teško rješiv problem, problem nedostatka oružja i materijalnotehničkih sredstava. Cjelokupno stanovništvo stalno se nalazilo na nogama, u iščekivanju, slabo ko je tih dana mogao utvrditi san. Iz pravca Dervente i Doboja danonoćno su gruhale snažne eksplozije i iz opkoljene Komušine kod Teslića, također. To je bio samo eho borbi što su se vodile između odbrambenih snaga i agresora. Narod je i umom i srcem osluškivao taj eho jer je znao da i od ishoda tih borbi ovisi kad će se neprijatelj okrenuti prema tešanjskoj teritoriji. A saznanja o dešavanjima na bojištima bila su oprečna, od toga da probosanske snage samo što nisu oslobodile Doboj do onih kako su te snage potisnute prema Derventi i dalje prema Bosanskom Brodu, što se, nažalost, uskoro ispostavilo tačnim. U početku su se građani samoorganizovali, tako što su oko rubnih područja općine isturili straže od po pet-šest ljudi, najčešće s jednom lovačkom puškom, s jednim pištoljem ili jednom bombom, a neke grupe nisu imale ni to. U tim najtežim danima beznađa građani tešanjske općine ispoljili su epsku hrabrost i junaštvo, osobito mladi ljudi, pokazujući da su dostojni junačke tradicije slavnih predaka, starih dobrih Bošnjana. Reorganizovana je i Civilna zaštita, koja je formirala nenaoružane patrole što su danonoćno krstarile po unutrašnjosti sela, s najvažnijim ciljem da, ako ustreba, uzbune narod i pomognu pri njegovoj blagovremenoj evakuaciji.

Onda je agresor stao ispipavati puls branitelja, ali nedovoljno brzo, nedovoljno odlučno i nedovoljno snažno. Tako je propustio onaj najpovoljniji, presudni trenutak za napad i ispustio inicijativu, kakvu više neće imati do kraja rata. Istina, neprijatelj je iz dana u dan pojačavao intenzitet napada, prvo pješadijom a onda i artiljerijom pa čak i avijacijom, ali i narod se ubrzano naoružavao; i pored embarga na naoružavanje, oružje je raznim kanalima i na najrazličitije načine stizalo do branilaca. Veliki je broj građana koji su sami kupovali oružje i municiju, a posebno treba istaknuti one koji su "prodali jedinu kravicu pa kupili puškicu", a takvih nije bilo malo. Narodu je naročito poraslo samopouzdanje pošto je u selo stigao prvi minobacač, kalibra 82 mm, koji je odigrao neprocjenljivu ulogu u odbrani ovog dijela tešanjske teritorije, osobito na početku rata, kada su branioci bili jako slabo naoružani drugim vrstama naoružanja i municije i kada je taj minobacač zaustavio i obeshrabrio brojne neprijateljske napade, u prvom redu pješadijske.

Ibrahim i Hamid su hodali selom kao duhovi, nastojeći pomoći u raznim poslovima vezanim za organizaciju odbrane, nastojeći ne klonuti duhom, dajući tako primjer i moralnu podršku svima, a u prvom redu defetistima, ljudima koji su bili veliki skeptici, demorališući narod, glasno i otvoreno ispoljavajući sumnju u mogućnost odbrane od agresora. Moralna podrška bila je sada najvažnija, pored oružja, municije i hrane, kako bi se narod zadržao na rodnim ognjištima, i kako bi nadvladao strah, paniku i klonuće. Tog jutra vraćali su se iz noćne smjene. Dežurali su sa još šest drugova u Melničkom potoku, prema najjačem neprijateljskom uporištu Bugrićima i brdu Visu. Imali su samo jednu pušku M-48, jedan pištolj i jednu bombu kašikaru. Bili su nenaspavani, glad-

ni, umorni i mokri od jutarnje rose. Kad su već minuli mimo jednog od omladinskih domova kulture, sustiže ih nedavno naimenovani kurir i pritom reče:

– Hamide, i ti, Ibro, zove vas komandant. Ostali, možete ići kućama.

Ponudio ih je da sjednu na klupu, dok je on sjedio na stolici, s druge strane stola i pušio cigaretu. Poslao ga Ratni štab Teritorijalne odbrane Tešnja da formacijski ustroji branioce i da im pomogne oko dalje organizacije otpora. Pored njega je stajao predsjednik Mjesnog odbora SDA i još dva člana tog istog odbora. Dok su ga posmatrali, Ibro i Hamid nisu znali šta da o njemu misle. Ono što su o njemu čuli bilo je da je perspektivni kadrovčik SDA, stranke na vlasti, da je veoma beskrupulozan, dvoličan, bezosjećajan i da ima debelu zaleđinu u vidu bližih rođaka na visokim pozicijama u Stranci i u vlasti. Ono što su mogli lično da vide i da sami prosude jeste da je imao besprijekorno skrojenu, novu vojnu uniformu, uglancane čizme i kožnu vojničku tašnu, u kojoj je držao blok, olovku i slične potrepštine. Također se nikada nije odvajao od vojničkog dogleda. Dok je okupljenom narodu držao vatrene patriotske govore o potrebi pružanja otpora agresoru, onako, besprijekorno utegnut i naglancan, jarane je neodoljivo podsjećao na njemačke oficire iz partizanskih filmova. I tako je bilo u početku da su ljudi u njemu vidjeli nekog narodnog heroja, poput legendarnog Save Kovačevića. Ili u najmanju ruku epske junake kao što su Mujo Hrnjica, Gojeni Halil ili Đerzelez Alija. Mnogi su tada pomislili, a neki i glasno izgovorili: "Pored takvih junaka i oficira nema da se bojimo ni čitave JNA!" Ali čim su počele prve oružane čarke s neprijateljem, naš ti junačina nađe podrum pod zemljom, daleko od linije dodira s neprijateljem i tu bi se krio kao krtica. Ljudi kažu da je neprestano nosio

dvije pancir košulje, a ako bi na vrijeme saznao da neprijatelj sprema napad, sjeo bi u svoj opel kadet i zapalio ravno u Tešanj, da se za njim samo prašina vila, ostavljajući narod i borce da se sami snalaze kako znaju i umiju. Ako bi se pak komandant Edhem Ljevak zatekao u Kaloševiću u vrijeme iznenadnog i nepredviđenog agresorskog napada, pobjegao bi u najzatureniji kut podruma, pokrio se dekom po glavi i sav uplašen pitao šta se napolju zbiva, ne izlazeći iz podruma sve dok mu ne bi javili da je opasnost prošla. Ljudi koji bi se zatekli u njegovoj blizini tvrdili bi da je bio blijed kao kreč i da je vidno drhturio od straha. Ljudi su ga izrugivali i bilo je samo pitanje dana kada će biti zamijenjen. Međutim, mnogi sposobni ljudi iz raznih razloga nisu pristajali na tu funkciju. A neki sposobni, koji bi pristali, nisu bili politički podobni novim vlastima, tačnije: nisu bili njihovi bespogovorni poslušnici. Tako je, igrom slučaja, upravo on bio to nužno zlo, koje, glumeći autoritet, nabusito progovori:

– Rekli su mi, Hamide, da si prije studija odslužio vojni rok, kao rezervni vodnik stažo?

– Tačno.

– Odlučio sam da ti i ovdje povjerim sličnu dužnost, da sutra okupite borce i formirate vodove i čete. Ti bi bio komandir Prvog voda Prve čete.

– Razumio sam – reče kratko Hamid i klimnu glavom u znak odobravanja.

– O ostalom ćemo se dogovarati u hodu – zaključi Edhem razgovor s Hamidom pa se okrenu Ibri.

– A ti si, kako čujem, dugo bio član izviđača i Mladih gorana i sigurno dobro poznaješ teren u široj okolini?

– Da, tako je.

– Eto, vidiš, upravo su nam izviđačke aktivnosti sada najpotrebnije. Sutra, također, okupi ostale izviđače,

a ukoliko nema dovoljan broj izviđača, okupi dobrovoljce pa ih obuči izviđačkim aktivnostima, i formiraj grupu od desetak momaka. Njome ćeš rukovoditi ti, a zadatke ćeš, redovno, dobivati od mene lično. Danas se naspavajte, a sutra ujutro u 7 sati da ste ovdje kako biste otpočeli s dogovorenim aktivnostima. Ako nemate pitanja, možete ići.

Prijatelji, ionako neraspoloženi za razgovor, samo klimnuše glavama, okrenuše se i pođoše kućama. Dok su se rastajali, Hamid tiho progovori s primijetnom sjetom u glasu:

– Znači, labude, od sutra smo na različitim zadacima? Rastaviše nas!...

– Ah, šta možemo. Družit ćemo se u slobodnom vremenu... ako ga budemo imali.

Narednih dana Ibro i Hamid su obavljali različite zadatke; nakon smjena i obavljenih zadataka svaki slobodan trenutak koristili su za druženje, razgovor pa i zabavu, mada fiksnog slobodnog vremena nije ni bilo. Uvijek su obaveze na prvom mjestu, nikad nema pravog opuštanja, jer uvijek je jedno uho naćuljeno, iščekujući kurirov dolazak i nove ratne zadatke. U tim rijetkim slobodnim trenucima uglavnom su razgovarali o ratnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, i šire, probali na gitari koju rodoljubivu pjesmu, što bi je sami ili s prijateljima smislili, igrali šah, karte i čitali koju knjigu. I to bi bilo, uglavnom, sve. Ibro je ponekad razmišljao o tome kako su mogućnosti za neki drugi vid zabave nikakve. Električne energije nema zbog pokidanih vodova, trgovine i kafići pozatvarani su još pred rat, neki već i porušeni granatama, dok o igrankama ne može biti ni riječi. Zatim je razmišljao kako je kupanje na rijeci Usori i izlet pored nje također skopčan s velikom opasnošću, zato što su agresorski vojnici sa svojih položaja usorsku kotlinu imali kao na dlanu. Samo kretanje po selu

bilo je vrlo rizično zbog nepredvidivih metaka i granata. Svakog dana neprijatelj bi na Kalošević ispalio na desetine granata, a s okolnih, šumom obraslih brda, vrebali su nemilosrdni mitraljezi i snajperi. Ljudi i životinje služili su im kao glineni golubovi, ili preciznije, kao žive mete na strelištu. Čim bi ugledali da se živ stvor kreće, odmah bi pucali: na krave, konje, pse, mačke, kokoši; djecu, žene, ljude...; pucali bi i kad ništa ne vide, i danju, i noću, kad je lijepo vrijeme, i kad je nevrijeme, i kako jedan borac reče Ibri: "Oni toliko uživaju dok pucaju da vjerovatno doživljavaju orgazam!"

6. POGLAVLJE

Za komandira izviđača ipak nije izabran Ibro već Reuf, i pored Edhemove netrpeljivosti prema tom momku. Razlog je prije svega političke prirode, zato što Reuf nije skrivao svoje ljevičarske poglede na svijet, a to je novom komandantu itekako smetalo. I u svemu drugom bili su sušta suprotnost, što se Edhemu nikako nije sviđalo, štaviše u njemu je, samo on zna zbog čega, vidio najozbiljnijeg takmaca za funkciju koju trenutno obavlja. Reuf je bio tri godine stariji od Ibre, a znatno mlađi od Edhema, usto, ludo hrabar, staložen, vrlo okretan i vrlo povjerljiv. Naročito je plijenila njegova hrabrost, za razliku od komandantovog kukavičluka. Bio je niz godina na čelu mjesne izviđačke organizacije, goranin i lovac. Dobro je poznavao svaku stopu tešanjske, teslićke i dobojske općine pa i šire. Sve je to presudilo prilikom izbora za komandira, a naročito Ibrino odbijanje da prihvati tu dužnost, govoreći kako je Reuf ipak daleko najbolje rješenje, ali da prihvaća dužnost komandirovog pomoćnika, što su ostali momci jednoglasno prihvatili. Reuf je bio veoma odgovorna osoba te je svaki zadatak shvaćao krajnje ozbiljno, a glavna briga mu je bio život i zdravlje potčinjenih, dugogodišnjih aktivista izviđača, komšija i prijatelja. Ibrahima je osobno mnogo cijenio i volio i s njim bi najradije planirao i odlazio na najteže i najpovjerljivije zadatke.

Izviđačku grupu činilo je osam momaka, i svi su doskora bili članovi izviđačke organizacije, bili su dobro obučeni za izviđanje i nije bilo potrebe uzimati momke koji nikada nisu bili izviđači pa ih obučavati. Spočetka nisu imali

vatreno naoružanje, imali su samo doglede, mape, busole, noževe i ostale rekvizite neophodne za izviđanje. Ipak su se postupno naoružavali i ličnim oružjem: pištoljima, bombama i automatskim puškama, uglavnom. Izvođenje borbenih aktivnosti bilo im je izričito zabranjeno i strogo kažnjivo, osim u krajnjoj nuždi, odnosno u samoodbrani. Glavni cilj im je bio: prikupiti što više tačnih podataka o neprijatelju – o brojnosti i rasporedu ljudstva, o količini i vrstama oružja i oruđa, o položaju i tipovima utvrđenja (rovova, zemunica, bunkera i drugih), pokretima ljudstva i tehnike i svemu ostalom, što bi moglo koristiti u borbi protiv okupatora.

Bilo je malo poslije podneva. Trojka se vraćala sa zadatka: komandir Reuf, Ibrahim i Šaćir. Ibrahim se u mislima prisjećao mnoštva uzbudljivih doživljaja, koje bi vam, doduše, mogao ispričati gotovo svaki izviđač. Kroz neprijateljske linije prolazili su, da kažemo, kad god su htjeli, zalazeći duboko u njegovu teritoriju. Razmontiravali su agresorska minska polja, privlačili se do njegovih utvrđenja, slušali u rovovima razgovore neprijateljskih vojnika, krali od njih hranu, piće, cigare, municiju pa čak i lično naoružanje, i šta im sve nisu činili? Mogli su pritom ubiti ili zarobiti na desetine bradonja, ali njihov posao nije diverzantski već izviđački, koji bi na taj način ozbiljno ugrozili i znatno otežali, dovodeći u pitanje i vlastitu sigurnost. Sjećanja prvo izblijedješe pa sasvim iščiliše kada Reuf, koji je išao na čelu male kolone, dade rukom znak da se zaustave na jednoj visokoj koti, tik iznad Usore. Naredio je odmor na malom platou, okolo zaklonjenom žbunjem i šumom. Dan vedar, vruć; trava mekahna kao dušek. Ispod njh, dokle ti pogled seže, pukao vidik na sela Pousorja i zelenosmargdnu rijeku, što se presijava i bljeska na suncu kao da je sva od dragulja. Svaki za sebe je mislio:

eh, da nije rat već da su tu na izletu, pa da se nagledaju i naužívaju ove miline, miline za oči i za dušu! Komandir je sačekao da se malo izduhaju i odmore, a zatim reče:

– Čekajte me ovdje. Ja ću skoknuti do Komande da podnesem izvještaj o obavljenim zadacima i primim instrukcije za dalje aktivnosti. Vraćam se čim prije, najkasnije za dva-tri sahata.

– Okej, šefe! – veselo će Šaćir, najmlađi izviđač u grupi, šeret i spadalo, uvijek spreman za šalu i sitne podvale.

I tek što Reuf ode, a Ibrahim stade da se vajka mlađem drugu, pritom glasno zijevajući:

– Ih, što bih sad malo zakunjo na ovom suncu... Znaš, jaraniko moja, sinoć sam ti kasno lego, a jutros rano usto pa ...

Ali ne dovrši misao jer ga Šaćir prekide u pola rečenice, stavljajući dogled na oči:

– Samo ti otkunjaj, bez brige. Ja sam se, vala, dobro naspavo pa ću malo da uživam u ovim prirodnim ljepotama što me okružuju, i da posmatram naselja u dolini Usore.

Ne časeći ni časa, Ibrahim se prući potrbuške, zijevnu glasno još par puta i nedugo potom, omamljen suncem, zahrka.

... Konj i jahač ispadoše iz borove šumice te se stadoše postrance spuštati niz nepošumljenu padinu.

Ibrahim munjevito zgrabi automatsku pušku i već je bio spreman da dejstvuje; no jahač nije pokazivao nikakve znake neprijateljstva, osim toga bio je i nenaoružan. Konj zelenko, ukočene glave, hrzajući, lahko je nosio jahača, sitno igrajući pod njim i želeći da se otme kontroli, u čemu ga je priječila samo uzda zarivena u njegove gubice. Jahač je bio ogrnut dugačkim plaštem od zelene čohe, čiji su

otkopčani peševi vihorili poput kakvih malih zastava.

– Es-selamu alejkum! – pozdravi došljak, krupna starina, s gustom sijedom bradom, što mu je padala skroz u krilo, dok mu je iz zelenih korica virio pozlaćen balčak malo ukrivljene sablje.

– Šta... šta želite od mene?!... Ko... ko ste vi?!... – umjesto pozdrava upita momak, s nesvjesno uperenim oružjem u neobičnog pridošlicu.

– Ja sam sluga, ponizni; i spusti jednom to oružje jer ti od mene, nenaoružanog starca, uistinu ne prijeti nikakva opasnost... tako... Naređeno mi je da ti prenesem ovu poruku. Dobro slušaj.

Ibrahim blehnu u starca koji ispod zelenog plašta izvadi podebelu knjigu zelenih korica, sličnu Kur'anu, i poče da prevrće požutjele listove. Čim pronađe određenu stranu, starac otpoče s čitanjem:

– Ti, Ibrahim Bošnjić, mnogo voliš jednu djevojku, za koju bi i život dao. I ona, Zaima Fazlić, voli tebe, i za tvoju ljubav život bi dala. Vi ste se zavjetovali jedno drugom. Ali, jok! Tebi valja preplivati Dolinu krvavih suza, a njoj Dolinu crne tuge. Ona nikada neće biti tvoja žena, niti ćeš ti biti njen čovjek. Nije vam suđeno da se uzmete – nikada. Jok!

Ibro se ukipio, okamenio. Samo osjeća kako mu tijelo drhti, od bola, dok se jezik zavezao pa ne može ni riječ da prozbori.

– Eto, ja sam naređenje izvršio... Allahimanet! – završi starac besjedu, vrati knjigu pod ogrtač, ohlabavi dizgin i zelenko, poigravajući sitno, nastavi se lagahno kretati niza stranu.

– Ali, ko, ko vas je poslao?!... – ljutito će momak, nakon što se malo pribrao, a jezik mu se, konačno, razvezao.

– Gospodar moj, moj i tvoj, Gospodar svih svjetova!

– okreće se na zelenku starac i dobacuje mu odgovor, dok konj iz kasa već prelazi u galop, grabeći nezaustavljivo prema šumi.

– Ne daaam Zaimu! Život dam, nju ne dam! – izbezumljen od tuge i bijesa dere se Ibrahim koliko ga grlo nosi, te okreće automat i stane da puca za starcem.

– Ne daaaaaam!... Tra, tra, tra!... Ha, ha, ha... – miješaju se zvukovi rafalne paljbe i jezovitog starčevog smijeha.

A zelenko, kao da je okrilatio, već zaranja u šumu. Još se na trenutak vide krajevi dugačkog zelenog ogrtača pa se i oni skriše u gustiš...

– Hi, hi, hi – vraća ga u javu prigušen Šaćirov smijeh.

Sav u vrelom znoju, zajapuren i zadihan Ibrahim se tijelom osloni na laktove pa u hipu, što dijeli san od jave, samo zvijera uokolo, ne mogavši se načuditi: gdje nestade starac sijede brade i prekrasni zelenko, što ga je nosio.

– Ne dam Zaimu!... Hi, hi, hi – zadirkuje ga mlađi drugar. – Nešto si, haman, sanjo? Je li lijepa ta Zaima, koju nekome ne daš?

– Jest, mnogo lijepa... ali, pusti, ne ispituj više. San ko san...

Poslije ovih riječi dugo je šutio, zamišljen, buljeći u jednu kuću i avliju u ravnici. Svaki dalji razgovor o Zaimi, svaka uspomena, svaki detalj s njom proveden, a kojeg bi se sjetio – pekli su ga u srcu kao da mu neko stavlja živi kreč na živu ranu. Toliku ljubav i čežnju je osjećao. Najviše je mislio na posljednju predratnu igranku i na noć provedenu s njom; na prvi njen poljubac; na obećanja što su ih jedno drugom dali na mostu. A zatim se sjećao kako ju je pratio kući i dugog zamamnog poljupca na rastanku, od koga mu se dugo poslije mantalo u glavi, gore nego

od Memsine votke, konjaka ili vinjaka. Nakon tog rastanka više je nije viđao. Bio je mnogo zauzet raznim ratnim događanjima; a i put preko mosta na Usori postao je krajnje opasan, jer je gotovo pod neprestanim neprijateljskim nadzorom i pod čestom artiljerijskom i pješadijskom vatrom s obližnjih brda i raznih utvrđenja. Ko zna, možda je za ovog vremena negdje izbjegla, možda čak i u inozemstvo. Mnogo se žena, djece, starijih i bolesnih sklonilo u sigurnije krajeve Evrope, pa i svijeta. "Bože, možda je više nikada neću vidjeti!" pomisli i opazi kako se nešto kreće po njenoj avliji. "Da li je životinja ili insan? Možda je pas lutalica, danas ih ima mnogo, a možda je neko od njenih ukućana." Taj neko, ili to nešto, zaustavi se ispod stare vrlo krošnjate lipe. "Možda je njena majka?..."

– Daj, daj brzo dogled! – povika i gotovo ga istrže iz Šaćirovih ruku.

Ono što je tada vidio kroz leće dogleda, učini da mu srce stade odbijati takvom silinom kao da će se svakog časa istrgnuti iz grudi.

– Bože Svemogući, pa to je ona!... – prošapta u takvom zanosu da mladić pokraj njega pomisli kako s njim nije sve uredu.

– Jesi li to ugledao duhove, ili možda četnike, he, he?... – bocnu ga podrugljivim tonom Šaćir, nestrpljiv da sazna uzrok prijateljevom ponašanju.

Ali momak s dogledom, općinjen onim što je opazio, preču zajedljivo pitanje. Za opciju njegovih moždanih vijuga u ovom času ništa više nije postojalo, ni Šaćir, niti čitav široki svijet; postojala je samo ogromna krošnjata lipa, sto i klupe ispod nje; a na klupi, nalakćena na sto, lica podnimljenog rukama, kao kakva svetica na onim svetačkim slikama, zagledana u brda, u njega, sjedila je ona – voljena. Zbog daljine, figura je bila nejasna, malo

zamućena, kao da je posmatra kroz vodu. Nije mogao da joj razazna one fine crte lica, da joj vidi crne svilene uvojke i oči boje crnog dijamanta. No, glavno je da je to ona; da joj vidi makar obrise – koliko da ga ova bolesna želja umine. "O čemu li tužna razmišlja: o zlikovcima u ovim brdima, o golemoj katastrofi što je poklopila Bosnu i bosanski narod, o ratu što nas razdvoji? O čemu li sanjari: o meni, o nama, o našoj sretnoj budućnosti?... Eh, kad bi bar znala da je sada posmatram!... I da li ću je ikada više vidjeti? Da li ću ikada više držati i milovati njenu ruku u svojoj ruci? Da li ću osjetiti čvrstinu njenih grudi i usplahireni treptaj srca u njima? Da li će me ikada opeći vatra poljupca s njenih vrelih usana? Kad bi bar... "

Figura se pokrenu. Lelujavim korakom uputi se prema kući. Snoviđenje? Za svaki slučaj, uštinu se za obraz. Ili, fatamorgana? Otkloni dogled. Pesnicama protrlja oči. Ne, ovo je ipak tužna stvarnost! Figura se penje uza stepenice. Iznenada zastaje, na podestu. Polahko se okreće. Još jedan dugačak pogled u bujna, šumovita brda – kao da je znala, kao da je slutila... Vrata se otvoriše i, kao i one noći, dušmanski bezosjećajno, skriše je od njega. "Da li zauvijek?!...", pitao se, dok mu je dušu ispunjavala iskonska bol, a u tijelu osjeti skrhanost i klonuće. Onda se momak sjeti malopređašnjeg sna i uzdahnu, bolno, duboko iz dna duše: "Zbogom, Zaima, zbogom, voljena – ako se nikad više ne vidimo!..."

Pošto je, najzad, spustio dogled, jedva je zaključio da Šaćira nema pored njega. Bilo je očigledno da se momku dosadilo s njim zamajavati te je odlučio prošetati i malo izvidjeti naokolo.

Cijelog tog dana Ibro je bio tužan, tužan i zlovoljan, toliko zlovoljan da ga Reuf i Šaćir nisu takvog zapamtili, nikada.

7. POGLAVLJE

Zlovolja ga nije napuštala ni uvečer, pošto se umoran vratio sa zadatka i u kući zatekao Hamida. Čavrljao je s Ibrinim roditeljima, Remzom i Hedijom. Čim ga ugleda, obradovan kao i uvijek ponovnim susretom s najboljim prijateljem, vodnik uskliknu:

– Ma gdje si, labude moj, šta ima?!

– Ha ... ništa posebno – mrzovoljno će izviđač, pružajući prijatelju ruku.

Hamidu ne promače mrzovolja u Ibrahimovom glasu, ali ništa ne reče, misleći da je to zbog napornog dana i umora.

Te noći dugo su sjedili pri svijeći i uz malo tanju kahvu, u društvu Ibrinih roditelja, naširoko razmatrali političku i ratnu situaciju u Bosni i Hercegovini, koja se uistinu činila mračna i bezizlazna. Ugodnu kućnu atmosferu narušavale su samo izviđačeva zlovolja i potmule eksplozije granata, što su padale negdje po linijama branilaca, parajući savršen mir ljetne noći. Uskoro se roditelji ispričaše, pravdajući se ranim ustajanjem, te pođoše na počinak, ostavljajući tako prijatelje nasamo. Njihovim odlaskom u sobi zacari tajac. Raspoloženje splasnu i kao da zamrze. Ibrahim je šutio, mrko zureći u jednu tačku pred sobom. Zabrinut zbog takvog prijateljevog raspoloženja, i da bi pokrenuo kakav--takav razgovor, vodnik upita:

– Haman si mi, prijatelju, nešto nehoran i kaharli?!

– Ah, umoran sam, pusti...

– Ne bi se reklo da je to od umora. Drugo će biti

posrijedi. Ha, znam te, labude, kad si labudić bio – navaljuje radoznalo vodnik.

Prikliješten Hamidovom promućurnošću, Ibrahim je konačno kapitulirao i odlučio da ispriča sve što je toga dana proživio i sanjao na šta vodnik reče s malo blage ironije u glasu:

– Opet ta bulažnjenja o snovima. Ma daj, čovječe, kad ćeš jednom tim tričarijama prestati pridavati toliki značaj? Ta, nisi dijete ili neka izlapjela baba. Slušaj, Ibro, ionako je rat, svakodnevno preživljavamo mnogo raznih stresova, a još i te tvoje tlapnje o snovima... pa bojim se da bi se u krajnjem slučaju sve to moglo negativno odraziti na tvoju psihu... Nemoj me pogrešno shvatiti, jer ti ovo govorim samo iz prijateljskih pobuda. Znaš da nemam boljeg prijatelja od tebe.

– Hvala na dušebrižništvu. No, moji snovi su moja stvar, a tvoj skepticizam je tvoj problem. Nemam namjeru dalje s tobom oko toga polemizirati. Nego... čuo sam da ste sinoć efikasno spriječili još jedan pokušaj ubacivanja neprijateljske diverzantske grupe kroz vašu liniju?

– Veoma uspješno – ponosno će vodnik – bez ijednog povrijeđenog na našoj strani. Dobro smo bradonje zviznuli po njušci. Imali su i mrtvih i ranjenih tako da im neće uskoro naumpasti da napadnu, ako su pametni. Bilo je, jarane, zaista vruće, ali smo im pokazali zube...

– Aferim, aferim, kolega, he, he – Ibro se kiselo nasmija, oponašajući profesora Šerpu.

Bilo je očigledno da je saznanje o uspjehu i spremnosti boraca da brane i odbrane svaku stopu napadnute teritorije popravljalo izviđačevo raspoloženje. Zato se udobnije namjesti na sećiji pa nastavi da kazuje:

– E, slušaj sad šta se neki dan nama dogodilo. Privukli se mi srpskom rovu na Stijakovini, ma ni pedeset

metara razdaljine. Bilo nas trojica: Reuf, Šaćir i ja. Helem, unutra pjesma i podvriskivanje, ono njihovo jaukanje i lelekanje. Eto sam nekim čudom upamtio dvije pjesme: "Šešelj, Arkan i Beli orlovi, srbijanski to su sokolovi!" I kako ono bješe, ona druga?... Samo malo da se sjetim... Aha, evo, sjetio sam se: "Oj, Alija, balijom te viču, bit ćeš sluga našem Karadžiću!" Šaćir sve škripi zubima, samo što ih ne polomi, okreće u rukama "kašikaru"pa veli: "A da ubacim bradonjama ovu krušku u rov pa neka odmah budu sluge svetom Savi?!" Reuf ga oštro pogleda i strogo ukori: "Mali, ne pričaj gluposti!" Zatim dodade: "Haman su dobro potegli. Mogli bismo ih kao od šale razoružati i zarobiti, ama, to nije naš poso."

Baš tad iz rova izroni visok bradonja, prisloni pušku uz poširok panj, poče otkopčavati hlače pa teturavim korakom otrča niz oveću strminu, u smjeru okupirane teritorije. U rovu duet i dalje leleče: "Od Bijeljine do srpskog Mostara, sve je vojska Ratka đenerala." Šaćir se nakratko zamislio, zatim se tiho zacereka te veli: " Gledajte sad cirkus!" I, prije negoli smo ga mogli spriječiti, strelovito otrča do panja, pograbi pušku i, onako okretan ko zvjerčica, vrati se s njom u žbunje. Samo što je zalego, kad ti isteturaše i ona dvojica, valjda na svjež zrak. Zijevaju, protežu se, pišaju, povraćaju, pa će ti jedan nizak, zdepast povikati: "Milaneee!" "Oj!" odziva se visoki, odnekud ispod strane. " 'Ajde, po'iti, pregrizi, bre, nadvoje pa da balijama zapjevamo još jednu, odavde se bolje čuje!" "Eto mene, eto!...", javlja se bradonja, žureći uz padinu.

Zakopčavajući usput hlače, Milan prilazi drugoj dvojici, zvijera uokolo i začuđeno pita: "A, Boga ti Jokina, đe mi je puška?! Ta, maloprije sam je vođe ostavio!", i pokazuje na panj. "Kakva puška? Valjda je kod tebe", ravnodušno će stariji četnik, kome je na glavi bila šubara

s nekakvom povelikom kokardom na njoj. " 'Ajde,'ajde, nemojte se zajebavati, što ste mi sakrili pušku?", navaljuje visoki, očekujući kako će se druga dvojica nasmijati i sve okrenuti na šalu. "Ja, bogami, nisam", ozbiljna lica javi se ponovo stariji. "Ni ja", niječe zdepasti, kreveljeći se zlurado. Provokativno držanje zdepastog isprovocira visokog bradonju te on poput požara naglo planu: "E, pa nije ni moj ćaća Jovo!... Ti si, kume Todore!" Milan priskoči kumu Todoru te ga dohvati za okovratnik i snažno povuče sebi: "Ma, krsnu ti slavu i sve svece... Ako ne kažeš đe mi je puška, zgromit ću te – pa da si mi sto puta kum!" "Pusti me, koji ti je vrag?! I ne psuj mi krsnu slavu!...", otima se zdepasti, ne prestajući da se izazovno cereka. To kao da sasvim razbijesni visokog vojnika da on zamahnu šakom iz sve snage i raspali svog kuma posred nosa. Iz rascopanog nosa šiknu mlaz krvi i poprska obojicu bradonja.

Svrnuh učas pogled na Šaćira, a on se jednom rukom uhvatio za stomak, dok drugu drži na ustima, pokušavajući da priguši nezajažljivu bujicu smijeha.

Sa Šaćira pogled mi ponovo uteče na dramatična zbivanja ispred nas, na Todora, koji se lati automata i poče ga skidati s ramena. Videći zlo očima, umiješa se brže-bolje i stari, u namjeri da ih razvadi, te u onom gombanju i hrvanju automat okide; svi se ukočiše i u onom strahu blehnuše, dok se stari uhvati za stomak, zgranuto pogleda krvavu ruku pa se između njihovih nogu naglo stropošta, nalik prerezanom stablu. Šubara s limenom kokardom poletje s njegove glave, pade na zemlju i stade se kotrljati, poput navijene dječije igračke, praveći polukrug oko panja, gdje, najzad, smirivši se, kao i njen vlasnik, ostade. Milan iskoristi trenutak iznenađenja i šoka u kome se Todor nalazio, te ga munjevito odalami po ruci; automat pade na zemlju, a oni se dohvatiše prvo ukoštac pa potom

za vratove.

E, da si vidio, labude, kakva je to tuča bila. Nečuvena...

Gazili su i po automatu i po starčevoj šubari, a da to nisu imali kad ni zamijetiti. Udarali su se šakama, padali, ustajali, ponovo padali, prevrtali, psovali, pljuvali, grebli, davili... Gledajući ih, naumpade mi jedna srpska narodna izreka: "Kada Srbin dohvati Srbina, tada mu je gori od Turčina!" Vrhunac dramatičnosti desio se kada je u Milanovim rukama zablistao nož. Pomislio sam: kako je to njihov nacionalni simbol, njihova prepoznatljivost. Dobro su se izvještili baratati njime, kroz vijekove. A evo kako to biva i kada čovjek čovjeku postane vuk, zvijer, umjesto najveća potreba, što bi rekao pokojni Marks. Upravo me Milan podsjećao na zvijer dok sjedeći na Todorovim grudima uzmahuje dvosjeklim blistavim nožem, poput Indijanca u vestern filmovima. Kao na komandu, jednovremeno, rukama pokrismo oči. Čusmo samo zdepastog kako zapomaže: "A, joj, nemoj, kume Milane, ostadoše mi djeca siročad!..."

Trun zaspale savjesti u nekom ćošku Milanovog mozga vjerovatno se probudio. "A kad kolju, ili na drugi način ubijaju muslimane, i kad su muslimanska siročad u pitanju, i taj trun zataji. Te pogane četničke duše za muslimane nemaju ni milosti ni savjesti...", razmišljam dok uklanjam ruke s očiju. I šta sam ugledao? Ugledao sam visoko podignutu Milanovu ruku, zaustavljenu u zraku, u kojoj na suncu, trenutak-dva, jezivo blista oštrica noža, kao da se dvoumi: gdje se krvnički zariti, u Todorov vrat ili grudi. Visoki se, napokon, prelomi: vrati nož u korice, ustade sa zdepastog, zabaci njegov automat na rame pa progovori: "Kad mi vratiš pušku, dobit ćeš svoj automat. A sad, brzo, da odnesemo starog do zemunice za hitnu

pomoć!" Todor uze starčevu pušku i zabaci na rame, a zatim iz rova iznesoše nosila, natovariše ranjenika i odžuriše s njim niz padinu.

Pogledasmo u Šaćira, a on se zakocenuo od smijeha; ali se brzo uozbilji, pokaza glavom prema rovu i reče: "Haj'mo da provjerimo šta se nalazi u brlogu bradatih majmuna?!" "Majmuni ne idu pod zemlju već na drveće", primijetih šaljivo. "Pod zemlju, pod zemlju; sve bi njih trebalo poslati pod zemlju – ravno u Pakao! Tamo bi se najbolje osjećali!" veli, i, prije nego što bi komandir uspio da ga spriječi, đipi na noge te mačijim skokovima već je grabio preko čistine. Nama i ne preosta ništa drugo već da ga, hoćeš-nećeš, slijedimo.

Prolazeći pored panja, opazismo lokvu zgrušane krvi kraj prljave izgužvane šubare, s četničkom kokardom. Tad Reuf, onako uzgredno, primijeti: "Sudeći po ovome, starom će prije ustrebati pop negoli medicinska pomoć." " Da, ona dvojica će pred starješinama nastojati opravdati sebe, izmislivši kakvu uvjerljivu priču o nesretnom slučaju", nadovezah ja.

Šaćira zatekosmo kako radoznalo pretura po neprijateljskom rovu, što je, uistinu, prije naličio brlogu nego rovu. Doista je tu bilo koječega: tri sanduka puščane municije, sanduk bombi, sanduk tromblonskih mina, tri flaše rakije, dvije flaše konjaka, sve nenačete, jedna gotovo dokusurena flaša rakije, narezane slanine, hljeba, luka, konzervi, praznih flaša, pravi humci čahura od metaka, i još nekih predmeta i sitnica.

Nismo propustili takvu priliku da se bolje snabdijemo municijom i bombama, a ja i Reuf uzesmo i po flašu rakije, dok Šaćir ponese litru konjaka, kako bismo se malo proveselili s našim drugovima, koji tog dana nisu bili s nama na zadatku. To je sve, što nam je komandir

dozvolio da ponesemo, stalno nas požurujući, kako nas neprijateljski vojnici ne bi iznenadili. Šaćir se ne htje odreći Milanove puške. To mu je, veli, ratni trofej i čuvat će je za uspomenu, zbog okolnosti pod kojima ju je osvojio. Drugim izviđačima bilo je žao da toga dana nisu bili na zadatku, tim više kad su od nas saznali šta nam se sve dešavalo. Ali, makar smo s njima podijelili plijen.

Ibro zašutje, a vodnik, saslušavši prijateljev doživljaj do kraja, hitnu letimičan pogled na zidni sat pak reče:

– Kasno je, labude. Morao bih kući, znaš da ujutro ranim u smjenu. Ah, umalo da zaboravim, stigao nam je novi komandant, neki Asif Balagić; Malog Gebelsa (tako su borci u šali zvali komandanta Edhema, valjda zbog utegnutosti, uglancanosti i oponašanja manira njemačkih oficira iz II svjetskog rata) povukli su moćni rođaci u Tešanj, u Komandu Štaba Teritorijalne odbrane! A ljudi, ko ljudi, već sumnjaju u novog komandanta. Kažu školovan oficir, kapetan iz JNA, i to je razlog za sumnju. Te mogao bi biti srpski špijun, koji će Srbima slati informacije o nama, a kad dođe vrijeme i kad mu nalogodavci narede da će nas izdati. Ko bi ga znao, jarane, vidjet ćemo... Lahku noć!

– Lahku noć!

8. POGLAVLJE

Tih dana izviđači su zaista imali pune ruke posla jer je svima bilo očigledno da se nešto značajno dešava iza neprijateljskih linija. Vršeni su obimni fortifikacijski radovi: pogušćavanje rovova, kopanje novih zemunica, dovoženje i raspored na liniji novih oruđa, čak su rađena i nova manja skladišta duž borbene linije za materijalnotehnička sredstva, kako bi vojnicima u svakom trenutku bila na dohvat ruke. Reufovi izviđači pratili su iz dana u dan kontinuitet tih ubrzanih radova, vidjeli u neprijateljskim radnim vodovima mnogo prisilno mobilisanih muslimana i Hrvata, koje su vojnici tukli i maltretirali na razne načine, i žalili što nisu diverzanti – jer bi neprijatelju mogli nanijeti nezamislivu štetu. Reuf je bio vidno zabrinut, da je nabrana čela prije polaska na zadatak svojim momcima rekao:

– Lahko se da zaključiti da neprijatelj ovaj put priprema nešto vrlo ozbiljno i vrlo gadno po nas. Ovoliki radovi nisu ni slučajni ni bezazleni. Zato sam odlučio da se danas podijelimo u tri grupe. Svaka grupa dobit će svoj rejon izviđanja, a uvečer ćemo se sastati na ugovorenom mjestu, napisati zajednički izvještaj, analizirati današnja iskustva, a zatim ću ja izvještaj odnijeti u Štab Bataljona. Do daljnjeg ćemo raditi na ovaj način. Prijatelji, budite pažljivi i čuvajte se. Ima li neko dodatnih pitanja, kakvih nejasnoća?... Eh, ako nema, pođimo onda na izvršenje zadatka. Sretno, jarani!

Ibrahim je određen za vođu grupe, a s njm su bili još Šaćir i Jasmin. Posla je doista bilo preko glave. Rejon izviđanja bio je velik, neprijateljske aktivnosti mnogo-

brojne i raznovrsne tako da nije bilo lahko sve to izbrojati, zapamtiti, pribilježiti i skicirati. A oni su nastojali da im ništa ne promakne, pa ni najmanja promjena, koja bi mogla biti od vojnog značaja. Kao navijene igračke cijelog dana su trčali s jednog kraja zone odgovornosti na drugi da su jedva uspjeli nešto malo prezalogajiti, usto stalno su bili psihički napregnuti, strahujući da ne nagaze na postavljenu minu ili da ne budu otkriveni od neprijateljskih vojnika. Kada su se uvečer sastali s druge dvije grupe, bili su umorni i gladni poput lovačkih kerova, ali i sretni, da su se s još jednog zadatka vratili živi i zdravi, što i jest bila njihova najvažnija zadaća.

Nakon zajedničke analize i sastavljenog iscrpnog izvještaja o izvršenom izviđanju Reuf je krenuo u Komandu Bataljona, a izviđači kućama, svako svojim putem. U društvu s Ibrahimom nalazio se samo Šaćir. Zbog silnog umora i iscrpljenosi nisu bili raspoloženi za razgovor, štaviše ni brbljivi i za šegu uvijek spremni Šaćir nije progovarao niti jednu riječ. Oba momka su mislili samo o jednom: kako bi, evo sad, rado se prućili na pola makadamskog puta i odmah zahrkali, usnili slatkim snom. I samo što je na rastanku Šaćiru zaželio lahku noć, a Ibrahima trgnuše pucnjevi i pojačana galama, što je dopirala iz samog centra sela, odnekud baš od džamije. Ibro nije znao ni za kakvo veselje, šenluk, a i kome je do šenlučenja u ovakva vremena? Razne misli su mu letjele kroz glavu te potrča koliko ga noge nose, odjednom zaboravljajući za sav taj silni umor i nagonski osjećajući da je možda baš sad tamo, prijeko potreban, nekome ko je u gadnoj nevolji.

Iako je sunce zašlo iza Hrastove strane, do smrkavanja je ostalo dosta vremena te je Ibrahim, trčeći kao bez duše, mogao jasno da vidi Mahmuta, ali i da sasvim razgovijetno čuje njegove ljutite riječi:

– Maknite se, ljudi, vodim ga do Melničkog potoka, gdje ću ga ucmekati kao psa!...

Pred sobom je tjerao vezanog vojnika, muhajući ga vrškom puščane cijevi u rebra i govoreći:

– Sad ćeš mi platiti za sva vaša zlodjela, da ti majku četničku!...

Ibrahim se sjeti da su nedavno ispred njihove kuće poginuli od neprijateljske granate stariji Mahmutov brat i mlađa sestra i da je on, možda, zbog zaslijepljenosti mržnjom, želje za osvetom i trenutne neuračunljivosti u stanju počiniti svakakve ludosti. Melnički potok je donjim tokom proticao kroz selo i nije bio daleko pa je okupljena svjetina ćuškajući, pljujući i psujući vojnika brzo stigla do njega.

– Maknite se, ljudi, da ubijem pseto! – dreknu Mahmut, uperi i otkoči kalašnjikov i taman kad htjede da povuče obarač, u zadnjem trenu između njega i zarobljenika uskoči Ibrahim, štiteći zarobljenog vojnika vlastitim tijelom.

Jedva predihujući od brzog trčanja, on reče odrješitim glasom, tako da su mogli svi da ga čuju:

– Želiš li ubiti njega, morat ćeš prvo mene!

– I hoću ako se odmah ne makneš! Zašto ga štitiš? On je moj zarobljenik, i imam pravo raditi s njim šta želim!... Usto, napao je sa svojom bratijom naše rovove i pritom su ranili Ramiza!... Makni se kad ti kažem, ili pucam!

– Znaš da su zarobljenici zaštićeni po međunarodnom ratnom pravu i da ćeš biti optužen za ratni zločin ako ga ubiješ?!...

Baš tad, s dušom u nosu, pristiže Šaćir, uperi pušku u Mahmuta i zaprijeti:

– Ako budeš pucao u njih, ja ću pucati u tebe!

- Ma baš me briga za međunarodno pravo... Zašto njima ne sude za njihove zločine?! Zadnji put te upozoravam – skloni se ili pucam !... – reče Mahmut, lica crvenog i svega izobličenog od srdžbe, odlučan da istog časa povuče obarač, nimalo ne obraćajući pažnju na Šaćira i njegovo upozorenje.

Čuvši pucnjavu i silnu galamu, Hamid s desetak svojih momaka potrča ka mjestu događanja. Stigavši u zadnji čas, on opazi i u hipu shvati kako je Ibro u životnoj opasnosti pa se hitro prišulja Mahmutu iza leđa, munjevito zgrabi za puščanu cijev i iskrenu je ustranu, upravo kad je izluđeni Mahmut povukao okidač. U pitomo predvečerje tišinu raspara zlokobni rafal iz kalašnjikova, ali, sreća, pa niko ne bi pogođen, dok se Mahmut i Hamid stadoše gombati i otimati oko puške. Vodniku u pomoć priskoči nekoliko boraca iz njegovog voda te na jedvite jade savladaše i vezaše Mahmuta, koji se borio svim silama, nalikujući ranjenoj zvijeri.

Izviđač se zahvali vodniku i tek tad se okrenu da smotri zarobljenog vojnika. Istog momenta je doživio pravi mali šok, gore nego da je vidio utvaru, prepoznavši svog prijatelja sa studija:

– Ta, ti li si to, Đorđe! Šta ćeš ti ovdje?! – reče, jedva dolazeći do daha, sad zbog iznenađenja i čuđenja.

Đorđe je bio u sivomaslinastoj uniformi bivše JNA, bez kape, koju je sigurno negdje izgubio, pa mu se nesputana, malo poniže ramena, spuštala sva zamašćena i upresmana, divlja, crna kosa, i stalno je krio pogled nekud ustranu, još nijednom ne pogledavši Ibru. Ništa manje iznenađenje pretrpio je i Hamid. Ibro se nakratko okrenu okupljenima i lijepo ih zamoli da se raziđu, jer da on i Hamid imaju nešto da popričaju sa zarobljenikom. Okupljeni narod se stade razilaziti, istina nevoljko, ali napokon

shvatajući da je besplatna predstava završena i da tu više nema šta tražiti.

Pošto se znatiželjni narod raziđe, izviđač se nanova obrati zarobljeniku:

– Slušaj, Đorđe, ja bih radije da smo sad u Sarajevu uz koka-kolu u nekoj ljetnoj bašči ili uz hladnu bozu u kojoj od naših omiljenih kafe-slastičarnica, ali, šta je-tu je... Mi smo ti voljni pomoći, samo pod uvjetom da nam ispričaš istinu, da nam ispričaš sve šta se to danas dešavalo.

Đorđe je kratko razmišljao, dvoumio, a onda naglo u sebi prelomi odluku, okrenu glavu na drugu stranu, pri čemu ponovo ne pogleda Ibru, i otpoče kazivanje, glasom koji je jedva primijetno drhturio, često prekidan psihološkim pauzama:

Moje starješine su odlučili da danas jedna grupa dobrovoljaca pođe u izviđanje vaših položaja. Ukaže li se prilika, da pokušamo zauzeti dva-tri rova... U tu svrhu nekoliko jedinica stavljeno je u stanje borbene gotovosti, kako bi nam u datom momentu pripomogli da zadržimo osvojene rovove i da, eventualno, dalje oporimo vašu liniju, stvarajući uslove za dalje napredovanje, zapravo zauzimanje Kaloševića i cijele tešanjske teritorije... Za akciju sam se javio prvi... i određen sam za komandira grupe. Izviđanje je prošlo mimo očekivanja pa mi se učinilo da je pravi trenutak da napadnemo tri najisturenija rova. Prvi sam se podvukao pod rov... kad je jedan trapavi vojnik stao na debelu, suhu granu, koja se glasno slomila, tako glasno da su vaši borci u rovovima mogli lako da to čuju. Postalo nam je jasno da smo otkriveni... Nastala je paklena pucnjava. Ubacio sam bombu u rov i... naredio povlačenje; kasnije iz razgovora vaših boraca bilo mi je jasno da je to bio prazan rov, takozvani lažnjak. U neopisivoj pucnjavi... poginula su dva moja borca, jedan vaš vojnik je ranjen u

ruku, a mene su opkolili i zarobili... I ... to je to...

Nakon ovih riječi Đorđe je zašutio, gledajući jednako ustranu. Nastala je mučna kraća psihološka pauza, koju prvi naruši Ibro, obraćaju ći se obojici:

– Vjerujem, stari druže, da si govorio istinu... A da ga pustimo, šta misliš, Hamide?! Mogli bismo pritom za njim ispaliti koji metak, onako u zrak, i reći kako je pobjegao, a?!...

Hamid je kratko razmišljao, a onda išaretom pozva prijatelja ustranu pa prošapta:

– Osim što bismo mogli snositi vojnu odgovornost za takav čin samovolje, Đorđe je i dragocjen izvor informacija o neprijatelju, koje bi itekako mogle biti od koristi našoj Komandi...

Poslije sašaptavanja Ibro klimnu glavom pa se okrenu Đorđu:

– Nažalost, ne možemo te pustiti, iako bismo to željeli. Ali, svejedno ne treba da brineš. Ionako ćeš, vjerovatno, biti razmijenjen, pošto budeš ispitan u Komandi...

Mala kolona se odmah uputi prema Komandi Kaloševačkog bataljona. Na čelu su borci iz Hamidovog voda sprovodili Mahmuta, koji je psovao i prijetio ponajviše Ibri, pa Hamidu, a nije zaboravljao ni Đorđa. No, Ibro i Hamid su znali da je Mahmut uvijek bio dobar i pošten momak i da će takav i ostati, a sve što govori, to je iz huje, u afektu, zbog bratove i sestrine smrti. Usto je bio izuzetno hrabar, požrtvovan borac, i kad god je trebalo ići negdje u akciju, gdje je najopasnije, javljao se prvi, dobrovoljno. Zato je odnedavno u sastavu Ofanzivnog voda. Na začelju male kolone bili su izviđač, vodnik i zarobljenik, koji je išao poniknute glave, gledajući samo preda se, u zemlju, da se Ibri činilo kako još nije pogledao u njega i Hamida. Usput su susreli vojnu policijsku patrolu, koja

je išla da preuzme Đorđa i Mahmuta. Tako u Komandu Bataljona uđoše samo Ibrahim i Hamid. Ispitao ih je, sa zapisničarom, Enes Jorgadžić, zamjenik komandanta Asifa. Na Ibrin upit šta će biti sa uhićenicima, Enes je rekao:

– Već vodimo pregovore s drugom stranom oko razmjene. Zato i jesu ovako mirni i ne granatiraju selo. Đorđe će, gotovo je sigurno, biti razmijenjen zajedno sa svoja dva poginula vojnika u ova dva-tri dana za naša dva istaknuta aktiviste iz Teslića, a koji pripadaju stranci SDA. Što se tiče Mahmuta, njega ćemo osloboditi iz pritvora čim razmijenimo Đorđa, pod uvjetom da čvrsto obeća kako više nikada neće ništa uraditi samovoljno, na svoju ruku, inače mu slijedi vojni sud.

Izviđač je iz Komande izašao zadovoljan što se ipak sve sretno završilo, iako je u prvi mah izgledalo da bi moglo biti krvavo i s vrlo tragičnim posljedicama. Idući spavao je na nogama, razmišljajući nepovezano o besmislu rata, o ljudskoj gluposti i ludilu u ova ratna, i ne samo ratna, vremena; razmišljao je o genijalnosti i humanosti Karla Marksa i o njegovom naučnom socijalizmu. "Nije on džaba zamislio ukidanje privatne svojine, ukidanje novca, država, vojski i svih granica među ljudima, a time i ratova. E, to bi bio život po mjeri čovjeka, za čovjeka ili, ako hoćeš, dostojan čovjeka. A sve dok se Marksova vizija ne pretvori u stvarnost, život će biti najobičnija džungla, a ljudi u toj džungli jedni drugima – najkrvoločnije zvijeri. Zato je i moguće da mi jedan od najboljih prijatelja, Đorđe, naprimjer, postane neprijatelj, smrtni neprijatelj... Ma, hajde, i zar to nije ludost? Istinska ludost?!..."

Prošla su dva dana otkako je Đorđe zarobljen i već je utanačena razmjena između dvije zaraćene strane. S jedne strane Đorđe i dva srpska poginula vojnika, a s druge strane tri istaknuta SDA aktiviste iz Teslića. Razmjena se

imala izvršiti tačno u podne, između dvije neprijateljske linije, a na regionalnom putu Doboj – Teslić. U razmjeni su učestvovali Ibrahim i Hamid, kao dio osiguranja s bosanske strane. Prolazeći pored Ibrahima, do srpske vojne kampanjole, Đorđe oštro prosikta kroz stisnute zube:

– Ibra'ime, bježi! Bježi dok još imaš vremena... Jer ako me ne poslušaš, uskoro ti se loše piše!... Bježi, Ibra'ime!...

Ali, niti je bilo vremena, niti je Ibro želio da mu odgovori. Samo ga je slušao s nevjericom, čudeći se da ga prijatelj sa studija ni ovaj put, na rastanku, a možda im je to zadnje viđenje, nije ni pogledao.

Poslije ove razmjene Ibrahim je nastavio obavljati svoje izviđačke zadatke neko vrijeme, bez značajnijih događaja i većih uzbuđenja. A onda...

9. POGLAVLJE

Dok mu je kurir Ramče saopćavao novi ratni raspored upravo poslat po njemu, Ibrahim je razmišljao kako srbo-crnogorski osvajači i domaći četnici, kao krvožedne hijene, napadaju slobodnu tešanjsku teritoriju, sve češće i sve žešće. Crni vrh, Planje, Šije, Putnikovo brdo, Križ, Komin, Miljanovci, Komušinci i, naročito, Kalošević – bit će zlatnim slovima upisani u historiju, kao slavna mjesta gdje su se vodile natčovječanske bitke za slobodu ovoga naroda i za svaku stopu bosanske zemlje, ako ko preživi, da bi mogao pisati... A agresor je u svojim planovima imao jedan od najvažnijih ciljeva – zauzeti strateški vrlo važnu putnu komunikaciju Doboj – Teslić. Ka ostvarenju tog cilja glavna prepreka mu je Kalošević, selo na sjeverozapadu tešanjske općine. Zauzimanjem Kaloševića neprijatelj bi obavio znatno više od polovine posla oko pokoravanja Tešnja, čije šanse za odbranu bi bile gotovo nikakve. Osvajanjem slobodne tešanjske teritorije, preko koje bi Teslić bio povezan s Dobojem i Ozrenom, osvajačima bi bilo mnogo lakše zauzeti Novi Šeher i Maglaj i eto ih pred Zenicom, srcem slobodne Bosne i Hercegovine. U takvoj situaciji ni Zenica, a onda ni Sarajevo ne bi se mogli odbraniti, što pokazuje koliko je odbrana slobodne bosanskohecegovačke teritorije bila rovita i na staklenim nogama, i koliko je zavisila od svake karike; jer pucanjem samo jedne karike, po sistemu domina, najozbiljnije bi se dovela u pitanje odbrana, pa čak i opstanak, čitave Bosne i Hercegovine. A Tešanj se nije dao lahko ni osvojiti ni

pokoriti i bio je prevelik zalogaj za srpskog agresora. Njegove glavešine su znale da bi cijena zauzimanja Tešnja bila prevelika, naročito u ljudskim gubicima pa su se bojali napasti ga, neprestano odgađajući tu akciju, nazivajući Tešanj "Malim Teheranom". A da drugačije i ne može biti, razmišljao je i dalje Ibro, zato što je za svaki pedalj svoje zemlje narod spreman liti potoke krvi i žrtvovati svoje živote na hiljade šehida, dokazujući srpskim hordama da je za njih Tešanj neosvojiv. Također, potvrđujući staru, dobro znanu istinu: da nijedan agresor ne može pobijediti narod koji je odlučan braniti svoju slobodu, svoju rodnu grudu i svoju čast.

A Prljuga – mislio je, odsutno slušajući poruku iz Komande, što mu ju je prenosio kurir – Gajevi, Hrastova strana, Miljevac, Duga njiva Stražba i Komušinci, junačke kote, herojske sestre prkosnice, jesu srbo-crnogorskim barbarima kost u grlu. Hiljade granata iz svih vrsta oruđa, svih kalibara, doslovce preoravaju ove parcele, kao i sam Kalošević. Agresor neprekidno dovozi pojačanja u ljudstvu i materijalnotehničkim sredstvima, neprestano se pregrupisava – da bi sva ta silna gvožđurija i čelik bili pretvoreni u bezvrijedni otpad u sudaru s golorukim braniteljima, u sudaru s prsima i srcima nepobjedivih heroja, nepobjedivog bosanskog naroda. Evo četiri dana i četiri noći što se neprijateljski napadi smjenjuju u talasima. Avioni, kao grabežljivi strvinari, i po nekoliko puta dnevno izbacuju svoj smrtonosni teret, komotno, gotovo bezbrižno, znajući da se bosanski domoljubi od njih nemaju čime braniti. Danas su od kasetnih bombi, bačenih iz avina u niskom letu, nasred tešanjske čaršije, pored same pijace, poginula četiri civila. Slobodna tešanjska teritorija sva je u dimu i plamenu; vodi se borba na život i smrt, vodi se borba, bukvalno, za opstanak Bosne i bosanskog naroda.

Prinuđena krajnje kritičnom situacijom, Komanda je donijela jedino logičnu, razumnu odluku: odmah sve raspoloživo ljudstvo i oružje na liniju, u rovove. Za izviđanje bit će dovoljan i jedan čovjek, komandir Reuf. Ostali izviđači hitno moraju pojačati prvu borbenu liniju. Slično je urađeno i s ostalim pozadinskim službama, ostali su samo neophodni ljudi, svi drugi su pozvani da se smjesta jave na liniju, po novom rasporedu.

10. POGLAVLJE

Naredba Ibrahimu iz Komande glasila je: "Preraspoređen si u Drugu četu, Treći vod! Na dužnost se javiti odmah!" Momci su držali položaje na Gajevima i Dugoj njivi. Na asfaltnom putu prema vrlo snažnom neprijateljskom uporištu Bugrićima improvizirana je uporišna tačka. Nije se imalo kada kopati rov ili zemunicu već je samo napravljen grudobran od vreća napunjenih pijeskom. Bila je to vema slaba zaštita od metaka, a pogotovo od granata svih kalibara, te je tu život boraca bio izložen najvećem riziku i neposrednoj opasnosti. Uporišna tačka bila je suviše isturena i nekako odsječena od drugih rovova branilaca, bila je u špicu, a od velikog značaja za odbranu, jer bi njenim padom neprijatelj osvojio možda presudnu tačku za odbranu sela. Znao je to i neprijatelj te je baš tu ponajviše atakovao, nastojeći je zauzeti. Zato su se na tu tačku tražili dobrovoljci, najhrabriji i najsposobniji. Rifo, komandir Druge čete, objašnjavao je borcima, svojim seljanima:

– Prijatelji moji, ta kota je naša slaba tačka, što zna i neprijatelj. Padne li ona, najvjerovatnije će pasti i selo. Zato će na nju neprijatelj sve žešće napadati, ali ona, jednostavno, ne smije pasti. Imajte to na umu, i imajte na umu da od toga zavisi i život žena, djece, starih i bolesnih. Mi smo njihova zadnja nada... Ima li dobrovoljaca koji bi pošli na ovu kotu, kako bi smijenili trojicu boraca iz noćne smjene?

Ljudi se malo zgledaše, a onda oboriše glave, kao da se snebivaju. Znali su šta ih gore čeka, ali neko mora.

– Ja ću – javi se Ibrahim.

– I ja – drugi se okuraži Munir.

– Želim i ja – reče Asmir.

– I ja, i ja... – čulo se iz mnogih grla, a komandir odluči da to budu trojica, koji su se prvi javili.

S Ibrahimom je pošao i njegov pas Džeksi, vjerni drugar, kome su braća predila ime. Slušajući priče o teškim zlodjelima koja su u Tesliću, Doboju i drugim mjestima širom domovine činili Karadžićevi Srbi, mlađi brat Aldin je bio toliko ljut na Karadžića, da je odlučio ubuduće psa Džeksija zvati Raša. Duhoviti Aldin ovako je to obrazložio:

– Razbarušen kao Raša, upeo se kao Raša, često laje kao Raša, a i krvoločan je baš kao Raša. Pored tolikih sličnosti u karakteru, najbolje bi bilo da budu imenjaci.

– Šteta, tako častan pas, a nosit će tako nečasno ime. Eh, kad bi znao i razumio, sigurno bi te tužio za uvredu časti – reče Mehmed, srednji po starosti od trojice braće, nekako sjetnim i ozbiljnim glasom, iako je to moglo da izgleda i kao bezazlena šala.

Međutim, Džeksiju to uopće nije smetalo. Štaviše, svidjelo mu se novo ime tako da se na staro nije niti obazirao, ako bi ga ko njime, slučajno, zovnuo. Upravo toga se sjećao Ibrahim dok su, pogureni, trčali koliko su brže mogli prema smrtonosnoj uporišnoj tački na kraju Duge njive, što graniči sa srpskim selom, i jakim srpskim uporištem Bugrićima. Prve srpske kuće bile su iseljene i služile su kao neka vrsta tampon zone i za neprijateljska snajperska gnijezda, ali se u pozadini sela, povezanog s rezervnom komunikacijom Teslić - Doboj i brdom Visom, opasanim nepreglednim šumama, nalazila prava srpska vojna baza, načičkana tenkovima, haubicama, topovima svih kalibara, minobacačima, vojnom opremom i mnogim vojnim formacijama, regularnim i paravojnim.

E, od te i tolike sile, Kološević, Tešanj i cijelu Bosnu i Hercegovinu trčao je da brani Ibrahim sa svoja dva drugara, s mitraljezom “garonjom”, šarcem, koji su još vaktile negdje u teškim borbama prsa u prsa partizani oteli od Švaba, s jednom automatskom puškom, “kragujevačkom zastavom”, i jednom puškom M-48, ili, kako su je borci popularno zvali – tandžarom. Istina, imali su i par bombi i sanduk municije. Mnogo puta dosad, otkako je došao iz Sarajeva, Ibrahim se pomirio s mišlju da je, ustvari, došlo vrijeme umiranja za narod i domovinu, ali nikad tako kao sad, dok su ih mitraljez s Hrastove strane i snajper iz Bugrića prikovali za crnu zemlju te su zadnjih dvjestotinjak metara morali puzeći, gotovo rijući nosom crnu zemlju i pasući od vrućina spržеnu travu. Čim bi se neprijateljska vatra pojačala, oni bi se potajali, a čim bi pažnja srpskih vojnika popustila, oni bi strelovito nastavili puziti, primičući se stopu po stopu svojim drugarima na isturenoj koti. Za sve to vrijeme Ibrahimu je pred očima bila jedna slika, njena slika: nasmijane najslađe usne, najljepše lice, uokvireno crnim kovrdžama, i dvije bijele nježne ruke kako mu željno mašu, čas se udaljavajući i uranjajući u nekakvu gustu sivu maglu, čas izranjajući i primičući mu se iz nje. Zaima. Gdje li je sad? Šta li radi? I misli li na njega? Kad bude umirao, pred očima bi želio da vidi samo jedan lik, njen dragi, nasmijani lik. Naporedo s njim puzio je i njegov vjerni pas Raša. Kad bi oni trčali, i on bi trčao, kad bi puzili, i on bi puzio, disciplinovano izvršavajući sve Ibrahimove zapovijesti. Razumije se da to jednom poludresiranom vučjaku i nije bilo nimalo teško, naprotiv, izgledalo mu je kao igra te je, očigledno, uživao u tome. Do te mjere je bio odan gospodaru da je jutros, samo on zna kako, svukao ogrlicu i krenuo za Ibrahimom. I ma kolika bila izviđačeva nastojanja da ga vrati kući, ništa tu nisu

pomogla. Vjerno je slijedio gospodara: naviknut na pucnjavu, granate i kuršume, barem koliko i ljudi.

Malo trčeći, više puzeći tri čovjeka i jedan pas stigoše, napokon, sretno do grudobrana. Kivni zbog toga Srbi otvoriše urnebesnu paljbu po uporišnoj tački. Momci polegoše po tvrdom asfaltu, kao da su prikovani za njega. Gledajući šta ljudi rade, s njima se opruži i vučjak, dok je kiša metaka tupo dobovala, zarivajući se u spoljni dio vreća s pijeskom, a rojevi drugih, poput razljućenih pčela, svirali su svoju smrtonosnu ariju.

Razdaljina između grudobrana i prvih srpskih kuća iznosila je dvije stotine, najviše dvije stotine pedeset metara. Ibrahim iskoristi kratko zatišje, virnu iznad vreća te opazi vojnika kako pretrčava čistinu, nastojeći doprijeti do čelnih kuća i tako im prići bliže. Izviđač pusti kratak rafal i vojnik se brže-bolje vrati otkuda je i došao. Odmah uslijedi odmazda, prava olovna tuča, od koje ti se diže kosa na glavi, uši zazvone, da ti se čini kako će bubnjići popucati, i samo moliš Boga da jednom prestane, kako te neki zakovrnuti metak ne bi pomilovao po ćiverici, zapravo po tvrdoj bosanskoj glavi. Nakon polusatne uraganske pucnjave, zbog koje nisi mogao ni glavu podići iznad grudobrana, uslijedi gotovo nestvarna tišina. Zlokobno zatišje potraja što tri borca iz noćne smjene odlučiše iskoristiti, kako bi se uputili kućama i što više udaljili od smrtonosne kote na Dugoj njivi.

– Ako smatrate za potrebno, da ostanemo? – upita Suad, najstariji iz noćne smjene.

– Ma, ne, nema potrebe. Umorni ste i niste spavali cijelu noć. Izdržat ćemo mi, već... – odgovori Ibro, i za dvojicu svojih drugova.

– Hoćemo li, momci?... – namugnu Suad dvojici drugara i, što je brže mogao, poguren kao kakav starac,

potrča niz Dugu njivu.

Srbi, kao da su samo to čekali, raspališe po njima pravu kanonadu metaka, ali su momci već bili stekli neko iskustvo u dolasku i odlasku s ove opasne kote i stadoše trčati u cik-cak. Ibro, Munir i Asmir pratili su ih pogledima sa zebnjom u srcu za njihove živote; tako je bilo i jutros, kad su momci iz noćne smjene strepjeli zbog njih. No, Suad i njegova dva druga uspjeli su se izvući, bez ijedne ogrebotine. Poslije onolike pucnjave, Ibrahimu se ova tišina učini nadstvarna, gotovo kao s onog svijeta, iako je šumljenje i zujanje u ušima potrajalo još dugo, nalikujući neobičnoj, nesvakidašnjoj ariji, što ju je tako volšebno izvodio grandiozni kosmički kamerni orkestar. On baci pogled po polegnutim saborcima, a zatim se kratko osvrnu na vučjaka. A Raša je bio pametan i oprezan pas, pa ipak mu je dosadilo sve vrijeme ležati sklupčan u zaklonu te se protegnu, izduži, kao da je sav od žvakaće gume i pažljivo, njuškajući, odluči da malo prošeta uokolo. I tek što je promolio glavu, naćulivši uši kao dvije radarske antene, a već ga uočiše i odmah osuše paljbu. Pas podvi rep pa se škevorenjem negodujući pametno vrati i poslušno potrbuši pored gospodarevih nogu. Nakon ovog iskustva inteligentna životinja nije niti pokušavala da promoli njušku izvan zaklona.

Veći dio dana proteče u obostranom sporadičnom pripucavanju iz pješadijskog naoružanja. Ibro i saborci štedjeli su ionako skromnu količinu municije, a pucali su samo ako bi neprijateljski vojnici pokušali prići kućama najbližim njhovom grudobranu ili ako bi primijetili neke sumnjive aktivnosti iza srpske linije. Oko podneva srpska paljba sasvim zamrije, nijednog metka, ni granate, niti bilo kakve sumnjive aktivnosti. Pošto gluhoća potraja oko sat vremena, Asmir reče da je ogladnio i predloži da ručaju.

Posjeli su iza zaklona, povadili iz torbi šta je ko donio, sastavili hranu i tako objedovali. Onda su na smjenu po dvojica malo otkunjala ili drijemala, dok je treći pažljivo osmatrao neprijateljske položaje i dojavljivao jaranima o eventualnim srpskim aktivnostima, koje bi opazio. Grobni muk potraja do četiri sata poslije podneva. Momci su postajali nervozni i uznemireni. Iz dosadašnjeg kratkog ratnog iskustva znali su da to ne sluti na dobro, da neprijatelj kad god bi se potajao, spremao bi nešto zlokobno, nešto strašno. Sve što su mogli, jeste samo da iščekuju, predani u ruke neumitnoj sudbini. I ništa drugo. Ibrahim je, ispružen na bok, podnimivši glavu lijevom rukom, bijelim kamičkom crtao jednu figuru. Najprije su ga odnekud iz daljine, iz nebeskog plavetnila, pogledale njene izražajne, duboke, snene oči, dva prozora njene duše, dva duboka bistra izvora, i on je na vrućem asfaltu nacrtao dva kruga, vjeđe i trepuške, njene čarobne oči. Zatim je u izmaglici sunčevog zlata ugledao rumene, crvene njene usne, tople, na kojima je titrao tužan smiješak dok mu je nastojala nešto reći, ali niti ju je dobro čuo niti razumio. I na asfaltu su stajale nacrtane njene usne, kao da ih je sama utisnula, ostavivši njihov otisak, a zatim je kao peteljka od bundeve, nasred vrelog asfalta izniknuo njen pravilno izvajan nosić, baš kad je pužući pored poprečne živice pristizao Asmir, vukući s nedalekog izvora dva kanistera peterolitrenjaka vode. Svaki je vezao uzicom za po jednu nogu, kako bi mu ruke bile slobodne za puzanje na laktovima nekih pedesetak metara. U tom času sunce je na tren natkrilio manji oblak pa se Ibro začudi kad u njemu opazi Zaimu, njene crne kose vihorile su nalik crnoj svili, dok je letjela, stopljena u jedno sa vragolastim oblakom, sličeći, gore, nacrtanoj uramljenoj slici. Vidio je i crne kovrdže kako uokviruju kao dječiji kliker okruglo lice, i crne guste

šiškice, što prekrivaju čelo do iznad samih vjeđa i sve je to, poput čarobnog štapića, dopunjavalo njen lik. Asmir je u plastičnim čašama dodavao vodu, prvo Muniru, koji je izviđao neprijateljske položaje, a kada je davao vodu Ibri, s ushićenjem primijeti:

– Baš si nacrtao lijepu žensku figuru!... Gle, pa ti si pravi umjetnik! A, je li, otkuda ti kreda?

Ibrahim otvori šaku i pokaza mu bijeli kamičak. Asmiru se ote samo jedno dugo:

– Auuuu... Bravo, majstore!

Potom se namjesti leđima uz jednu vreću, okrenuvši glavu suprotno od vrućeg sunca, nastojeći naći malo hlada. I nije prošlo ni pet minuta, a on stade da hrče, omamljen toplinom sunca i slatkim snom, dok su mu čelo ukrašavale bezbrojne sitne, biserne kapljice znoja. Ibro pogleda dva prijatelja, uzdahnu duboko pa nastavi tužno da razmišlja o njoj, da se sjeća svakog trenutka provedenog s njom, iz rama u oblaku mahale su dvije ruke, ama, nekako ubrzano, kao da su mu davale neke znakove, neka upozorenja, a ona se sve brže primicala, evo, sad joj jasno vidi lice i vidi da mu daje znake da ide, da bježi, upozorava ga, govori mu, ali on njen glas slabo čuje i ništa ne razumije, sad joj već vidi i oči, vidi i dvije krupne suze kako se odvališe i kao dvije stijene brzo skotrljaše niz blijede obraze. Momak se strese, kao da je u groznici, i pogleda na sat, bilo je pet sati i pet minuta poslije podne; sunce priteglo zapadu i ne prži više onako nemilosrdno jer mu zrake tuku pod kosinom pa je fino zahladnjelo u odnosu na podnevnu peku. Oblak i Zaima u njemu zaustavili se na pristojnoj razdaljini, odakle mu ona i dalje rukama upućuje signale, prestala je da mu nešto govori, zanijemjela, pa samo ga gleda, tužno, dok se niz obraze valjaju, jedna za drugom, iz očiju otkinute stijene, suze, pretvarajući se u obilnu kišu

i padajući dolje, ko zna gdje... Ibro se taman prihvati svog kamena-olovke, u želji da jednom nacrta te ruke, bijele, okrugle, drage i nježne, kao da se upravo spremaju da ga grle i miluju, kad se prolomi zastrašujuća, gromovita eksplozija. Momci se trgoše i stresoše od iznenađenja i straha, granata, teškog kalibra, pala je nedaleko, između njih i Melničkog potoka, da ih sitni geleri i kamenje poprskaše, nalik iznenadnom gradu. "Zato li su gadovi šutjeli", pomisli izviđač. "Čekali da zahladni i spremali se." I, doista, tom prvom granatom neprijatelj je otpočeo žestoku, uragansku oluju. Iz dosadašnjeg iskustva, Ibro je znao da slijedi uobičajena artiljerijska priprema, kao bogata uvertira za pješadijski napad sa željom da se prodre na slobodnu teritoriju, ne bi li se branioci potisnuli prema Jelahu i dalje, prema Tešnju. Odjednom, sve je proključalo, nalik vulkanskom grotlu. Tenkovi, patovi i pamovi s obližnjeg uzvišenja Kicelja preoravali su Prljugu, važnu tačku odbrane, most preko Usore, i glavnu saobraćajnicu kroz selo; minobacači svih kalibara grominjali su neselektivno svud po selu i duž cijele linije branilaca; dimna koprena pokrivala je selo, spuštala se na rijeku i kao ogroman konjski rep vukla se i vijugala niz riječnu kotlinu, niz usnulo, pitomo Pousorje, što je sličilo ranjeniku na izdisaju. Nekolike granate 120 mm iz minobacača zaredaše oko improvizovane odbrambene tačke i slediše krv u žilama trojice boraca dok su ih sitni geleri, zemlja i kamenje posipali nemilice i nemilosrdno pekli svud po tijelu. Već obamrli od straha nisu znali da li su gdje ranjeni, niti su osjećali bilo kakav bol već se samo pogledaše i nemušto halališe, u sudbinskom iščekivanju – jer, znali su, svaka granata na grudobran, bila bi kobna. Srećom po njih da nisu bile navođene jer da jesu, već bi bili mrtvi-hladni. I taman kad su pomislili da im spasa jednostavno nema, kanonada, kao

što je iznenada započela, isto tako nenadano umanji pa i prestade. Jedino su još uvijek iz Bugrića, s Milankovine i Kicelja i dalje nastavili veselu koševinu brojne prage, patovi, pamovi i razni mitraljezi, zasijavajući gusto olovom svaki metar Stražbe, Duge njive i Gajeva, dok se pucnjava pješadijskim oružjem rasplamsavala i na Kanatovoj kosi, što je ukazivalo da je neprijatelj i na toj koti u bliskom dodiru s braniocima. Ibro krajičkom oka zraknu Hrastovu stranu i vidje kako srpska pješadija upravo kreće u napad. Kratko se osvrnu i reče drugovima:

– Eno, s Hrastove strane kreće u napad četnička pješadija!... Sad će biti gusto, držite se, momci, dobro!

Oko Ibrinih nogu vrzmao se vučjak, bio je jako nervozan, unezvijeren i, očigledno, uplašen svim onim što se dešavalo oko njega, samo je strigao ušima motreći pažljivo šta rade ljudi, u prvom redu njegov gospodar, gotovo ga i nije ispuštao iz vida, prateći pažljivo svaki njegov, pa i najmanji, pokret. Ibrahim se četveronoške prišulja do Munira, koji je napregnuto osmatrao Bugriće, ali u taj čas opazi nešto od čega mu kičmom prođoše srsi te upozori prijatelje:

– Eno, grupa bradonja pritrča do prvih kuća!... Nešto nose... sigurno ručni bacač! Sad će biti gadno!...

– Gadovi, iskoristili su granatiranje da bi nam se ubacili u prvi komšiluk! – progovori Munir, glasom punim gorčine i zebnje.

– Za bombe su predaleko. Zato ćemo sve trojica usredotočiti na njih vatru iz svojih oružja, kako im ne bismo dopustili da nanišane!... – savjetuje izviđač drugove.

I taman što je bio pomislio: "Šta li rade naše minobacačlije, zašto li se ne oglašavaju?!", kad po neprijateljskim položajima stadoše da gruhaju granate iz jedinog minobacača kojega je bataljon imao, i to kalibra 82 mm. Mom-

cima se javi nada, moral malo poraste i oni živnuše. Sa Stražbe su branioci dojavljivali minobacačlijama kuda trebaju da tuku jer su imali dobar pregled terena kud se kretala srpska pješadija. Borba se rasplamsavala i širila duž linija odbrane, bitka se bližila svome vrhuncu: pa ili će agresor proguliti na slobodnu teritoriju, ili će podviti rep pa se neobavljenog zadatka, uz ne male gubitke, povući na polazne položaje. A Ibro i drugovi nisu imali u šta pucati jer srpske vojnike i nisu vidjeli. Oni su se već ušuljali ispod velike nadstrešnice, u kojoj se nalazio kombajn, neki stari minibus i druge starudije, i tu se kamuflirali. Srpski vojnici su izgleda mnogo žurili, ili su bili nervozni i uplašeni, te prva granata prebaci cilj i tresnu negdje iza leđa branilaca, ču se prasak i stropoštavanje presječenog stabla. Izviđač samo na tren hitnu pogled na oblak iznad njih i opet spazi nju, lice joj je bilo napregnuto i izobličeno, oči razrogačene, a usta sasvim otvorena od straha, pokrivena objema rukama, zanijemjela, u grozničavoj zebnji, iščekivanju i strahu za njega. Srbi su bili toliko blizu da im i nije bilo potrebito nišaniti pa se može reći kako su tri hrabra branioca – gledala smrti ravno u oči. Zato su očajnički usredsređeno ciljali iza kombajna, otkuda bi trebalo da dejstvuju srpski vojnici. No, druga granata ljosnu dvadesetak metara ispred njih. Dim, prašina i zemlja na trenutak ih gotovo sasvim zaslijepiše da im se učini kako je ovo noć, a ne, nikako dan.

– Jeste li čitavi?!... – pita Ibrahim prijatelje, čim se povratio od šoka.

– Čitav sam, izgleda, a ti?! – povišenim će glasom Munir, već napola ogluhnuo od detonacije.

– Uh, jedva... – prostenja Asmir, stresajući sa sebe zemlju, kamenje i prašinu.

– Onda pucajte, prijatelji, šta čekate?! – hrabri ih

izviđač, makar što je osjećao da bi mu i samom itekako dobro došlo nečije ohrabrenje. Pa se sjeti njene u oblaku uramljene slike i od brige i straha razrogačenih očiju, gotovih da iskoče iz duplji, što mu vrati hrabrost i nadu. On okrenu cijev mitraljeza kroz otvor grudobrana i očajnički usredsređeno stade ciljati u mjesto iza kombajna, gdje bi trebala da se nalazi posada ručnog bacača. Dim i prašina polahko su se razilazili, a tri momka se osjetiše jadno i bespomoćno tu, na najisturenijoj koti, prema bezobzirnom neprijatelju, u špicu Duge njive, usamljeni, gotovo odsječeni od drugih branilaca; toliko su izgledali bespomoćno sami sebi, nasuprot tolikoj neprijateljskoj tehnici i brojnosti u ljudstvu, da im se učini kako umjesto pušaka u rukama drže obične kolčeve.

– Zuuuuu...! – zrak je zaparalo zlokobno zujanje.

– Oćutivši zujanje, vučjak, na koga su bili posve zaboravili, naćuljenih ušiju đipi na otvor grudobrana i tako za djelić sekunde zatvori Ibri sasvim vidik prema srpskim vojnicima.

– Bum...!!! – prolomi se užasna eksplozija.

Treća granata ošinula je ravno u otvor grudobrana, gdje se do maločas nalazio Ibrahim za mitraljezom.

Dolazeći k sebi, od pretrpljenog šoka, Ibro osjeti jake bolove svud po tijelu, baš kao da su mu sve kosti i koščice polomljene u paramparčad.

Pokuša da se izgobelja ispod rasutih vreća pijeska i prašine, ne bi li se nekako uspravio u sjedeći položaj. Poslije uloženog velikog napora i nekoliko pokušaja to mu najzad pođe za rukom. Pored sebe vidio je Munira kako leži, sklupčan, okrenut na bok, i tiho jauče. Vojnička bluza bila mu je na leđima poderana i natopljena krvlju. Malo dalje upravo je dolazio k svijesti Asmir, koji se strese i naglo đipi na noge, pritom se nekoliko puta potetura dočekujući

se na ruku, da bi se konačno uspravio i raskrečenih nogu ostao čvrsto u tom položaju. Izviđač ga upita:

– Jesi li čitav, Asmire?! Da li si gdje ranjen?

Asmir stade, u čudu, da se pipa svud po tijelu i u nevjerici zaključi:

– Za divno čudo, izgleda da nisam!... Jesi l' ti?!

Tad krenu ka Ibri da mu pomogne, kako bi ustao na noge, i onda se zapanji jer umalo da nagazi na mrtvog psa. Bio je posve raznesen neprijateljskom granatom, i to tako da je samo prvi pogled na raskomadanog vjernog prijatelja kod Ibre izazivao neopisivu tugu i bijes prema počiniteljima. Pola glave je nedostajalo, a jedino oko isfrčalo iz svoje duplje i nalik klikeru visilo je beživotno o nitima sluzi. Bez jedne zadnje noge, s provaljenom trbušnom dupljom i crijevima prosutim preko njega, Raša je doista izgledao tužno. Ibrahimu se na čas mozak razbistri te se sjeti kako je vučjak skočio pred granatu. "Šta li ga je nagnalo da tako postupi? Možda mu se učinila neka životinja? Možda iz straha? A možda baš da bi nas zaštitio? Nikada to niko neće saznati, jedino što je izvjesno, jeste da nam je spasio živote."

Izviđač se s naporom uspravi i stade na zemlju, čvrsto, objema nogama. Čitavo tijelo ga je boljelo. Uto zaključi kako ih je detonacija odbacila par metara od grudobrana. "Zbog toga sam ovako ugruhan i osjećam bolove svud po tijelu", pomisli i osjeti jak bol u debelom mesu desne noge. Nešto je nepodnošljivo peklo, kao da mu je neko pricvrljio živu žeravicu. Rukom stade da pipa i napipa slipavu tečnost. "Usirena krv", zaključi i odmah napipa ranu. "Dobro je, samo posjekotina, i to ne suviše duboka. Zatim je opipavao i zagledao cijelo tijelo, ali drugih povreda od gelera nije nalazio.

– Jeste li živi?!... – trže ga i gotovo prepade iznena-

dan glas, u trenu je bio pomislio da su srpski vojnici.

Stizalo je nekoliko boraca, ofanzivci, iz Interventnog voda, s komandirom Bajrom na čelu.

– Kao što vidite... – s mukom progovori izviđač. – Brzo, pomozite Muniru!...

– Hej!... A mi pomislili na najgore – reče komandir ofanzivaca.

Mračilo se. Nastupao je akšam. Pucnjava je polahko zamirala. Još jedan, brižljivo pripreman, moćan agresorski napad branioci su uspješno odbili, zahvaljujući, pored ostalog, i hrabrosti trojice boraca na grudobranu, smrtonosnoj koti u špicu Duge njive. Slobodna tešanjska teritorija i ovaj put za agresora je ostala neosvojiva tvrđava, na kojoj je ponovo dobro polomio zube. Na Ibrahimovo pitanje da li je još negdje neki branitelj stradao u današnjem agresorskom napadu, ofanzivac Mujo reče:

– Hvala Bogu, osim Munira niko nije teže stradao, jedino , kako čujem, jedan borac je lakše ranjen na Kanatovoj kosi.

Pregledavši Munirovu ranu i ukazujući mu prvu pomoć, sanitetlija Vahid konstatova:

– Rana je široka, ali je površinska... Izvući će se.

Sanitetlija Osman, pregledajući Ibrahimovu ranu, baci letimičan pogled na mrtvog vučjaka pak radoznalo upita:

– Kako pas pogibe?

– A, Raša, tako mu je bilo ime. Možete se i sami uvjeriti u to: četnici su, lično, ubili Rašu... a mene su poljubili pozadi – duhovito primijeti Ibro, koga smisao za humor nije napuštao ni u najtežim časovima.

Na ovu izviđačevu opasku borci se uglas nasmijaše, čak se na silu i kiselo nasmija i Munir, koji je kratko bio u nesvijesti, ali mu se u međuvremenu svijest sasvim povra-

tila. Tri nova borca zamijeniše Ibru, Munira i Asmira na koti smrti. Na polasku Ibro ih zamoli:

– Drugari, zamolit ću vas da nađete prikladno mjesto i dostojno sahranite vučjaka. Grob mu nečim označite, ako preživim ovaj prokleti rat, podići ću mu spomenik. Danas je spasio živote trojici branilaca Bosne!...

– Ne brini, Ibro, pronaći ćemo neko prikladno mjesto i sahranit ćemo ga kako i zaslužuje – obeća Ismir, vođa smjene.

Za to vrijeme četiri ofanzivca položiše Munira na nosila te nosila podigoše na ramena, dok dva sanitetlije uhvatiše Ibrahima ispod ramena i kroz sve gušći mrak uputiše se ka selu. Nebo se polahko osipalo zvijezdama što su sve jasnije osvjetljavale staze maloj koloni boraca, koja se gotovo nečujno vraćala s junačke kote, s improvizovanog grudobrana u špicu Duge njive. Vraćajući se izviđač je u mislima još jednom proživio cijeli današnji dan i sve što se u njemu dešavalo, od jutrošnjeg dolaska na odbrambenu tačku pa, evo, sve do ovog trenutka. I na kraju, uz dubok uzdah, zaključi – kako se na selo spušta još jedna teška i neizvjesna noć. U mjesnoj ambulanti čisteći i previjajući Ibrahimovu ranu, ljekar savjetuje:

– Eto, sad je uredu, i deset dana poštede od bilo kakvih vojnih aktivnosti dok rana sasvim ne zacijeli, dok se ne oporaviš od psihičkog stresa, a i ugruhan si svud po tijelu.

Momak se na to šeretski nasmija i, uzgredno, dobaci:

– Malo je, doktore, deset dana, da barem rekoste jedan mjesec...

– Pa, dobro, petnaest-dvadeset dana bit će, nadam se, sasvim dovoljno. Ili, najbolje, budi toliko dok se sam ne budeš osjećao dovoljno izliječenim... – ispravi se doktor, ne shvaćajući Ibrine riječi kao šalu.

11. POGLAVLJE

Ibrahim je sjedio u sobi i razmišljao o tome kako vrijeme brzo prolazi. Već je treći dan što odsustvuje s linije. Rana na desnoj nozi dobro zacjeljuje, a i tijelo, koje je bilo jako ugruhano, manje ga boli. Od Asmira, koji ga je jučer posjetio, saznao je da novi komandant i nije, haman, neprijateljski obavještajac već školovan oficir, kapetan po činu, koga je neko poslao da bude komandant baš nama, a što se mnogima ne sviđa jer većinu vremena provodi na liniji, a ne krije se po podrumima kao bivši, Edhem, i što je odmah, čvrstom rukom, stao da zavodi red i disciplinu, tražeći i nalazeći svakome ono mjesto na kome može dati najveći doprinos u odbrambenim zadacima, ne izdvajajući podobne, ponizne ili po nepotizmu, kakav je bio slučaj kod bivšeg komandanta, kome je nedavno dojavljeno da se sprema žestok neprijateljski napad na linije pod njegovim zapovjedništvom, a on, junak s dva pancirna prsluka na sebi, sjeo u uvijek spremnog opel kadeta i iz sigurnog podruma pohitio u još sigurniji Tešanj, da bi pritom, svojom krivicom, bukvalno pregazio jednog pripadnika Radnog voda, koji je ostao sav u krvi, ni živ ni mrtav, dok se vajni komandant nije ni osvrnuo, a kamoli ukazao pomoć povrijeđenom. Ni u bolnici ga nije posjetio, ni kada upitao kakao mu je, ni, naravno, odgovarao za svoje kukavičko djelo. Uskoro se ispostavilo da je dojava o srpskom napadu bila lažna, jedna od psiholoških metoda ratovanja koju je agresor često koristio protiv branilaca i civilnog stanovništva. I, eto, takvi se uvuku u svaku vlast, skrpe se kao šišmiši i šire zmijsko klupko na sve strane, i

ko onda može da im stane ukraj? Bog zna kakva će nam biti i nova država, ako se i odbranimo, i ako je uopće i bude. Sve ukazuje na to da će biti begovska, hodžinska i lopovska! Da je narod pametan bio, kao što nije, trebao je čuvati socijalizam i u njemu popravljati ono što nije valjalo. A ovako, ova vlast je skontala kako će sigurno narod opljačkati – društveno vlasništvo će pretvoriti u državno, a kako niko nema para da toliko bogatstvo pokupuje, nove vlasti će naći način kako da sve pokradu, da sve što je vrijedno opljačkaju i potrpaju u vlastite džepove. A pravedna privatizacija bi bila da se radnicima daju na upravljanje njihove fabrike, pa neka rade s njima šta god žele, ali i da sami snose punu odgovornost. Onda se sjetio kako u kapitalizmu nema pravde već samo plijen i proždrljive hijene, i bespoštedna krvoločna borba za kapital, do smrti, do istrebljenja. "Bože, o čemu ja razmišljam, pa i ratovi se vode samo radi pljačke tuđe imovine, a sve drugo je čista laž, demagogija, ma samo izgovor za lahkovjerne i glupe mase. Zbog pljačke se vodi i ovaj rat, u kome će se mnoge vođe i kriminalci obogatiti, što pljačkom tuđe imovine, što ratnim profiterstvom: prodajući po mnogostruko većim cijenama oružje, municiju, hranu, cigarete i razne potrepštine. A narod će služiti kao obični pijuni, marionete na koncu, ili kao najobičnije topovsko meso. E, kad je tako, a tako jest, i nikako drugačije, vrijedi li uopće biti patriot, rizikovati život, dijelove tijela, zdravlje i imovinu za takvu vlast i za isključivo interese vlastodržaca?! Pametan čovjek u ovom ratu izgleda sebi smiješan i glup, ali, najgore što me pogađa jeste saznanje da su me vlastodršci srozali na nivo, na kome je uništena moja čast i ljudsko dostojanstvo. Srozan sam na nivo životinje, a ne mogu ništa učiniti, i zato sam ljut, i bijesan, i osjećam nepodnošljiv stid, stid zbog toga, stid što sam to sebi dopustio." Sje-

tio se kakao je o tome polemisao s braniocima i kako su samo rijetki imali razumijevanja za njegovo razmišljanje dok su ga drugi smatrali ili kukavicom ili budalom! A on je mislio: "Pa, dobro, doći će, sigurno, vrijeme kad ćete svoje zablude skupo plaćati, da, plaćat ćete ih suzama, i to krvavim. Uredu, ja sam kukavica ili budala, ali nisam ni pokvarena krvopijska vlast, a niti spadam u naivne, da ne kažem glupe, narodne mase. Naravno, čast izuzecima, koji vide malo dalje od nosa do usta, i koji neće čekati da im iz stražnjice dođe u glavu, a takvih uvijek ima, istina, mali broj, ali ih ima. Pa što ću onda ovdje, ja ne pripadam ni jednima ni drugima? Moje mjesto nije ovdje, sigurno nije! Znam to, a ništa ne činim, znam to, a ipak sam uporno tu, kao proklet, kao nepopravljiva, ukleta budala! Tu sam zbog roditelja, zbog braće, zbog nejači, starih i bolesnih; stid me, i savjest mi ne dopušta da ih ostavim na milost i nemilost krvoločnom neprijatelju, koji nije poštedio civile nesrbe ni u Tesliću, ni u Doboju, ni u drugim mjestima, pa zašto bi ih ovdje poštedio?! Ako bi prodro na slobodnu teritoriju, počinio bi, siguran sam, nove užasne zločine! I ma gdje da odem, moja savjest nikada ne bi bila mirna. Ali, ne zamjerim ni onima što su otišli, ne želeći braniti kućni toprak, ni zavičaj, ni Bosnu, samo, ne bi trebali više nikada da se vraćaju u Bosnu – ako je drugi odbrane. To bi bilo nepošteno, kukavički, to bi bilo vrlo nemoralno. Kada bih jednom sve ovo napustio i otišao – ja ne bih imao obraza vratiti se, nikada!..."

Njegovo razmišljanje prekinuo je tresak granate, teškog kalibra, negdje na beskrajnim odbrambenim linijama. To ga je podsjetilo na Asmirovu priču kako su Srbi poslije bitke, u kojoj je ranjen, pokušali još dva napada slabijeg intenziteta na Kanatovu kosu, ali su uz nove gubitke glatko odbijeni. Zatim su, po običaju, za odmazdu

dva naredna dana silovito, nasumično granatirali civilna naselja, pri čemu bi Kalošević, kao po nekom pravilu, najgore prošao. Od silnog granatiranja jedna žena je poginula, dok je njen dvanaestogodišnji sinčić teško ranjen i ljekari u tešanjskoj bolnici bore se za njegov život. Onda je kanonada postupno jenjavala da bi se svela na rijetka pojedinačna ispaljenja i, gotovo, nadstvaran mir, pri čemu bi se neprijatelj mogao uporediti sa sedmoglavom aždahom kojoj su odsjekli svih sedam glava, a ona jednako nastavila da se batrga i udara nasumice na sve strane, sve dok se konačno ne bi smirila, shvaćajući i sama koliko su joj rane duboke i teške.

Nakon što se slegao eho od gromoglasne oksplozije, on je nastavio razmišljti o tome da li su Bošnjaci, i uopće bosanski opredijeljeni patrioti, mogli bolje, bezbolnije proći u ovim teškim, turbulentnim, po Bosnu svakako historijskim, vremenima i zaključio da su mogli. I to mnogo, mnogo bolje, ali pod jednim uvjetom: da su imali pametnije i, naročito treba naglasiti, poštenije vođe! Ali, njihova je nesreća – što nisu. Neprikosnoveni bošnjački vođa ni u čemu nije bio dorastao historijskoj situaciji, pa bi se moglo reći – krivi čovjek na krivom mjestu i u krivo vrijeme. Kažu, dobričina i ahbaba, ne naročito pametan, vjerskim predrasudama opterećen fanatik, begovskog feudalnog porijekla, osjećao se i ponašao kao trošna drvena lađa na otvorenoj pučini u vrijeme opasne morske oluje. I, što je najgore, bio je okružen svitom najraznovrsnijih interežđžija, od vjerskih fanatika, preko nacionalista, kriminalnih tipova, bivših komunista i Jugoslavena, udbinih špijuna i srpskih obavještajaca, karijerista, što su u ratu vidjeli priliku za brzo bogaćenje i napredovanje na društvenoj ljestvici, do raznih jastrebova, ratnohuškača i avanturista, koji su iz različitih pobuda

nastojali svim sredstvima raspirivati vatru mržnje i rata na ovim lahkozapaljivim balkanskim prostorima. I umjesto da pod bosansku zastavu okupi i ustroji sve rodoljubive i multietničke snage, sve što je spremno braniti zajedničku domovinu, on podliježe nagovoru bjelosvjetskih terorističkih centara, bjelosvjetskih avanturista i terorista i jastrebova i ekstremista u vlastitim redovima i sve više ustrojava nekakvu muslimansku vojsku, čisteći je od svih onih koji nisu na liniji džihada i koji ne razmišljaju kao džihadisti. Pritom je, naravno, novac imao presudnu ulogu jer moćni svjetski islamistički centri, grupe i pojedinci nisu štedjeli novac kako bi potkupili vođu i njegove najbliže saradnike u širenju njihove ideologije i na ovim, balkanskim prostorima. A skupu, krvavu cijenu takve glupe, zaslijepljene politike, bolje reći trgovine, platio je bosanski narod, u prvom redu Bošnjaci, i to u nepotrebno izgubljenim životima, ali i uništenim materijalnim dobrima. Ibrahim se sjetio kako je slušao na srpskim radiostanicama o dogovoru Filipovića i Zulfikarpašića s Miloševićem, dok su se bošnjačke vođe pobrinule da se u bosanskim medijima o tome gotovo i ne priča i ne piše. Ugovor je bio dobar, naročito za bošnjački narod, garantovan od međunarodne zajednice, u prvom redu od Ujedinjenih nacija, zatim zapadnih sila i NATO-saveza. A Bosancima i Hercegovcima je bio sigurna garancija da sve svoje ciljeve mogu ostvariti bez rata, bez ubijanja i razaranja, ali ne odmah i ne sve odjednom, već postupno. I to je vođa u početku bio prihvatio. A onda im je glavni problem postalo ono: "ne odmah i postupno"! Vođi se žurilo da postane slavna historijska ličnost, a ni novac mu nije bio mrzak, kao ni njegovim saradnicima, i naknadno je odbio već prihvaćeni Sporazum s Miloševićem. Posljedice su užasne, katastrofalne i nepredvidive. Vođa i njegovi

jastrebovi nastavili su da igraju krvavi rulet s Miloševićem i Tuđmanom, stavljajući na kocku bezbrojne ljudske živote, njihovu imovinu, pa i samu državu. Kamo sreće da smo imali pametnije i manje pohlepne vođe, poput Filipovića, Zulfikarpašića i drugih pacifista. Poznata je istina: bolje sto godina pregovarati nego dan ratovati. I svaki novi dan pregovora bio je nova šansa za Bosnu i išao bi sigurno njoj u prilog. Ali s kim čovjek da o tome razmijeni mišljenje, kad će te odmah proglasiti kukavicom, izdajnikom ili budalom, a sasvim je izvjesno da bi ti se moglo dogoditi i nešto mnogo, mnogo gore, kako bi te zauvijek ušutkali...

12. POGLAVLJE

Beskrajno i zamršeno Ibrahimovo razmišljanje prekinuo je nenajavljen Hamidov dolazak. S njim je bilo još dvanaest momaka iz njegovog voda. Momci su posjedali gdje je ko stigao, pa neki i u krilo jedni drugima jer soba nije bila toliko prostrana da bi primila toliko momaka. I to nije bilo sve, jedni za drugima pristizali su momci i djevojke, pojedinačno i u manjim grupama: rođaci, komšije, prijatelji, čuli da je njihov Ibro ranjen pa odlučili da ga obiđu. Kako svi nisu imali mjesta u sobi, Ibro predloži da izađu u bašču.

U hladu ispod grožđa nalazio se sto sa klupama za sjedenje, ali to nije bilo dovoljno pa su Mehmed i Aldin iznijeli deke i razastrli ih po travi mekahnoj kao sami pamuk te je većina gostiju fino poravnila, nalikujući tako velikoj porodici. Dan topao, augustovski, ali ih je od vreline štitilo bujno grožđe, krošnjata stabla jabuka i šljiva, čije su isprepletene loze i grane stvarale debeo hlad i prijatnu svježinu. Nedaleko odatle, ukrašena vrbama, johama i topolama šaputala je svoju vječitu, nikad dovršenu, priču pitoma rječica Usora. U avliji, tu na dohvat ruke, ispod ogromnog oraha, svima na usluzi, slična konobaru koji nudi besplatno piće, stajala je žuborljiva česma. Za osvježenje se pobrinula Ibrina majka pa je pored hladne vode bilo dovoljno soka i kahve, koje su Mehmed, Aldin i par djevojaka, što su se same ponudile da pomognu, donosili iz kuće i nudili gostima, jer je ovo prva ratna godina tako da su Ibrini roditelji još uvijek imali u zalihama dovoljno kahve, sirupa za pravljenje soka i drugih kuhinjskih

namirnica. Ovu savršenu seosku idilu narušavali su jedino agresorski vojnici s brda, suvremeni divljaci na razmeđu 20. i 21. stoljeća, puštajući sve učestalije dugačke rafale iz pamova, iz mitraljeza "sijača smrti" i drugog, uglavnom lahkog, oružja, mnogo češće po slobodnoj teritoriji nego po linijama branilaca – na koje su se ovi momci i djevojke obazirali jednako kao i na zujanje dosadnih komaraca. Ova mladost željela je radost sretnog, normalnog življenja: školovanje, zaposlenje, ženidbe, udaje, podizanje djece u sretnoj bračnoj zajenici, a šta imaju od toga, ništa, imaju rat, umiranje, razaranje, rane, krv i suze... Eto, to su im podarili stariji, najodgovorniji, naše političke, vjerske, narodne vođe. Zato se radost druženja nesputane mladosti sve više zahuktavala, dok su se priča, šala i smijeh slojevito smjenjivali.

Neki, koji to nisu bili u prilici, željeli su saznati detalje u vezi s Ibrinim ranjavanjem. A on bi, po ko zna koji put, znatiželjnicima pričao, strpljivo odgovarajući na sva njihova pitanja, makar što mu je bilo dosadno i mučno, mučno do povraćanja, film sjećanja vraćati često unazad, osobito na događaj oko njegovog ranjavanja. Slušajući pomno Ibrahimovo pričanje, neko od gostiju primijeti:

– Šteta za onakvog psa!

– Da, šteta – potvrdi izviđač. – No, da apsurd bude veći, meni je žao pokojnog Raše, a četnici ga, sigurno, nimalo ne žale.

Društvo se uglas, grohotom nasmija ovoj dvosmislenoj Ibrinoj dosjetki, a ljepuškasta Sabrina, Ibrina amidžična, što je, kao i većina prisutnih djevojaka, imala dragog među "zlatnim ljiljanima", negdje na ljutoj liniji, predloži:

– Mogao bi Ibro da nam nešto otpjeva uz gitaru; tako sam poželjela da ga ponovo čujem...

– Tako je! Hoćemo pjesmu! – zaorlja iz svih grla, praćeno burnim pljeskanjem ruku.

Aldin očas donese gitaru i slamnati sombrero, dvije stvari po kojima je Ibro u društvu bio veoma prepoznatljiv, i predade ih starijem bratu, koji se na trenutak snebivao, nudeći nekom drugom da počne prvi. No, društvo je i dalje uporno insistiralo da to bude on. Nemajući kud, izviđač uze stolac što se nalazio u blizini, sjede na njega, namjesti na glavu slamnati sombrero i ispod razigranih prstiju potekoše umilni zvuci gitare. Svi su netremice buljili u mladića bosih nogu, s kratkim havajkama i bijelom majicom na sebi i, s već spomenutim, sombrerom širokog oboda na kudravoj glavi, kao da je kakva svjetski poznata muzička zvijezda, dok je izvodio jednu poznatu meksikansku melodiju.

Kraj pjesme zahvalna publika proprati burnim aplauzom i radosnim pokličima:

– Hoćemo joooš!...

Ali zvuci meksikanske pjesme u momku izazvaše duboka, sjetna osjećanja, zbog čega se zagleda daleko, tamo preko rijeke, preko raskošnih vrba, joha i topola, u gusto zbijene vrhove crvenih, četverostranih krovova, na kojima je kao na rastaljenom zlatu titrala popodnevna jara, a oni nemarno štrčali nalikujući vrhovima drevnih egipatskih piramida, ne znajući ni za rat, ni za ljudsku mržnju, ni za četnike i njihove zločine, ni za glad, ni za bolesti; ne znajući ni za ljubav, ni za ljubavne sastanke i rastanke; ne znajući ni za tanahno ljubavno pletivo, ranjene ljudske duše...

Bože, koliko im je zavidio. Osobito jednom – onom što je vlasništvo Alije Fazlića, jer pod njim, zna se, svoje djevojačke dane i noći, svoje djevojačke snove sanja ona, srna, najljepša i najdraža na cijelom dunjaluku. Eh, kad bi

bio barem jedan crijep na tom krovu, ili kvaka na vratima njene spavaće sobe, pa da ga svaki put nježno pomiluje, ulazeći i izlazeći iz sobe lagahnim korakom poput gazele, ili što nije ogledalo na zidu pored njenog uzglavlja, pa da u njemu ogleda svoje rumeno lice, najokruglije, najrumenije i najljepše, koje je ikad upoznao u životu, pa da na njega, Ibru, svakodnevno obraća pažnju, da ga uvijek gleda s ljubavlju i radošću djevojačkog življenja. O, Svemogući Bože, reci mu – da li sada misli na njega; i da li ikada misli na njega...; ili... ili ju je ratni vihor zameo u daleka bespuća života, tamo iza sedam gora i sedam mora, u kakav harem bogatog maharadže, u tuđe zemlje i gradove, među tuđe ljude, gdje se i najtoplije srce ledi od studi, a saća meda pretvara se u najgorči pelin.

Dubok uzdah ote se iz njegovih grudi, kao stijena odvaljena od planine, i samo prijateljevom, Hamidovom, oštrom oku ne promakoše suze što su iskrile po bistrim momačkim zjenicama dok je počinjao drugu pjesmu, pjesmu rastanka:

– Hej, drugovi, je l' vam žao, je l' vam žao, je l' vam žao?

Rastanak se primakao, primakao, primakao!...

Društvo složno prihvati, a onda se raspoloženje naglo promijeni. U glasovima i na licima očitovala se tiha sjeta i neizgovoreno pitanje: čemu i zašto sad ova tužna pjesma?! Valjda se niko ni s kim ne rastaje?... No, kraj i ove pjesme ispraćen je aplauzom i istim onim povicima:

– Hoćemo još!... još!... još!...

Razapet između osjećanja i htijenja, Ibrahim se trudio, koliko god je to bilo u njegovoj moći, da dobro raspoloženje prenese na čitavo društvo, ali dosad u tome i nije naročito uspijevao, pa se nasmija, dječački široko, i reče:

– Dobro, kad baš tako želite; evo jedan proizvod iz domaće kuhinje; a da se malo pohvalim: moj tekst, moja muzika, moja interpretacija, ha, ha, ha...

Društvo ne zna tekst pa samo napeto iščekuje, znatiželjni da saznaju o čemu se radi. A onda potekoše očaravajući zvuci gitare i melanholičan tenor, koji poput magične moći prikovaše svu njihovu pažnju. I zavladao je grobni muk, dok su se dolinom sanjive Usore prolamali divni zvuci rodoljubive pjesme:

– Fašističke horde iz Srbije došle,
zlikovačke horde, krvave kroz noć;
jarani dragi, domovina zove,
naša Bosna zove, u boj moram poć'!

Karadžićeve mrske, četničke bande
širom Bosne slave svoj krvavi pir;
heroji naši hrabri za Bosnu ginu,
za majku domovinu, slobodu i mir.
Branioci slavni, ljiljani zlatni,
Zmajevi od Bosne, brane narod svoj;
za Republiku najmlađu na svijetu,
za Bosnu se bije sudbonosni boj.

Zato, mili jarane, ne žali sina,
ne žali ni dragu, cijeli rod svoj;
za Bosnu ne žali svoj život mladi,
s ljiljanima ponosno stani u stroj!

Ibro završi pjesmu kratkim naklonom glave prema slušaocima, nakon čega uslijedi najduži pljesak i izrazi divljenja:

– Aferim!... Bravo, maestro!... Svaka čast, jarane!...

Pohvale su pljuštale sa svih strana i pitanja: ima li

još koja iz "domaće kuhinje".

– Ako vam nisam dosadio? – skromno će momak, ispi iz čaše dva gutljaja vode i zapjeva pjesmu koja bi po svemu mogla biti svojevrsna himna Kaloševiću:

– Od Teslića i sa Visa
idu bande Karadžića:
Kalošević da porobe
fašističke crne horde!

Prljuga im na put stade,
tu četnika mnogo pade;
Prljuga im na put stade,
četnicima strah zadade...

– Još!... Još!... Još!... – skandira društvo, kao u transu.

Momku sa sombrerom ništa drugo ne preostade već da nastavi zabavljati društvo. Pjevat će, ako treba, do večeri, pa i cijelu noć, samo da im ugodi. Činit će danas sve što od njega budu zahtijevali pa makar ga to stajalo šta mu drago. Zato, rukom obrisa znojno čelo, zagleda se u Hamida, kao da ga prvi put vidi pa nastojeći da mu glas zvuči veselo, prozbori:

– Pjesmu, koju ću vam otpjevati, posvetio sam svom najboljem ahbabu, svom labudu, u znak poštovanja i neraskidivog prijateljstva i... da me se ponekad sjeti...

Osim Hamida, niko od prisutnih nije Ibrahimovim riječima pridavao naročitu pažnju; njihova osjećanja u tom trenutku bila su silno uzburkana te ih je prvenstveno zanimala muzika, pjesma, ples, veselje... Tako se i moglo desiti da im neopaženo promakne značenje riječi: "... da me se ponekad sjeti..."

– Da čujemo! – zagrajaše glasovi, i svi redom pogledaše u vodnika, a on se kratko nakloni izvođaču, zbunjeno se nasmiješi pa dobrodušno reče:

– Hvala, labude, hvala, maestro! Čast mi je velika...

I ne dovrši misao; glas mu jednostavno zamrije u grlu; i samo naročito pažljivi mogli su primijetiti i suze u njegovim očima. A zvuci gitare, koja kao da jeca, sudariše se i odmah stopiše s pjevačevim baršunastim glasom u skladnu cjelinu i natjeraše sve prisutne da umuknu, dok su pitominom Pousorja plovili samo predivni stihovi još jedne rodoljubne pjesme:

– Komandir Hamid, sa njim Bošnjaci,
sa njim Bošnjaci, mladi junaci,
na brdu Stražbi četnike biju,
četnike biju, ponos ne kriju.

Četnici robiti, pljačkati kane,
hrabri Bošnjaci Kološević brane;
četnici ubijati namjeravaju,
ali s Bošnjama bitku ne primaju.

Tenkovi, haubice, prage, patovi,
teški i krvavi svi su ratovi;
Kološević gori, crni dim se vije,
a komandir Hamid tugu ne krije.

Mlađani Hamid kao kamen stanac:
Šta ovdje traži taj četnik, stranac?!
Mlađani vodnik kao zemlja stoji,
četničke rovove osmatra, broji.

Rovovi, s bombom do vas ću doći,

gadovi prokleti, nećete proći!
Zločine mnoge vi ste uradili:
silovali, klali, džamije skrnavili!

Mitraljezi naši vas će kositi,
majke će vaše crninu nositi;
žene će zbog vas gorke suze liti,
znajte, Bosna će vam grobnica biti.

Zemlja bosanska neće vas primati,
kosti će četničke izbacivati;
vaše će sestre kose rasplitati,
Bosni će slobodna jutra svitati!

Ibrahim završi pjesmu i htjede da preda gitaru nekom drugom, a društvo – ni da čuje. Izviđaču ne preostade drugo već da nastavi zabavljati drage prijatelje. Pjevao je pjesme samo tužnog ugođaja. Danas drugačije, jednostavno, nije znao, ili nije mogao:

– ... Kad ja umrem, draga,
ti ne pali svijeću;
umro Ibro za Bosnu,
imao je sreću.

Na moj mezar, draga,
niko doći neće,
samo crna zemlja
i šareno cvijeće.

Tužni stihovi, tužna melodija, tužan ton pjevačevog glasa duboko ganuše sve prisutne. Hamidu ponovo ne promaknuše suze u Ibrinim očima, koje on vješto sakri, obrisavši ih majicom kad i znojem orošeno čelo.

U sobi, pored otvorenog prozora, stajala je Ibrahimova majka i vrhovima marame uklanjala krupne suze s uvehlog lica. Slušala je tužne pjesme što ih je njen sin, prvjenac, pjevao uz gitaru, pa ga nježno prekori:

– Što, bolan, Ibro, pjevaš sve tako neke... tugovanke?

Sin čuje majčino pitanje, ali šuti, poniknute glave u odloženu gitaru ispred bosih nogu. Najradije bi je sad zagrlio, čvrsto, i ljubio, ljubio dragu majku, a onda spustio glavu u njeno mehko krilo, pa pustio da mu satima miluje kosu i lice, kao nekada dok je još bio mali dječak, ma, najradije bi ostao tako vječno u njenom toplom krilu i zaspao, kako se nikad ne bi budio i ponovo susretao s ovom groznom javom. I ispričao bi joj odmah, i sve, ali to ona svakako ne bi razumjela, pa i ako bi, zašto da tuguje sad, imat će kad, kad za to dođe vrijeme.

– Gledaj ti to, moj sinko, sve nepoženjeni momci i nepoudate djevojke. Sve mlado ko rosa; za vas je, jamda, nešto plaho veselije. Eh, mladosti, mladosti... pusta!... – završi brižna majka, glasno othukujući; a zatim se časkom udalji, napustivši posmatračko mjesto pored prozora.

Odmah je pozvala dvije djevojke, Zemiru i Mihru, da joj nešto pomognu. Mihra je lijepa komšijka, koja nikad nije krila da joj se Ibrahim jako dopada, a ni njeni roditelji nisu nimalo tajili da bi je rado dali Ibri, ma šta dali?, donijeli bi je nakrkače, i to prije večeras nego sutravečer. Međutim, Ibro je na te signale ostajao gluhonijem, i sve tako dok nije upoznao nju, Zaimu, a poslije je svaka diskusija na tu temu postala izlišna, jer momak takve poruke jednostavno nije želio ni da sasluša do kraja. Djevojke su se u kući zadržale kratko da bi se pomolile s tepsijama punim kolača, dok su druge dvije donijele tepsije s burečićima, koje je Ibrina majka pripremila za Ibrine

goste. Takve ponude u ova ratna vremena izazvale su kod gostiju buru oduševljenja i veliku zahvalnost Ibrinoj majci.

Neke djevojke, koje su imale dragog gore na linijama smrti, na herojskom bedemu odbrane domovine, a čija su djevojačka srca raznježena sjetnom pjesmom, i iz ko zna kojih još, samo njima znanih, razloga, uopće nisu skrivale suze; one su se kao biseri slivale niz bijela djevojačka lica i sustižući jedna drugu kapale: kojoj u jedra njedra, kojoj u toplo krilo, a kojoj na rasprostrte deke.

I baš tad, kad je najpotrebnije, na scenu stupa vodnik. U želji da popravi već dobrano narušeno raspoloženje, reče:

– Dajder, labude, tu gitaru malo meni.

Pa pošto od Ibre primi gitaru, još dodade:

– Upravo počinje moj šou. Samo mi nemojte zviždati i nemojte me gađati truhlim patlidžanima ili mućak jajima, ha, ha...

Društvo se nasmija, živnu, raspoloženje se naglo popravi. A još kad se poput mlijeka stadoše razlijevati zvuci omiljene sevdalinke:

– Vino piju, nane, vino piju, nane, age Sarajlije...

Iz vodnikovih ruku gitaru naprosto preote Šefket. I nanova se proli pjesma, pjesma bosanska, sevdalinka, lijepa kao što je i sama Bosna:

– ... Bosno moja, divna, mila, lijepa, gizdava; haj, u tebi je Sarajevo, uzdah momaka...

Tako je gitara, nalik indijanskoj "luli mira", šetala od ruke do ruke. Momci su se takmičili ko će bolje, ko ljepše nešto otpjevati i odsvirati.

No, kad je gitaru zatražila i dobila Zemka, djevojka koja je pred sam rat s Malte došla u Bosnu s roditeljima da tu žive, i još kad je zasvirala jedno poznato narodno kolo,

svima su oči stale, pa samo što ne iskoče. Iako oči nisu iskočile, ipak su noge same poskočile i nema koga nisu odnijele u kolo. Zamislite da se i Hamid uhvatio u kolo mada uopće nije znao igrati, već se klatio čas lijevo, čas desno, povodeći se za igračima i neodoljivo podsjećajući na lutke na koncu u kakvom lutkarskom komadu. Treba li uopće napominjati da je Mihra priježala i ulovila priliku da zaigra do Ibrahima. I dok je to njoj bilo nezaboravno ostvarenje davnašnjeg sna, njemu je to bio običan ples s komšijkom i prijateljicom, i ništa više od toga.

Sve vrijeme dok su igrali i dok je Mihrina ruka u ljubavnom zanosu grčevito stezala Ibrinu ruku uza se, iza zavjese na prozoru gledale su ih suzne majčine oči, silno priželjkujući da uskoro stane rat pa da isto ovako u njenoj kući i avliji, zaigra svatovsko kolo njenog Ibre, njenog prvjenca i mezimca, da stekne prvu snahu. "Eto, Mihra je prava ljepotica, čestita i cura na namu; usto, iz dobre porodice i roditelji su joj, koliko čujem, voljni da je daju za moga sina. E, tad bih, valahi, i ja poigrala, i kolo povela, makar nisam igrala od kako sam ono birvaktile cura bila", šaputalo je iz nje raznježeno majčino srce. Nekako naročito je voljela to prvo dijete, prvu i najveću ljubav, i nadu, majčinsku. Nije jedanput kazala pred konama, onako u priči, uz kahvu, da svu djecu voli, ali da joj Ibro, naprosto, gine iz očiju.

A u bašči, pored rijeke Usore, tog popodneva se raspojasala mladost, u ovom teškom ratnom vremenu, željna razgovora, šale, smijeha, svirke, pjesme, igre – željna zabave. Zato su druženje i veselje dugo potrajali. Sunce se umorilo pa je već poodavno otišlo na zaslužen počinak, a u goste je pristizao akšam i mrak je polahko sve tamnijim nijansama bojio selo u crno. Negdje u sredini sela, blizu džamije, složila je granata; mještani ih lahko razli-

kuju, pa nije bilo teško zaključiti kako je to minobacačka, sto dvadesetka. Društvo se stalo osipati, pojedinačno i u manjim grupama, sa zebnjom osluškujući ne čuje li se zlokobni zvuk smrtonosne granate ili fijuk svijetlećih, rasprskavajućih metaka, koje je u toj prvoj godini rata agresor obilato koristio, nastojeći među borcima i civilnim stanovništvom izazvati paniku, jer su rasprskavajući meci stvarali dojam da je neprijatelj probio linije odbrane i da puca iz neposredne blizine.

Vodnik Hamid ostade zadnji, govoreći:

– Želim sa svojim najboljim jaranom, sa svojim labudom, još koju pametnu probesjediti... oživjeti, barem nakratko, uspomene na sretne studentske dane.

13. POGLAVLJE

Sjedili su u bašči, na prostrtoj deki, sami, pijući crnu kahvu, pušeći ko zna danas koju po redu cigaru i šuteći, svaki zanesen svojim mislima, nastojeći tako posložiti u glavi haos i pronaći način za rješenje brojnih životnih problema, nastalih u ova pasija ratna vremena. Nedaleko od njih žuborila je Usora dok se naokolo hvatao paučinasti mračak i ugođaj bi bio potpun, osjećao je Hamid, samo da nije ovog prokletog rata, pa oduševljen ljepotom, koju je najzad primijetio, u jednom trenutku prekide šutnju i progovori:

– Veliko je zadovoljstvo, labude, sjediti ovdje dok nastupa akšam, pa mi nešto naumpade ona pjesma: "Ah, meraka u večeri rane ... "

– Baš je lijepo... – složi se izviđač, makar što ljepota nije dopirala ni do njegovog razuma, a kamoli do njegovog srca i duše, uzburkane različitim osjećanjima, nad koju se nadnio golem, mračan oblak, da se momku na licu, tom svojevrsnom ogledalu duše, pojavi grč bola, koji vodnik ne primijeti, što zbog nadolazeće tame, što zbog buljenja u talase rijeke. – Nego kako je na liniji, mislim... ima li problema?

– Pa, baš i nema... Ovaj, ma nije baš posve da nema, ima, kako da nema... Jutros su nas obavijestili iz Komande da neprijatelj sprema dosad najveću ofanzivu na Kološević. Naši obavještajni izvori javljaju kako im svakodnevno pristižu velika pojačanja u ljudstvu, čak otud iz Srbije, pa u oružju i materijalnotehničkim sredstvima. Stiglo im je i nekoliko tenkova, sve nove osamdeset četvorke, glanc iz

fabrike. Isti obavještajni izvori također kažu da su Srbi u završnoj fazi priprema i da ofanziva može da otpočne svakog časa. Ovaj put su, izgleda, najozbiljniji u namjeri da konačno zauzmu ne samo Kalošević već i Tešanj. Jah, eto, labude, tako nekako stvari stoje...

– Proklete četničke hulje! Ima li drugih novosti?

– Da, tanki smo s municijom i sa sredstvima za protivoklopnu borbu. Za BST, naprimjer, imamo samo jednu kumulativnu minu. Imamo doduše dvije zolje i nešto granata za RB-ove. No, što je, čini se, najvažnije, asfaltna komunikacija Teslić – Doboj dobro je osigurana te nam otud ne prijeti velika opasnost. Znaju to, sigurno, i Srbi i neće se usuditi na proboj tim pravcem. Tenkovi će svakako davati njihovoj pješadiji veliku podršku, ali mislim da se neće usuditi na tenkovski proboj ni iz Bugrića, jer bi im bilo jako rizično, osim ako operacijom ne bude zapovijedala kakva budala, u što lično sumnjam jer imaju dovoljno školovanih oficira iz JNA. Ono, labude, što me posebno raduje, jeste visok borbeni moral naših boraca, koji, svi do jednoga, prkosno izjavljuju – da četnici preko njih živih nikada neće kročiti nogom u Kalošević. Neprijateljski vojnici već vode verbalni rat s našim borcima; znaš, to je u psihološkopropagandne svrhe, samo s jednim ciljem – da sebe ohrabre, a da naše borce i narod pokolebaju. Baš prekjučer javlja se neki planinac, veli da dobro poznaje Kalošević jer da je ovuda progonio stada ovaca na zimovanje u Posavinu. "Eto nas, balije, za koji dan vama na kavu u Kalošević." A onda prijeti: " Ni pas, ni mačka neće ostati, ni dijete u bešici, sve ćemo poklati!" Drugi, valjda, kroz dogled, opazio kako nam dijele ručak te, glasom punim mržnje, dobacuje: " 'Rante se, 'rante, balije, da za dva-tri dana budete deblji za ražnja!..." Sve i jedan borac vjeruje da bi četnici svoje prijetnje i ostvarili,

ako bi ušli u Kalošević. I ništa im ne podiže borbeni moral kao to uvjerenje! A čuj ovo, Zijo Mamić, onaj đavo što skida snajperom čete ko cvjetove pod šatorom na vašarima ili proslavama, ne može otrpjeti pa uzvraća: "Samo vi dođite, vlasi, da vas ko mnoge četnike do sada, pošaljemo na onaj svijet, vašem đeneralu Draži Mihailoviću na smotru i svetom Savi na ispovijed!" Na to sa srpske strane zapljuštaše žestoke psovke nakon čega se ponovo javi onaj planinac: "Turci, je l' vam promaja u džamiji dok se molite svome Alavu?!" Time je podsjećao na nedavni napad kad su tenkovskom granatom izbušili munaru. Ponovo ne otrpje Zijo, vraćajući im istom mjerom: " Čuj, bradata spodobo! Nama promaha u džamiji, a vašoj dvadeset osmerici četnika promaha u glavi od naših metaka, pa ste sutradan u Tesliću proglasili Dan žalosti. Usto vam je naš Bahrudin servirao granatu ravno na sto, dok ste večerali u pokoj duši četnika Mileta. Tom prilikom ste izbrojali desetak mrtvih i isto toliko ranjenih. Napadnete li opet, proći ćete mnogo gore nego tada!..." Bradonje ponovo ljuto opsovaše i zaprijetiše kako će nam to za dva-tri dana sve vratiti, i to s kamatom. Jah, umalo da zaboravim; ovo što ću ispričati, tebe će, labude, siguran sam, iznimno zanimati. A onda se prodera krupan, autoritativan glas, koji se dotad nije javljao: "Tišina, seljačine beslovesne, da vojvoda nešto kaže Turcima!" Na njihovoj strani nastade grobni muk, po čemu sam zaključio da je veliki autoritet među četnicima. Onda zovnu: "Ej, balije, da vas nešto ozbiljno pitam!... Ima l' tu Ibra'ima Bošnjića?! Studirali smo skupa u Saraj'vu i bili nekada veliki prijatelji." "Šta te briga, vlaše!", odbrusi neko od naših. "Ako nije tu", poručuje isti glas, "pozdravite ga od Đorđa Stanivuka i recite mu neka odma' zaboravi staro prijateljstvo. Od sada smo smrtni neprijatelji, i sretnemo li se negdje – zaklat ću ga zubima, ili mene neće

biti!..." "Tebe, tebe, vlaše, neće biti!", otkresa Meho Šego, odlažući prazan tanjir na klupicu pokraj rova. Međutim, Đorđe više ništa ne reče, a i neprijateljski vojnici, kao po nečijoj zapovijedi, prestadoše s daljnjim provokacijama.

Na ove riječi Ibrahim se lecnu, a u grlu zastala oskoruša, pa ni gore ni dolje, dok kroz glavu prolaze sjećanja na Sarajevo, na sretne dane studentskog siromahovanja. Sjeća se visokog, crnomanjastog Stanivuka. Plaho naočit momak. Dijelili su zadnju koru kruha, zadnju cigaretu; iz iste su čaše pili jednu koka-kolu. Sjeća se lažnog imena, Ismet, kad se udvarao muslimanskim djevojkama, i kako je govorio da bi volio više od svega da se oženi s muslimankom. "Da, lažno, lažno... Sve je na tim bijednicima bilo lažno, dok su s nama zajedno živjeli. Lažno prijateljstvo, lažno kumstvo, lažni komšiluk, lažno bratstvo i jedinstvo, lažno sve... Sad, kad su, najzad, skinuli maske i pokazali neljudska, zlikovačka lica, tek sad, ustvari, vidimo ko su. Srbočetnici, fašisti, napokon su otklonili vječitu dilemu, ako ju je ikada i bilo, i pred cijelim svijetom pokazali svoju moralnu bijedu, pokazali su da su zvijeri i spodobe u ljudskom obliku. E, moj Đorđe, zar bi me ti ubio?! Da li je moguće da bi na mene digao ruku, ruku koju sam toliko puta stisnuo, pozdravljajući te i misleći da stišćem ruku iskrenog prijatelja, prijatelja koga sam cijenio i volio kao brata, ruku s kojom sam dijelio zadnji dinar, zadnju cigaretu?!... Čak si i to zaboravio kako sam nedavno rizikovao vlastiti život, spašavajući te od razbjesnjelog Mahmuta i kako sam sve učinio da budeš razmijenjen, energično se zauzimajući za te kod svojih nadređenih. Zaboravio si, eh... Eto, takav si ti; takvi ste vi!"

– Nešto si se, jarane, duboko zamislio. Kanda su ti misli daleko odlutale? – prenu ga i vrati u stvarnost prijateljev glas.

– Hah?!... – zbunjeno izusti izviđač.

– Kako tvoja rana? – upita vodnik. I, ne čekajući odgovor, dodade: – Još jednu heftu pa ćeš, čini mi se, biti kao nov.

– Heftu?! Hm, dvoumio sam nešto da li da pođem sutra na liniju. Nakon ovoga što sam saznao od tebe, sada više nemam dvojbe. Idem, pa makar i na jednoj nozi.

– Ali, Ibro, oprosti, pa to je ludost... Rana ti još nije sasvim zacijelila, ugruhan si, psihički potresen...

– Rana, hm... Sve su to trice i kučine. Rekao sam ti već da ću se protiv tih zlotvora boriti, zatreba li, i na jednoj nozi. Uostalom, svejedno je – poginuo danas ili sutra.

– O kakvoj ti to, prijatelju, pogibiji? Ta, šta ti je? Živ čovjek ne ide u mezar. A dok je čovjek živ, ljudski se nadati.

Ibro duboko uzdahnu, a lice mu se umi vrelim suzama, koje su pekle kao žar, ali on to nije niti osjećao kada je rekao:

– Ti se možda i možeš nadati, ali ja ne. Ja sam sinoć odsanjao svoj posljednji san... Sanjao sam, labude, vlastitu smrt!... Moj životni krug se zatvara... To je kraj... kraj... svega!...

Nakon tih riječi, zašutješe, zanijemješe obojica. Dugo su tako šutjeli, svako zaokupljen svojim mislima, a onda Hamid prebaci desnu ruku preko prijateljevog ramena, zagrli ga i tješeći ga reče:

– Nemoj da prenagljuješ pri zaključcima. Sve je to psihički stres prilikom ranjavanja od koga se još nisi sasvim oporavio. Sve će to biti dobro, vidjet ćeš...

A u mislima je počeo da strahuje za prijateljev život. Znao je, kada je smrt u pitanju, da tu Ibro ima snažan predosjećaj, intuiciju, šesto čulo, šta li?; da je taj predosjećaj čvrsto skopčan sa snovima i da ga još nikad nije prevario...

A, opet, s druge strane, kako vjerovati da čovjek, obični smrtnik, može imati te nadnaravne moći?! Kada bi o tome razmišljao, još nikada ne bi uspio razriješiti tu enigmu, bolje reći taj paradoks, pa ni sada dok čuje prijatelja kako s mukom, i bolom u glasu nastavlja pričati o sinoćnjem snu:

– Ovo je san koji ću ti zadnji put ispričati. I samo tebi. Nisam ga ispričao ni roditeljima ni braći niti ikom drugom, i neću. A tebi mogu, jer si mi ti najbolji prijatelj, i znam da mi se nećeš smijati niti ćeš moju priču izvrgnuti u sprdnju, kako bi to mnogi učinili. Ma, znaš kakvi su ljudi, puni slabosti. Ali, ne zamjerim im, zato što smo i sami ljudi. Vjerujem kako ćeš priču koju ću ti ispričati sačuvati kao tajnu do kraja života, jer je to i moja želja. Sinoć sam se osjećao iznimno umornim pa sam legao neuobičajeno rano, odmah svečeri. Čini mi se da sam odmah zaspao, a onda su krenuli snovi. Kao: vraćam se s izviđanja, sam samcit. I gladan, i žedan, i usto mrtav umoran. Naiđem tako na jedno osojno mjesto, mala zaravan, na njoj trava mekahna ko duša. Svježa hladovina svu je obgrlila da me odmah žeđ minu. Dušek-trava sama mami, zove da malo prilegnem, odmorim. Srušim se od umora i izvalim na leđa pa onako nalakćen metnem travku između zuba, odmaram koščice i uživam, što bi se reklo, u prirodnim ljepotama. Odnekud pjevuši slavuj, ma milina ga slušati, dok pred očima pukla predivna panorama: nepregledan kanjon, zarobljen u zagrljaju s jedne strane četinarske a s druge strane listopadne šume. A ja pomislim kako ovako nekako, možda, izgleda u Džennetu kadli ti se iznenada oćuti bat kopita, prolama se, ali nekako potmulo, kao da dolazi iz same zemljine utrobe. Obrnem glavu lijevo – i ništa, obrnem desno – kad iz šume ispade jahač na pomamnom vrancu te se stane postrance spuštati niz strminu. Uh, vidim: k meni se zaputio! Ustanem, iz pristojnosti, da barem sjedeći dočekam

nezvanog musafira, ili bolje reći putnika namjernika. Dok mi prilazi sve bliže, znatiželjno ga posmatram. Brada mu duga, do pasa, sijeda; vidim, čovo mi poznat, kanda sam ga negdje vidio... I sjetim se. Samo, umjesto zelenog sad je na sebi imao crni ogrtač, nekako plaho dugačak, gotovo do zemlje, raskopčan, ispod koga se vidjelo kratko crno džube, crne čohali, malo preširoke čakšire, crne čizme, a na glavi mu vješto savijena crna čalma, tek navoji joj pričvršćeni zlatnim kopčama. Na čalmi zlatni znak, ama, toliko sjajan da u se ne da dugo gledati, zabliješti ti oči kao da gledaš ravno u sunce, a po njemu ispisana meni nerazumljiva arapska pismena. Za pojasom crne korice iz kojih viri pozlaćen balčak kratke savijene sablje, krivošije. Riječju – sve na njemu crno. Pošto, najzad, stiže do mene, zategnu vrancu dizgin, konj ukopa u mjestu sve četiri, a neznanac uljudno pozdravi:

" Es-selamu alejkum!"

" Alejkumus-selam!", otpozdravim i u nevjerici i sa zebnjom iščekujem šta će došljak dalje reći ili poduzeti. A on upita, iznenađujuće blagim, raznježenim, gotovo pa očinskim glasom:

"Jesi li mi rad, sinko?"

"Jesam, jesam, kako da nisam?!", velim, ne znajući šta drugo da kažem, sav premrijevši od straha.

"Ja bih malo da sjednem, s tobom koju riječ da probesjedim pa moram na put. Mnogo me još sličnog posla čeka, jah!"

Dok je govorio, nije sjahivao s konja, očekujući, valjda, moje dopuštenje.

"Bujrum, samo izvolite!", provalim u nedoumici.

"Eto, sinko, dolazim ti drugi i, posljednji put", reče neznanac, sjedajući na travu pored mene i vadeći ispod džubeta veoma staru knjigu, požutjelih listova, sličnu

Kur'anu, samo sada u crnom povezu. "Donosim ti jednu radosnu i jednu mnogo tužnu vijest."

Na njegove riječi "i jednu mnogo tužnu vijest" ja se stresem od groze, a on je sjedio pored mene, ovako kao ti, mirno listao nagrižene stranice požutjele knjige i govorio:

"Ovo je, sinko, Knjiga sudbina. Ubrzo ćeš saznati šta ti je u njoj zapisano. A kako imam da ti prenesem dvije vijesti: jednu radosnu i jednu tužnu, ja bih da pođem od one radosne, jer za tužnu nikad nije kasno."

Kako je pronašao određenu stranicu, počeo je da čita polahko, razgovijetno, glasom dubokim, kao da govori iz duboke kace ili s nekog drugog svijeta:

"Ti, Ibrahim (Remze) Bošnjić, boriš se za slobodu svog naroda i svoje zemlje. Boriš se za slobodnu, suverenu, demokratsku Bosnu i Hercegovinu; za zemlju jednakih prava i sloboda za sve njene narode i sve njene građane, neovisno o njihovoj vjerskoj, nacionalnoj, političkoj ili nekoj drugoj pripadnosti. To je tvoj san, san koji i – budan sanjaš. Tvoj san će se sigurno ostvariti. Do njegovog ostvarenja proći će mnogo vremena. Prolit će se još mnogo vrele šehidske krvi. Kolone šehida, najboljih sinova Bosne, preći će modru rijeku, rijeku zaborava, što razdvaja dunjalučki od ahiretskog života. Na kraju te natčovječanske borbe tvoj narod će izvojevati veličanstvenu pobjedu protiv svih svojih dušmana, zato što vodi najpravedniji, odbrambeni rat, sveti rat – džihad, rat za svoje svetinje: svoju slobodu i slobodu svoje domovine, za slobodu svoje vjere, svoje kulture, svojih običaja i svoje tradicije, rat za mezarove svojih predaka, jer vodi najpravedniji rat za svoje dostojanstvo i – za svoj opstanak. Tvoj narod će pobijediti voljom mog Gospodara.

Sad je na redu ona druga, tužna, vijest, za koju, kao što rekoh, nikad nije kasno. Naime, dužan sam ti prenijeti

da ćeš u borbi na tom pravednom putu ti uskoro junački poginuti. Znam, ti si za ovozemaljska poimanja mlad i htio bi još živjeti. Pored toga, na dunjaluku ostavljaš najmilije: roditelje, braću, prijatelje, djevojku, ratne drugove... Sve! Zato je ova vijest za tebe mnogo tužna. Ali... naređeno mi je da ti kažem da se zbog toga mnogo ne žalostiš, sinko. Tvoja smrt nije uzaludna, jer će tvoji snovi biti ostvareni. Pored toga, ti si šehid! A to je najveća čast i merhamet, kojom moj Gospodar nagradi i obraduje jednog smrtnika. Tvoja duša će u Džennet! Tamo će ti biti ukazane sve počasti i uživat ćeš sve blagodati našeg Gospodara. U Džennetu će tvoja duša sresti duše tvojih roditelja, prijatelja, saboraca... Mnogi od njih bit će, također, šehidi. U Džennetu ćeš sresti i dušu osobe do koje ti je toliko stalo – dušu tvoje Zaime."

Na samo spominjanje njenog imena zadrhtao sam poput travke na buri, poskočio na noge i uspio da izustim samo jedno:

" Ali ..."

Nije mi dozvolio bilo šta da kažem, upitam, da glasno zaplačem, da makar ljudski kriknem. Presjekao me pogledom, i natjerao da zanijemim, gotovo mi naredivši:

"Ne, ništa me ne pitaj! To je sve što piše u Knjizi, a što mi je naređeno da ti prenesem. Sad moram poći."

Odmah vrati crnu knjigu pod crno džube, zajaha crnog konja i na polasku, opet uljudno, pozdravi:

"Allahimanet, sinko!"

"Allahimanet!", kažem, te se probudim sav okupan u znoju.

14. POGLAVLJE

Dovršivši priču o svom čudnom snu, momak u šarenim havajkama dva-triput uzastopice uzdahnu pa umuknu, ponovo zagledan tamo, preko rijeke, u vrškove gusto zbijenih krovova, što su od crvene boje neprimijetno prelazili u nijansu truhle višnje, utapajući se u prvom izmagličastom sutonu.

"Neobičan san i slutnja bliske smrti su, dakle, uzrok što je Ibrino lice za vrijeme čitavog poslijepodnevnog posijela zračilo neobjašnjivom tihom sjetom, što je samo tužne pjesme pjevao i što su mu oči zrcalile škrtim, jedva primijetnim, muškim suzama. On čvrsto vjeruje da se oprašta od nas: od roditelja, od djevojke... , od ovog svijeta", slagao je vodnik u mislima mozaik uzročno-posljedičnih veza prijateljevog zagonetnog ponašanja pa odluči da ga pokuša umiriti blagim riječima nade i ohrabrenja:

– Ipak bih ti ja, labude moj, savjetovao da snovima ne pridaješ toliki značaj. San ko san. A tu se nikad ne zna. Mogu ja prije nego ti... Moramo vjerovati da ćemo pregurati ova strašna vremena, da ćemo dovršiti studije, zaposliti se, zasnovati porodice, a ovoga se sjećati kao ružnog, košmarnog sna, sna koji si ti sinoć sanjao. Ne daj se, jarane, ne predaji se tako olahko, trgni se iz besmislene letargije... Probudi u sebi vatru optimizma. Vjeruj u život, u budućnost. I dobro poslušaj šta ću ti reći: sutra nipošto ne idi u rov! Odmori se sedam, deset dana... Vidjet ćeš, proći će to tebe!...

– Nisam ti ja, labude, stručnjak za Bibliju, ali čini mi se kako u njoj stoji da svaki čovjek cijelog svog života

nosi sa sobom i svoj krst, krst sudbine, od koga se ne može pobjeći. To je mudra alegorija, a lud je onaj ko drugačije misli. Sve i kad bi se moglo nekamo pobjeći, ja od svoje sudbine, ovakve kakva je, ne bih nipošto bježao. Ona mi je lijepa – jer je moja – i jer znam za šta se žrtvujem. Pojedinac i narod, koji znaju za šta umiru, i da im žrtve nisu uzaludne, ne plaše se smrti. Ja sam sretan, iako znam da umirem – jer sam siguran da će moj narod i naša pravedna stvar na kraju pobijediti. Želio bih da znaš, prijatelju, za šta mislim da umirem. Duboko vjerujem da se žrtvujem za suverenu, demokratsku i pravnu državu Bosnu i Hercegovinu, koja bi u sebi sintetizirala najvrednija civilizacijska dostignuća; za zemlju jednakih prava i sloboda: vjerskih, nacionalnih, političkih, kulturnih... , i to za sve njene građane; zemlju sreće i blagostanja. Ubijeđen sam da slično misli ogromna većina onih koji sada stoje na braniku naše domovine. Želio bih da se zna da ne umiremo ni za kakve ekstremne ideje: ni lijeve, ni desne i ni za kakvu fundamentalističku, čisto islamsku, državu. Smatram da su takva stremljenja gotovo sumahnuta – i mogla bi nanijeti nepopravljivu štetu našem narodu. Jer, stvaranje islamske države na ovim prostorima, pa i minijaturne, nikada neće dozvoliti kršćanska Evropa i kršćanski svijet. Nije ovo Iran; ovo je specifično podneblje, čudna simbioza islamskog Istoka i kršćanskog Zapada, mješavina različitih vjera, kultura, običaja i tradicija. Ovdje nije mogućno doslovce primijeniti šerijatska pravila življenja, kao, recimo, ni u Turskoj, zato što je naš narod, pored ostalog, evropski narod, drugačijeg mentaliteta, senzibiliteta i tradicije nego što je to, naprimjer, narod u Iranu i nekim drugim islamskim zemljama. Ko bi, pretpostavimo, mogao prisiliti većinu naših žena i djevojaka da promijene evropski način odijevanja i da ponovo obuku zar i feredžu ili,

kako se to danas zove, hidžab i burku?! Ko bi to našem čovjeku mogao zabraniti da se ponekad opusti i razonodi uz čašicu alkoholnog pića?! Ko bi... uostalom, da ne nabrajam. I čemu to? Pa zar u Kur'anu ne piše da u vjeri nema prisile? Dakle, sveto pravo na ispoljavanje vjere, ali, isto tako, ne i prisila u vjeri. A najbolje rješenje i za vjeru i za državu jest – odvajanje vjere od države i nemiješanje jednih u kompetencije drugih, kako bi na Zapadu rekli: sekularna država. Osim toga, niti je moguće, niti mi to želimo da naša zemlja bude etnički čista, što znači da će u njoj ubuduće živjeti pripadnici i drugih naroda i vjeroispovijesti koji su za život u suverenoj nam domovini. Nameće se logično pitanje: ima li to neko pravo da natjera ljude drugih nacionalnosti i religija da žive u islamskoj državi, po šerijatskim zakonima? Ne, niko nema pravo! Toga treba da je svjestan naš narod kao i grupe i pojedinci ekstremnih vjerskih uvjerenja, ukoliko ih ima. Takvi bi svojim nepromišljenim djelovanjem mogli prouzročiti uništenje našeg naroda ili ga odvesti ravno u rezervate, slične indijanskim u Americi, ili u geta, slična crnačkim, kakva su postojala u Južnoj Africi. Vjerujem kako slično mišljenje o ovim pitanjima dijeli najmanje 90, a, vjerovatno, i više procenata našeg naroda. Lično zamišljam našu zemlju kao kapitalističku, zemlju blagostanja i socijalne pravde, s uređenim modelom vlasti po uzoru na neke skandinavske države. No, kapitalizam je sistem kao stvoren za pohlepne i lopove, a znamo kakav je naš balkanski mentalitet, pa se bojim da bi naše političke vođe mogle opljačkati našu zemlju, a naš narod gurnuti u ambis bijede i beznađa, ambis suvremenog robovlasništva, iz koga nam onda nema izlaska.

Ibrahimov glasan monolog za trenutak samo prekide riđokosi pružajući mu, ko zna koju danas po redu,

cigaretu. Upaljač škljocnu, u mraku zasvijetlješe dva žiška, a okolina zamirisa duhanskim dimom. Poslije ovoga, gotovo ritualnog čina, momak kudrave kose nastavi započeto razmišljanje, opet u obliku monologa:

– U ovom vremenu, a i ubuduće, našem narodu najpotrebnije je jedinstvo, tačnije, jedinstven pogled na koncepciju uređenja buduće države i života u njoj. Ne smijemo dozvoliti neslogu. Bojim se da će pojedinci i grupice ekstremista pokušati skrenuti naš brod u njihove ekstremističke vode, u prvom redu mislim na vjerske ekstremiste. Najviše bi me rastužilo kad bi naše žrtve, žrtve hiljada boraca šehida htjeli iskoristiti za svoje ekstremne ciljeve i prikazati ih kao žrtve za njihovu stvar. Ekstremne frakcije i struje, sukobi i borbe, što bi se mogle izroditi iz toga, bile bi fatalno pogubne za čitav naš narod kao i za našu državu; čak kobnije i s dalekosežnijim posljedicama nego što je to brutalan napad srbo-crnogorskih četnika, ili ustaša, koji polahko, ali ustrajno, dižu glavu i čekaju priliku da nam iz potaje, podmuklo, zabiju nož u leđa. Stoga, ekstremne pojedince i grupe, sve razbijače našeg jedinstva, moramo na vrijeme i nemilosrdno uklanjati, svim sredstvima, kao štetan korov. Narod kaže: "Zlo se siječe u korijenu!" Budemo li ga tolerisali, ili, ne daj Bože, njegovali, vratit će nam se kao bumerang – konačno završi izviđač, poslije čega nastade mučna, skoro nepodnošljiva šutnja.

Prvi šutnju naruši vodnik, pokušavajući osokoliti prijatelja, i pritom bacajući preda se opušak dogorjele cigarete, da bi ga odmah ugasio vrškom cipele:

– Tvojim razmišljanjima nemam šta dodati niti oduzeti. Poznato ti je da o tim pitanjima imamo gotovo identične stavove. Borimo se i borit ćemo se do kraja za istu stvar – za našu stvar. Nego ti, labude, poslušaj svog

starog ahbaba: i ne idi sutra u smjenu. Odmori se još barem desetak dana pa će sve biti bolje, vidjet ćeš.

– A snovi, labude, a krst, a sudbina?!... Ej, ono što bi me moglo snaći koliko sutra, snašlo bi me i za deset, dvadeset, pa i za stotinu dana.

Ne, ja sam svoje životne račune uredno sveo i ispod njih podvukao debelu crtu. Ako odem, otići ću čiste savjesti i svijetla obraza.

– Što, bolan, sjedite tu u mraku, ko dva noćobdije? Haj'te u kuću pa da fino popijemo kahvu i večeramo – trže ih iza leđa srdačan glas Ibrahimovog oca Remze.

– On je pripadnik Radnog voda te je danas čitav dan radio s ostalim pripadnicima na dodatnom utvrđivanju odbrambene linije kako bi borci što spremnije dočekali sasvim izvjesnu neprijateljsku ofanzivu. To je razlog što se vratio kući s radne obaveze kasnije nego obično.

Malo zatečen cijelom situacijom Hamid progovori, teško nalazeći prave riječi:

– Hvala, rođak, kahva smo danas malo i previše popili...; na večeru ću kući..., a, znaš, već je kasno... Sutra moram raniti u smjenu.

Nego, allahimanet i lahku noć!

Opraštajući se Ibrahim zagrli najboljeg prijatelja, te se na rastanku muški i prijateljski izljubiše.

Remzo ih je posmatrao, malo zbunjen tolikom intimnošću dvojice mladića, ništa ne shvaćajući, ali i ne videći u mraku suze u očima najboljih jarana, kako je mislio: mladih Zmajeva od Bosne, dostojnih nasljednika Husein-kapetana Gradaščevića.

15. POGLAVLJE

Hamid je išao kući olovnim korakom, ubehućen, teturajući kao pijan, toliko ga se dojmilo sve ono što je toga poslijepodneva čuo, vidio i spoznao. A u glavi čas nije osjećao ništa, samo neku prazninu, kao da i nema mozga, u najboljem slučaju kao da je naduhan balon, čas roj nepovezanih misli – pravi haos. I ma koliko da se trudio kako bi te misli sredio, povezao u kakvu-takvu smisaonu cjelinu, to mu nikako nije polazilo za glavom. A kako da misli, i šta da misli? Nikada nije bio praznovjeran, a eto ga prijateljevo iskustvo tjera da se duboko zamisli nad neobičnim snovima – u kojima se najavljuje stvarnost. "O, moj Bože, zar će Ibro umrijeti?!... Da li će, uistinu, umrijeti?!..." Od takvih misli nešto ga presječe, opeče ga u dnu stomaka, poput progutanog usijanog željeza. Odjednom osjeti golemu obavezu, golemu kao planinu na nejačkim plećima, da pomogne najboljem prijatelju. Samo – kako? Da se povjeri nekome i sve ispriča, da od ljudi zatraži savjet? O, ne, ne, smijat će mu se, pomislit će da je šenuo pameću. Pored toga, Ibro ga je zamolio, a on se obavezao, da o tome nikome ne priča. A da pokuša ubijediti ga da ne ide neko vrijeme na liniju. A ne, ne, ne pomaže, zato što je to već činio, ali posve bezuspješno.

Osjećao je kako se nalazi u bezizlaznoj životnoj situaciji kao riba na suhom. Kao i njoj, ponestajalo mu je zraka. Činilo mu se kako će se, evo sad, onesvijestiti. Instinktivno je zastao, od zora je osjetio mučninu u stomaku pa je naglo čučnuo i stao žedno da udiše zrak, širom otvorenih usta. Kroz smušenu glavu prostruja

spasonosna ideja: "Spriječiti..., silom ga spriječiti da ne ide sutra u smjenu!" Od te, samo naizgled, spasonosne misli malo mu se razabra u glavi te jedva nekako ustade i pođe. A zatim razočaranje, staru misao potirala je nova: kako to izvesti? Jer, mnogo je lakše nešto zamisliti nego ostvariti. Možda mu ne dati, silom ga spriječiti, vezati, šta li!... Baš besmislica. Pa razočaranje. Ne može ga cijeli rat sprečavati da ide na liniju, da se bori. Ako je vjerovati snovima i sudbini, ionako ga ništa ne može spasiti od smrti. Ako ne sutra, prekosutra..., poginut će nekog drugog dana. I ponovo osjeti golemo razočaranje. Uostalom, toliko brine o prijatelju, a možda će on prije iskusiti napitak što se smrt zove. Smrt, tako blizu čovjeku, u svim vremenima, a u ratnim još bliže, najbliže. Vjerna mu je družica, vjerna pratilja, poput sjenke, pa samo čeka da ga zaskoči, u svakom trenutku, kao dušmanin iz busije. Zato, kad je Ibro u pitanju, ne preostaje ništa drugo već prepustiti se bujici vremena i samo čekati, čekati... Ide i osjeća kako noge pod njim naprosto klecaju, osjeća kako tijelo svo strepi, a ekstremiteti otkazuju poslušnost, i još mu se čini da nijednu među, nijedan jarak, nijedan kamen nije promašio. Noge mu se prosto vuku po zemlji. "Pa ipak, to je nemoguće", mislio je i tješio se. "Labud je, sigurno, psihički rastresen. Nešto je sebi umislio..., autosugestija, šta li? Pa taj posljednji događaj što mu se desio, ono oko ranjavanja..." Zatim mu misli odlutaše u rano djetinjstvo. Sjećao se zajedničkih prvih igara, kasnijeg druženja, sve do odlaska na studije i, s naročitim zadovoljstvom, zajedničkog studentskog života u Sarajevu. Osobit pečat su ostavili oni burni događaji što su prethodili ratu, kao i rizičan povratak iz Sarajeva, kad su mogli lahko glavom platiti. Ali sva ta sjećanja bila su nekako nepovezana, izgužvana, skuheljana i uvijek su se vraćala na početak, na

Ibrine snove i na pitanje: "Bože, šta li će s njim biti?!"

Noge su ga, teškom mukom, nekako donijele kući, ali pošto je onako šutljiv odmah legao, da je zabrinuo stare roditelje, mladi vodnik te noći jedva da je i oko sklopio, sa zebnjom iščekujući šta će donijeti sutrašnji dan. Možda će već sutrašnji dan potvrditi Ibrino uvjerenje kako snovi mogu predskazati važna događanja u budućem životu, a možda Hamidov stav kako su snovi samo tlapnje sujevjernih osoba, pa ako se na javi šta iz snova i ostvari, onda je to sasvim slučajna podudarnost. No, da li je ova teza održiva, ako se ta slučajna podudarnost učestalo ponavlja? I opet zbunjenost i neodlučnost. I zbog toga strah, strepnja i iščekivanje se nastavljaju. Dokad? Možda ne zadugo. Možda do sutra! Ko bi to znao?...

16. POGLAVLJE

Ibrahim je te noći spavao vrlo malo, uglavnem nekakvim polusnom, ne mogavši san nikako utvrditi na duže vrijeme. Pred očima mu se stalno smjenjivale slike iz prošlosti. Malo ko se tu nije izredao, prijatelji iz djetinjstva i kasnijeg života, sve do, evo, ove noći. Mnoga lica i događaji, koje je bio posve zaboravio i za koje je bio siguran da ih se neće nikada sjetiti, odjednom bi iskrsnuli pred njegovim očima, i to s toliko sitnih i uvjerljivih detalja da su izgledali stvarnije i od najstvarnije osobe ili događaja, koji mu se desio koliko jučer. Ali ono što mu je bilo najčudnije i što sebi nikako nije mogao objasniti, jesu slike osoba, prostora i događanja za koje je sasvim siguran da ih nikada nije bilo u njegovom životu. Čak je bilo ljudskih duša, biljaka, životinja i prostora, čiji oblik nikada nije upoznao u stvarnom životu. Bila su to nepregledna prostranstva, ispunjena jedva prozirnom izmaglicom u kojoj su se nazirale neprebrojne ljepote, poznatih i nepoznatih oblika, biljnih, životinjskih, graditeljskih, i bića: čas prekrasne ljepotice u obliku djevojaka, čas bijeli duhovi, na kojima su se samo pokatkad nazirali koji dijelovi ljudskog tijela, kao što su glava, noge, ruke, ali slabo šta i drugo. I sve te ljudske duše, biljke, životinje, predmeti i građevine trudili su se da mu budu na usluzi, da mu u svemu ugode. Upoznavali su ga sa svim tim ljepotama, diskretno mu stavljajući do znanja, iako za sve vrijeme bez ijedne progovorene riječi, da je to njegovo novo ali i vječno boravište, a da su sve te blagodati u svakom trenutku njemu na usluzi, i da, ustvari, samo zbog njega i postoje.

I tad bi se budio u vrelom znoju, nakon čega bi se stale redati slike iz stvarnog života, kojima kao da nema kraja, i sve tako, sloj stvarnih pa sloj nestvarnih, čineći krajnje neobičan kontrast između dva svijeta, između jednog poznatog i drugog, njemu sasvim nepoznatog. Kao da je neko želio saznati njegovo mišljenje: koji je svijet ljepši, u kome bi više volio da živi i za koji se vrednije boriti. I tako do pred jutro. Pa, iako je rano bio budan, nije ustajao kako ne bi uznemiravao i budio ostale članove porodice, u prvom redu roditelje, za koje je znao da se jako umore od brojnih dnevnih obaveza. Sinoć ih je obavijestio da će danas u smjenu, a oni su ga odvraćali od toga, savjetujući mu da se još neko vrijeme odmori, dok se sasvim oporavi, ali na njegovo tvrdoglavo insistiranje pomirili su se s njegovom odlukom. Bio je zadovoljan zbog njihovog pristajanja i zato nekako flegmatično smiren. Slično osjećanje opuštenosi obuzelo ga je svečeri, od kako se povjerio prijatelju Hamidu i nije ga napuštalo, evo, sve do sada. Moglo se usporediti najbliže s raspoloženjem poslije uspješno položenog ispita na Fakultetu, nekako kao poslije razgovora s profesorom na ispitu. Kao ono: nešto važno je otkačeno u životu, zauvijek, i sad odlučno idemo dalje, bez osvrtanja unazad i bez premišljanja. Pomalo uplašen jedino tim noćomornim slikama što su se poput filmske vrpce motale po raspamećenoj glavi ipak odluči da ustane malo ranije nego uobičajeno, kad odlazi na liniju. Nečujno se obuče i tiho iskrade iz kuće, i bio je siguran da to niko od ukućana nije primijetio ili čuo buku, ili barem kakve šumove.

Napolju je osvitalo divno ranoseptembarsko jutro, s mnogo plave izmaglice i ružičastih, predsunčanih ranojutarnjih sjena, što su prekrivale sve dokle ti oči mogu dobaciti, sve do vihrastih i varljivih linija horizonta; prvi je

septembar prve ratne godine u Bosni i Hercegovini.

Momak dohvati kosu i vile te pređe u voćnjak gdje odmjerenim kretnjama odbi dva otkosa rosne trave. Vilama zahvati naviljak trave, odnese ga u štalu pa baci u jasle, pred goveda. Namirivši krupniju stoku, uze lonac sa pšenicom, otvori vrata kokošinjca i nahrani živinu. Sad bi bio na redu vjerni prijatelj, pas Raša, no, mladi domaćin samo tužno pogleda u praznu pseću kućicu, dok mu iz očiju navriješe slankaste suze, nečujno klizeći u avlijsku travu. Sa puste vučjakove kolibe pogled mu kliznu na staru, nekalemljenu jabuku, ogromne krošnje, od koje je majka dobijala kvalitetno jabukovo sirće kiselog okusa, a koja je natkrilila ne samo pseću kolibu već i koš i hambar, u kojima su prezimljavale žitarice. Za tu ogromnu jabuku vežu ga brojne uspomene. Na njoj se najprije učio puzati uz drveta. S nje je poharao prvo ptičije gnijezdo, jedva spašavajući živu glavu ispred jata naljućenih svraka. Ako bi šta skrivio, na nju bi se popeo i skrivao od ljutitih roditelja, njihovih prijekora i kazni. A onda se zagleda u onu debelu vodoravnu granu i nikako da s nje odlijepi plačljivi pogled, jer se u tom izgubljenom, zabludjelom pogledu odjednom odnekud stvori djed Ferid, koji ga je pozivao da sjedne u, za tu granu vezanu, ljuljašku, na kojoj bi ga onda satima ljuljuškao, golicao po bosim tabanima, golom trbuhu i vratu, smijući se i šaleći s njime. Naročito je volio slušati njegove beskrajne bajke i priče iz starine, a nerijetko i njegove brojne monologe o dogodovštinama iz Prvog i Drugog svjetskog rata, u kojima je učestvovao kao konjovodac i kurir. Nerijetko bi ga te priče i uspavale pa bi ga djed morao pridržati da ne ljosne s ljuljaške na tvrdo tlo i tako zaradi na čelu pogolemu čvorugu. Ali, djeda nema više, on se naležao u seoskom mezarju pošto je umro poodavno, znatno prije ovog prokletog rata. Izviđač je zatim

pogledom milovao hambar, koš i druge dvorišne zgrade, prisjećajući se kako se iza njih skrivao dok bi se s braćom i drugom djecom igrao "ta" ili žmurke, zagledao bi se u svaku voćku, svako drvo i svaku stopu dvorišta i velike bašče, jer su ga za njih vezale neizrecivo brojne uspomene. Kad se nagledao ljepote i nasjećao uspomena, Ibrahim više puta duboko uzdahnu, pa se nevoljko, lijena koraka, stade vući prema ulazu u kuću.

Prilazeći odmah zapazi da je majka širom otvorila ulazna vrata ne bi li u kuću, kako bi često govorila, ušao čist zrak i berićet. Kroz otvorena vrata, kao nekad u dobra, stara, neratna vremena, širio se opojni miris kahve, koju je majka radi boljeg okusa lično pržila u šišu i mljela ručnim mlinom prije nego što bi je zalila. Miris kahve se širio okolo cijele kuće naprosto mameći da je kušaju svi oni koji bi se tu zatekli. Ali Ibro prvi put otkad zna za se, nije osjetio tu želju, jer su brige i tuga koji su ga morili bili jači od nagona gladi ili žeđi, makar što je više od svega cijenio i poštovao majčinu želju, trud i nastojanje da majčinski isprati sinove na liniju. Ugledavši je ispred kućnog praga, postade mu jasno da ga je morala čuti kad je ustajao i kad se spremao i da ga je sve vrijeme, dok se nalazio napolju, krišom posmatrala kroz otvorena vrata i željno iščekivala njegov povratak u kuću, gdje ga dočeka njen raznježen glas, pun ljubavi i topline:

– Vidi ti mog Ibre, mog domaćina, kako je jutros svojoj majci uranio. Mogli smo ba i mi, sine, namiriti hajvane.

Zijevajući i protežući se ustajali su i ostali članovi porodice: otac Remzo te braća Mehmed i Aldin.

Sjeli su da doručkuju, da nešto zajedno prezalogaje svi, osim Ibre.

– Zašto, sine, ne sjedneš s nama za sofru? – brižno

upita majka.

– A, nešto mi se ne jede. Samo ću ponijeti kolače koje si pripremila i termosicu s kahvom, da mogu poslužiti drugove. Evo, popit ću s vama i findžan kahve, pošto vi doručkujete.

Nakon doručka majka je pospremala sto, brižno pogledavajući na sinove koji su se spremali za polazak na borbenu liniju. A stariji brat, dok je zakaćao jedinu bombu za opasać, sjeti se da Mehmed nema nijednu, malo razmisli pak reče:

– Na, buraz, bombu, može ti zatrebati.

– A šta ćeš ti?!... – iznenađeno i zabrinuto će Mehmed.

– Snaći ću se već nekako i bez nje – reče stariji brat krajnje nehajno i nastavi sa spremanjem.

Dok se rastajao s najmilijima, Ibrahimu se srce cijepalo od boli te bi ih rado sve izljubio: majku, oca, Mehmeda, Aldina, ali ne – to bi ih moglo uznemiriti i zabrinuti, a on nije želio da oni primijete bilo kakve promjene u njegovom ponašanju. Zato, kao i obično, Mehmedu stisnu ruku, pozdravljajući se i savjetujući ga: "Čuvaj se, brate!" Onda svima reče: "Allahimanet!", pogleda ih jednim dužim, upijajućim pogledom, svakog ponaosob, kao da je želio da im što duže zapamti izraze tužnih lica, mahnu im podignutom rukom, okrenu se i pođe, ne čekajući Mehmeda, koji je na liniju odlazio drugim stazama i bogazama. Izviđač je bio okrenut leđima da roditelji ne vidješe krupnu, mušku suzu, što se otkinu iz oka, skotrlja niz, prvi put, obrijano lice, pade na tvrdu, ispucalu, bosansku zemlju i odmah bi upijena. Ibrinu tugu samo je pojačavalo saznanje da jutros sa njim nema vučjaka, vjernog prijatelja, čestog pratioca na brojnim ratnim zadacima, a koji ga je prilikom zadnjeg neprijateljskog napada, žrtvujući se,

spasio od sigurne smrti. I ne samo njega već i dva njegova druga.

Išao je kojih stotinjak metara tako, ne osvrćući se, jer je znao, osvrne li se, da će ugledati majku. I doista, ne mogavši odoljeti želji, obazre se i vidje majku kako stoji na vratima, podbočena i prati ga, sigurno, brižnim pogledom, punim neizrecive majčinske ljubavi. Momak na trenutak zastade, ne mogavši odlijepiti pogled od nje. "Zbogom, moja majko, mila! Hvala ti što si me rodila, odgajala i za sve drugo što si za me činila. Halali, ako sam ti šta nažao učinio!", prošapta i osjeti bol koja ga štrecnu u srcu, a u grlu zastala krupna jabuka, kao da ga neke nevidljive ruke nemilosrdno stežu, dave. Ne mogavši dalje izdržavati bol, jer se poboja da bi mogao kriknuti, glasno zaridati, naglo otrže magnetični pogled, okrenu se, preskoči korito, gotovo, presahlog potočića i ubrza stazicom što se penjala uz brežuljak.

17. POGLAVLJE

Idući ka zbornom mjestu svog voda, izviđač je svim čulima osluškivao bilo života što je pulsiralo nedjeljivim skladom cijele majčice prirode, a kakvo dotad nikad nije čuo niti osjetio, kao da ima hiljadu čula i kao da je uspostavio komunikaciju s prirodom na beskrajno mnogo različitih talasnih nivoa, neovisno o ljudima, događajima, miru ili ratu, zločincima i njihovim zločinima, dok su mu se po glavi vrzmale sve tako neke nepovezane misli, polumisli, isprekidane sintagme i, dotad nepoznata, a ljudskim jezikom neiskaziva osjećanja. Ali kad je stao razmišljati o njoj, razum se sasvim izbistrio, dozvao ga stvarnosti i svijesti o tome da je još uvijek sastavni dio ovog a ne nekog drugog, nepoznatog svijeta. "Gdje li je? Kako li je? Da li je živa i zdrava i da li i dalje misli na me? Oh, sudbino, zar mi nećeš dozvoliti da je barem još jednom vidim?! Oh, zar ću otići s ovog svijeta, a da još jednom ne vidim svoju Zaimu?!" I opet suza i teška bol u srcu i duši. Žao mu je što odlazi s dunjaluka, znajući da mu se ta posljednja, jedina i najveća želja neće ispuniti, a, čini mu se, kad bi samo još jednom vidio nju, Zaimu, pa makar nakratko, da bi mu bilo nekako lakše otići, rastati se od ovog bezočnog svijeta. Od ovog dunjalučkog zvjerinjaka, gdje čovjek čovjeku najčešće i nije čovjek – nego zvijer.

A onda mu pažnju privukoše dešavanja oko njega, u tom pravcu su išla i njegova razmišljanja. Čuo je ptičice kako cvrkuću i pjevaju po živicama i drveću kao i prije rata. Vidio je borce kako promiču raznim putevima i puteljcima žureći na svoje ratne zadatke. Domaćini po

štalama i avlijama namiruju stoku, kašlju i dovikuju se. Domaćini – Kaloševljani, na njih mu skrenuše misli. Jer, čudni su ti ljudi Kaloševljani. Pomalo prgavi, brzi na jeziku, što bi se reklo – nakukolj i kavgadžije. Pomalo zavidni jedni drugima, skloni sumnjičenju i ogovaranju. Usto su velike ljutice. "I neka smo!", vele za sebe. "Ljuta kobila vršaj vrše!" Ali pošteni i ponosni ljudi. Radiše. Kao pčelice. A kakvi su tek ratnici, premca im nema nadaleko. Kao da su sve sami sinovi i unuci Muje i Halila Hrnjice ili Alije Đerzeleza. Najbolje su to na svojoj koži osjetili četnici. Koji god je bio na kaloševačkom ratištu, tražio je da ga pošalju bilo gdje, samo ne na Kalošević. "To su đavoli, a ne ljudi! Ima i' na 'iljade. Sve čo'ek do čo'eka. Niču iz zemlje ko Indijanci. Ne mo'š im, bre, pera odbit'!" Tako su govorili neprijateljski vojnici o ratnicima Kaloševljanima. Zato su im se svakodnevno svetili, lansirajući na njih hiljade granata raznih kalibara, od patovih do onih nazvanih "Luna", užasne razorne i ubilačke moći. I opet, ništa. Kaloševljane ne samo da ne mogu poraziti, ni otjerati već ih ne mogu ni uplašiti.

No, na početku rata nije bilo tako. Plašili su se ljudi nepoznatog zla: i granata, i metaka, i četnika – jer je ispred njih, kao njihova crna zastava, išla priča o užasnim zločinima, koje bi počinili nad nesrbima u koje god bi naselje ušli. Zazviždi li granata ili metak, seljani bi bježali u skloništa i podrume kao miševi. A kad god bi četnici napali, oni bi pomišljali na najgore: eto, sad će provaliti u selo, koljući, silujući i paleći sve pred sobom. Zato su i izmjestili veći dio nejači, žena i staraca u sigurnije krajeve. Jer borci su najviše strahovali za nejač, za stare i bolesne, a upravo su oni širili strah i stvarali paniku među stanovništvom. Sve to nije ni čudo, prisjećao se Ibrahim prvih mjeseci rata, ima li se u vidu da su branioci bili goloruki, nepripremljeni

na ratne strahote, slabo organizovani, bez ikakvog ratnog iskustva i bez samopouzdanja. E, ali sad je već nešto drugo; sad se stanje iz temelja promijenilo. Znatno bolja organizacija kako civilnog tako i vojnog sektora, mnogo više naoružanja, istina pješadijskog, i ono raznim kanalima pristiže gotovo svakodnevno, mnogo boraca, prekaljenih u brojnim bitkama s neprijateljem, samopouzdanje i moral – porasli do neba. Sad granate svakodnevno urlaju po selu kao ljuti gromovi, kuršumi zviždе pored samih glava nalik ledenoj tuči, a Kaloševljani – ni mukajet. Više se četnika i njihovih granata ne plaše ni djeca. Ako ih, slučajno, u igri upozorite na četničke granate, nemojte se iznenaditi budu li vam rekli: "Jebeš četnike, čuvaj zdravlje!" Mještani se po selu kreću uobičajeno i obavljaju sve poslove, kao i prije rata. Podsmješljivo bi gledali na onog koji se uplaši granata ili metaka. Baš prije par dana veli komšija Sejfo: "Što da se plašim? Granatiranje ti je kao i grmljavina. Zagrmi, znaš da može da ošine, a ne sklanjaš se. Navikneš, oguglaš, pa to ti je." Sejfine riječi vratiše ga nakratko u djetinjstvo i on se sjeti jedne TV-reportaže koju je tada gledao. Reporter pita vijetnamskog borca kako mogu raditi na njivi dok avioni na njih istresaju tepihe bombi. "Tako, radimo, a čim nalete avioni, ostavljamo alatke, grabimo za protivavionski mitraljez – i raspalimo po njima. Mi smo navikli na bombe kao na kišu. Ne bojimo se smrti. Ne plašimo se ničega!", odgovara borac idući za ralom i volovima, dok pored njega na postolju stoji spreman mitraljez. I Kaloševljani, izgleda, navikli na projektile kao na kišu. Srodili se s neprijateljskim granatama i mecima, uhvatili im ritam; jednostavno, čitav život, sve njegove tokove, prilagodili ratnim uvjetima; a kad neko strada, to prihvataju tako kao da je stradao u saobraćajnoj nesreći, od struje, udara groma ili ujeda zmije. Zato se, bezmalo,

sve izbjeglo stanovništvo vratilo u rodno selo. Vijetnamci se nisu plašili smrti, pobijedili su agresora. Kaloševljani se, također, ne boje smrti, ne boje ničega, pobijedit će i oni – nastavlja Ibro svoja nesređena razmišljanja, što mu se motaju po haotičnoj glavi. A onda ljepota živopisnog pejzaža i rascvrkutane ptičice ponovo mu skrenuše pažnju na se i on zaključi kako se dan zalaufava, polahko razgara i, bez sumnje, bit će jedan od onih dana za koje ljudi kažu da je lijep. I život, kakav je-takav je, ipak je lijep. A rat, rat je ružan i besmislen. U mislima mu nenadano iskrsnu sjećanje na jedan čas maternjeg jezika, još iz osnovne škole. Nastavnik, rodom Crnogorac, tumačio im je književni tekst. Na tabli je napisao osnovnu ideju. Ibrahim ju je zapamtio od riječi do riječi: "Rat je najbezumnije polje ljudske djelatnosti. Njime se potiru sva dostignuća ljudske civilizacije – a čovjek se srozava na nivo životinje." Bio je neobično cijenjen i poštovan vaspitač; đacima uzor. O svemu je na vrijeme obaviješten pa je pred sami rat pobjegao u Crnu Goru, među svoje crnogorske četnike. Takvi su ljudi, u većini – nedosljedni, dvolični.

18. POGLAVLJE

Ganjajući po glavi sve nekakve izgužvane misli, Ibrahim stiže na zborno mjesto, gdje ga radosno dočekaše iznenađeni i začuđeni borci. Bez sumnje, svi redom su ga voljeli: zbog drugarstva, smisla za šalu, hrabrosti i nesebičnosti. Te njegove osobine došle su do punog izražaja upravo sada, kada su i najpotrebnije, u ratu. Zato je njegovo prisustvo na liniji itekako borcima podizalo borbeni moral i samopouzdanje.

Komandir Ahmo postroji borce, a onda održa kratku besjedu posvećenu Ibrahimovom povratku na borbenu liniju:

– Sve nas mnogo raduje saznanje da se među nas, hvala Bogu, živ i zdrav, vratio naš Ibro. Za sve nas on je golem podstrek i samo može da nam služi kao svijetao primjer. Vratio se, iako nedovoljno oporavljen, jer je čuo za neprijateljsku ofanzivu na Kološević i jer želi da bude tu, s nama, i u najtežim trenucima naše borbe za slobodu. To samo pokazuje koliko je veliko njegovo samopožrtvovanje za svoj narod i svoju domovinu, što više od bilo čega govori o njegovoj ljudskoj veličini.

Nakon ovih riječi on se lično obrati Ibrahimu, no, nekako stidljivo, drugarski, kao da i nije nadređeni i kao da ne naređuje:

– Ibro, pridruži se Sabitu i Edinu, u... trinaestici. To je onaj rov do Hamidovog voda.

– Bahsuzan broj – tiho se našali Sabit.

– I najgori rov na cijeloj liniji – dodade ozbiljnim

glasom Edin.

Ču to komandir, pa dodade:

– Ili, ako želiš, Ibro, pošto još nisi sasvim oporavljen, bolje idi u četvorku, malo je sigurniji. I tu su dva borca. U svim ostalim rovovima su po trojica.

– U rahatluk – reče Sabit.

– Najbolji rov – prokomentarisa kratko Edin.

Čuvši te komentare, Ibrahim će odlučno:

– Ne, neću u četvorku. Ipak ću u trinaesticu.

Poslije ovoga Sabit i Edin pogledaše ga s nevjericom, ali i s poštovanjem i zahvalnošću. Sklanjajući pogled ustranu, Sabit progovori:

– Oprosti, Ibro, samo smo se šalili...

– Ma, ništa za to, drugari. Tako nekako sam i mislio... – nehajno će izviđač.

– Dobro, znači, ipak ćeš u trinaesticu... – prihvati komandir Ibrinu odluku i nastavi: – Mislim, dragi prijatelji, kako nema potrebe da vas posebno upozoravam da neprijateljska ofanziva može da počne svakog časa. Mi smo sve poduzeli kako bismo je dočekali spremno. Istina, municije nam, kao i uvijek, manjka. Moj vam je savjet – štedite svaki metak! Pucajte samo kad je zaista neophodno. Pustite neprijateljske vojnike bliže, a onda gađajte u živo meso. Sretno, prijatelji! – završi komandir Ahmo i, kako niko nije imao dodatnih pitanja, naredi pokret.

Borci u koloni, jedan po jedan, krenuše na odredište, prema Gajevima. Kad su se prvi borci stali osipati, ulazeći u svoje rovove i smjenjujući svoje suborce iz noćne smjene, linije oko slobodne tešanjske teritorije već su gorjele. Potmula grmljavina topova dopirala je iz pravca Doboja i Novog Šehera. Odbrambene linije oko Kaloševića bile su još uvijek relativno mirne. Katkad bi se čuo samo poneki pojedinačni pucanj, a rjeđe i kratki rafal iz neprijateljskih

mitraljeza. Do trinaestice se kolona sasvim okrunila, a oni u rov dođoše nedovoljno dubokom tranšejom, koja je, ipak, pružala kakav-takav zaklon od neprijateljskih metaka, što su ispaljeni s bliskih uzvišenja. U rovu izvršiše primopredaju oružja i municije. Sabit je već dužio "kalašnjikov", dok Edinu i Ibrahimu dopadoše poluautomatske puške, kraće nazvane "papovke". U trinaestici niko nije imao bombu. Sabit je na polasku sa zbornog mjesta tražio od komandira Ahme, ali je odgovor glasio: "Nema dovoljno!"

Poslije izvršene smjene Sabit predloži:

– Znaš, Ibro, da mi, više formalno nego po pravilu vojne službe, imamo i zapovjednika rova. Dosad sam to bio ja, a odsad tu čast i dužnost ustupam tebi.

Slušao to Edin pa se ironično nasmija i podrugljivo reče:

– Jake mi časti i dužnosti... Zapovjednik odmah dobija čin generala.

Izviđač pažljivo sasluša Sabita, potapša ga po ramenu i blago reče:

– Neka, prijatelju, nema potrebe za tim. Samo ti zapovjedaj... Ionako smo ovdje svi kao jedna porodica.

Zatim su se dali na pažljivo osmatranje položaja, makar što im je bio dobro poznat. Jer neprijatelj sigurno ne miruje i ko bi znao kakva im sve logična i nelogična iznenađenja sprema u ovim trenucima kada treba da krene u dosad najveću ofanzivu na Kalošević.

Susjedni rovovi udaljeni su oko stotinjak metara. Na lijevoj strani se spuštaju niz potok i pružaju prema Prljugi. Desno od njih pripadaju Hamidovom vodu i usmjereni su ka Dugoj njivi. Svi rovovi su povezani neadekvatnim tranšejama, koje su se na trinaestici lomile, čineći skoro pravi ugao. Ibrahim je kroz puškarnicu rova

pažljivo promatrao padinu što se blago spuštala i nakon pedesetak metara završavala planinskim potokom, posve uraslim u gusto šiblje i johe. Od potoka se naglo dizala Hrastova strana, neveliko brdo, obraslo gustom hrastovom šumom. Lijevo se protezala prema Usori, spajajući se s Prljugom, desno je uzmicala, ostavljajući ispred sebe srpsko selo Donja Vrela, ili, kako ga češće zovu Bugrići, da bi se u velikom luku s nizom rasutih brežuljaka vezala za brdo Vis, izrazito dominantnu kotu, što je slovila kao jako srpsko utvrđenje, otkuda je od samog početka rata Kaloševljanima prijetila najveća opasnost.

Trinaestica je bila ne samo pod bahsuznim brojem već je imala i ozbiljnih nedostataka i važila za jedan od, po život njenih branilaca, najopasnijih rovova na cijeloj liniji odbrane, u nadležnosti Kaloševačkog bataljona. Najveći nedostatak mu je što se kroz otvor puškarnice nije mogla sagledati cijela padina ispred njega, potok i podnožje Hrastove strane. Iz rova se mogao osmatrati samo gornji, veći dio, Hrastove strane, gdje su se nalazili neprijateljski rovovi. To bi, možda, bilo dovoljno kad se pedesetak metara desno od rova niz Hrastovu stranu ne bi spuštala, poširoka, dobro ukrivena vododerina, što je predstavljala idealnu mogućnost neprijateljskim diverzantima da se neopaženo spuste u korito potoka, a potom niz potok i uz padinu podvuku pod sami rov. Onaj ko bi htio da bolje osluškuje, da bolje osmatra potok i padinu, morao bi izaći iz rova u tranšeju. U tom slučaju neprijateljski vojnici sa svojih položaja na brdu vidjeli bi ga kao na dlanu, te bi im bio idealna meta. Zato je i sam prilaz rovu veoma rizičan.

Borci u rovu znali su sve slabe strane svoje odbrambene tačke. I pored toga, Ibrahim je upozoravao:

– Moramo dobro paziti na potok i padinu, kako nas ne bi iznenadili.

Zbog toga su naizmjenično izlazili iz rova, brzo osmotrili potok i padinu i ponovo se vraćali unutra. Pa iako im je situacija nalagala stroge mjere predostrožnosti, iz iskustva su znali da se neprijatelj neće lahko odlučiti na diverziju. Oni, jednostavno, nemaju petlju za to, osim ako se posluže lukavstvom. Naime, mogli bi pod artiljerijskom vatrom držati liniju, naročito trinaesticu, što bi onemogućilo borcima izlazak iz rova i bilo kakvo osmatranje nepreglednih predjela. Ibrahim je dalje mislio kako bi ispod vlastitih granata mogli poslati diverzante, što oni, uistinu, rijetko čine. Ali đavo nikada ne spava, i bolje biti na oprezu.

Trčeći pognuto, u rov su stigli "poslužitelji". Namirili su potrošenu municiju tako da su sad svi u rovu imali borbeni komplet, i neki metak više. Podijelili su i sledovanje od po pet cigareta po vojniku, usuli drnča i ulja za čišćenje oružja i razdijelili krpe, a onda, na isti način, trkom i pognuti, produžili ka susjednom rovu.

Prijepodnevni sati proticali su u krajnje napetom iščekivanju. Širom regijom zagospodario je grobni muk, koga su se borci pribojavali više i od najžešće pucnjave, jer je to redovito značilo da neprijatelj priprema neko gadno iznenađenje. Čak je i grmljavina topova od Novog Šehera, Crnog vrha i Doboja sasvim zamukla. Jedino su neprijateljski avioni u dva navrata vršili izviđanje, ali nisu borbeno djelovali. Tri druga iskoristili su to vrijeme kako bi naizmjenično rasklopili, pažljivo očistili i podmazali naoružanje. Čim su završili i krpama obrisali ruke, Ibro pomisli kako je vrijeme da počasti suborce. Odmah je iz vojničkog ranca počeo da vadi kolače i kahvu i da ih reda po klupici, a zatim pozva Sabita i Edina da se posluže.

– A da se prije malo oslanimo, drugari, šta velite na to? – obrati se Sabit drugoj dvojici retoričkim pitanjem,

vadeći iz torbe pečene krompire s piletinom, domaću pogaču i kanticu kiselog mlijeka.

– Da i ja dodam svoj prilog – dobrodušno se smješkuljeći reče Edin pa izvadi iz torbice još toplu pitu sirnicu i termosicu limunade.

Poslije ručka momci sve uredno pospremiše i nasuše prve findžane kahve.

– Kažu da uz kahvu prija i cigareta, pa da probamo – reče Ibrahim i ponudi prijatelje dobijenim sledovanjem cigareta.

Edin, strastveni pušač, obradova se ponuđenoj cigareti, jednako kao i ručku, dok Sabit prihvati, govoreći, kao da se pravda:

– Može jedna, uz kahvu. Ma, ja ti, brate, prije rata nisam pušio. A sad... sad ponekad zapalim... da se razgovorim... i da prekratim vrijeme.

19. POGLAVLJE

– Tek je bilo prošlo podne kad su završili s ručkom i s kahvom. Edin je izvadio iz torbe duhankesu i paklicu cigaret-papira, poredao ih po improvizovanom krevetu i stao da mota i lijepi jezikom jednu po jednu cigaretu. Pomažući mu, Sabit upita, onako iz dosade, kako bi prekratio vrijeme:

– Lijep ti taj duhan. Žut kao ćilibar. A gdje ga kupuješ?

– Hm, ne kupujem već sam proizvodim.

Sjedeći na klupi, Ibrahim naslonio glavu na dlan desne ruke, leđa na stijenku rova i sluša razgovor dvojice prijatelja, dok mu se oči same sklapaju na san, a on se jedva borio protiv teškog i upornog drijemeža, koji ga polahko ali sigurno savladavao i uspavljivao.

– Zanimljivo, kako uspijevaš da proizvedeš ovako kvalitetan duhan?

– Lijepo... i lahko. Kupim sjeme, posijem u rasad, kad nikne i malo poraste, ponovo posadim u gredicu, i to je to. Nekad uzmem od nekog gotov, kultivisan iz rasada, posadim u gredu i samo odgajam... – bile su zadnje Edinove riječi iz razgovora koji je vodio sa Sabitom a koje je Ibro čuo.

A onda... Onda se na ulazu u rov pojavi ona, Zaima! Bila je sva u bijeloj odori, a kad ju je bolje osmotrio, bila je zapravo u bijeloj vjenčanici.

– Es-selamu alejkum! – pozdravila je tiho i skrušeno.

– Al... l... lej... lejkumus... mus-selam... – jedva je nekako izmucao Ibrahim, šokiran njenim iznenadnim dolaskom.

Nije mu sasvim prilazila, zastala je dva-tri koraka udaljena od njega i tužnog lica progovorila:

– Saznala sam, Ibro, da ćeš danas preseliti na ahiret i zato sam odlučila, pošto-poto, da te posjetim, kako bismo se zadnji put vidjeli na ovom, dunjalučkom svijetu i kako bismo obavili još jedan važan čin. Ja sam čvrsto odlučila da nikada neću biti žena drugom čovjeku, osim tebi. Znam da i ti mene neizmjerno voliš pa sam donijela čvrstu odluku da se danas ovdje vjenčam s tobom, i tako i pred Bogom postanem tvoja zakonita žena. Od danas ću živjeti samo za taj dan kada ću se pridružiti tebi u dženetskim vrtovima, na onom boljem svijetu. Iz Knjige sudbina saznala sam da taj dan nije daleko, dan kada ću i ja preseliti s dunjaluka na ahiret.

– Ali... Ali, ko... Ko će nas vjenčati?... Gdje?... Kako?... – i dalje je mucao izviđač, širom otvorenih usta od iznenađenja.

– Evo, ovaj efendija... – okrenula se i pokazala došljaka koji je ulazio oborene glave, u ogrtaču i čakširama bijele boje. U ruci je imao knjigu bijele boje i bijelo pero za pisanje.

Došljak je polahko podizao glavu, a Ibro još jače zinu od čuda kada u njemu prepoznade čovjeka što ga je dvaput posjećivao i koji mu je čitao sudbinu iz Knjige sudbina, te tako prorekao skoru smrt.

– Sinko – poče tiho pridošlica – znam da sam ti kod zadnje posjete rekao da te više neću pohoditi. Ali, tvoja Zaima je učila dovu mom Gospodaru, da se dogodi ovo što će se danas dogoditi, a On je tu dovu uslišio. I zato sam tu...

Pošto je zašutio starac u bijelom, ponovo progovori Zaima:

– Pored potoka, u hladu, vidjela sam sto i dvije klu-

pice; izađimo napolje i obavimo ceremoniju vjenčanja, jer nam naš Gospodar nije ostavio mnogo vremena za ovaj susret, već taman toliko da ovo obavimo. Svjedoci pred Bogom, i naši vjenčani kumovi, bit će tvoji suborci u rovu.

Zaima pozva prisutne na mjesto vjenčanja, a Ibro je upozori:

– Sa svojih položaja vidjet će nas neprijateljski vojnici i bit ćemo im idealne mete.

– Po volji našeg Gospodara, njima je sada magla pred očima i oni niti nas vide, niti nam šta mogu – reče došljak.

Ibrahima i Zaimu vjenčao je čovjek u bijelom, po šerijatskim propisima. Pošto su stavili svoje potpise u Knjizi vjenčanja, čovjek koji ih je vjenčao stavi ruku u džep bijelog džubeta, otud izvadi dva prekrasna prstena, sa velikim draguljima, pruži ih Sabitu i Edinu i reče da ih daju mladencima. Ibrahim i Zaima nataknuše prstenove jedno drugom i odmah uslijediše čestitanja, prvo od došljaka pa od kumova. Zatim gospodin u bijelom reče:

– Ostavimo mladence koji minut nasamo, neka se oproste, a mi za to vrijeme pođimo u rov.

Čim su ma i na tren ostali sami, Ibrahim zausti da nešto kaže, da izrazi ljubav, čuđenje, tugu..., ali mu Zaima dlanom zaklopi usta i tiho progovori:

– Ne, ne pričaj mi ništa, mili moj! Sada su sve riječi suvišne. Pričat ćemo kad se uskoro ponovo sretnemo; ionako tamo drugog posla nećemo imati. Samo me ljubi, ljubi, ljubi...

I ljubili su se, i grlili, dok su im lica umivale nezaustavljive suze, i dok ih nije trgnuo i prekinuo glas došljaka, koji je pozivao Zaimu da s njim uzjaše pomamnog bijelca, kako bi pošli.

Ona se s mukom otrgla iz njegovog zagrljaja i pos-

jela na konja, iza starčevih leđa. Starac u bijelom kratko reče:

– Allahimanet, sinko!

I konj potrča, kao da i ne staje na zemlju, poletje, kao okrilatio. U daljini se još nakratko vihorili skuti bijele vjenčanice pa se sve pretvori u bijelu tačku i nestade u titravoj plavkastobijeloj izmaglici.

... Ibrahim se trže, naglo skoči iza sna pa udari glavom u jedan rog krova, što se pri kraju rova naglo spuštao ka zemljanom zidu. Udarac ga sasvim razbudi, on se strese i stade zvijerati uokolo, ne mogavši povjerovati da pređašnji san ipak nije java. Na krevetu su i dalje sjedili Sabit i Edin i spokojno motali cigare. Sad su znatiželjno piljili u izviđača i poluglasno se smijuljili njegovoj nezgodi. Prvi progovori Sabit:

– Sigurno si, jarane, sanjao nešto strašno kad si tako đipio iz sna?!...

– Sanjao?!... Ah, ja... sanjao... A koliko dugo sam spavao?

Sabit pogleda u sat pa reče:

– He, he, nepunih pet minuta.

– Pet minuta ?! – začudi se Ibrahim, jer mu se učinilo kako je proveo u snu makar pet sati. – Znači sad je, koliko tačno sati?

– Sad je, moj jaraniko, tačno dvanaest sati i četrnaest minuta. Ni manje ni više.

Ibrahim se nikako nije mogao oteti utisku upravo odsanjanog sna. Osjećao se kao hipnotisan i ni o čemu drugom nije mogao razmišljati. Moj Bože, kako je lijepo biti s njom, pa makar i u snu. Kako je lijepo držati je za ruke, milovati je i ljubiti njene, najslađe usne, kako je lijepo gledati njene crne oči i slušati njen očaravajuči glas, i najzad, kako je lijepo znati da ti je ona žena, a ti njen zako-

niti muž... Sad je konačno povjerovao kako mu je sudbina zapečaćena; eto, tu kob, taj kraj životnog puta konačno mu je, makar i u snu, potvrdila i ona, i još jednom starac sijede brade. Da, nema više ni trunke sumnje – ovo je kraj, smrt!...

20. POGLAVLJE

Prvi sat poslijepodneva proteče u besprijekornom miru. Nije bilo nikakvih simptomatičnih nagovještaja da bi neprijatelj mogao da napadne.

– Jedan sahat i dva minuta – saopći Edin, stavljajući ruku na usta zbog učestalog zijevanja.

Njegov pospan glas zagluši užasna eksplozija, koja trže Ibru iz duboke zamišljenosti i prizva u stvarnost. Od siline eksplozije momci u rovu poskočiše sa svojih mjesta. Sabit samo na trenutak virnu iz rova i uzbuđeno zaključi:

– Granata je sigurno velike razorne moći, a pala je u sami centar sela, negdje oko džamije.

– Počelo je, znači! – reče Edin, uzbuđenim glasom i sav preblijedivši u licu.

Poslije prve, uslijedila je druga pa treća jaka eksplozija. A onda se dalje nisu mogle brojati jer se čulo po nekoliko u isto vrijeme i na raznim stranama. Bezbrojne salve projektila, projektila rušitelja i projektila ubica, zviždale su sa svih strana i padale svud po selu kao ledena tuča. Sa civilnih objekata vatra se polahko prenosila i na borbene linije. Gruhalo je više neprijateljskih minobacačkih baterija iz raznih pravaca. Tenkovi su zarikali iz dva pravca, hvatajući selo i odbrambene položaje u unakrsnu vatru. Iz Gornjih Vrela zasuli su kanonadom projektila Prljugu, da je po njoj ključalo kao u grotlu. Stotine đuladi doslovno je preoravalo ovaj brežuljak-heroj. S istih položaja gađali su i jedan kraj sela, dostupan njihovim cijevima. Tenkovi iz Donjih Vrela, zovu ih još i Bugrići, rigali su ubitačnu vatru po drugom dijelu sela, po mostu na Usori, po glavnoj seoskoj komunikaciji i po rovovima branilaca

na Stražbi, Dugoj njivi i Gajevima. Prage, patovi i pamovi bukvalno su kosili po selu i po linijama odbrane. Zveket u paramparčad raznesenih crepova i stakala na zgradama jezivo je odzvanjao nadaleko, od čega se dizala kosa na glavi. Od strahovitih detonacija zemlja je podrhtavala, zemljani krovovi na rovovima i zemunicama poigravali, zemlja se krunila, kao za trajanja zemljotresa, i zajedno sa sitnom prašinom zasipala polegle borce po kosi, vratu i licu. Proključali gejziri zemlje, prašine i dima nicali su svud po selu i položajima pritajenih branilaca, brojnije nego pečurke poslije kiše, od čega su nastajali golemi krateri i gomile porušenog građevnog materijala, dok bi se nedodirljivi promatrač sigurno zapitao – je li moguće da nakon ovog džehenema iko u selu i na linijama ostane živ. Ležeći glave zarivene u prašnjavi pod rova, Ibrahim je razmišljao kako su se Srbi odjednom pretvorili u okrutnog agresora i nimalo ne štede ogromne količine municije, koju su prisvojili za sebe i kojima nas zasipaju nemilica, a mi smo godinama izdvajali ogromna sredstva za gomilanje oružja, ratne opreme i te iste municije. Tom istom ratnom mašinerijom Kalošević je smožden, pretvoren u prašinu dim i vatru kao da je obavijen gustom jesenskom maglom. Kalošević i njegovi branioci proživljavaju paklenske trenutke, najteže u svojoj povijesti. Poslije svega proživljenog ljudi bi s pravom mogli da se zapitaju: "Kako to izgleda u stvarnom Paklu?"

Tri ratna druga polegla, potajala se u rovu pa ne dišu, dok bi srca htjela da iskoče iz grudi, osluškujući svaki zvižduk granate, svaki tresak, očekujući onu sudbonosnu – da padne na rov i zanavijek svrši s njima. Činilo im se kako se sve unaokolo ruši: i kuće, i drveće, a Hrastova strana ječi, huji, tutnji i sasvim sigurno, evo, i ona se s neopisivim treskom ruši, strovaljuje u potok, i na njih. A, onda, jedna

granata, sto dvadesetka, bubnu u tranšeju, jedva tri metra od njih. Drvene oblice pod zemljanim krovom, tik iznad njihovih glava, zacvilješe i, za divno čudo, izdržaše. Roj gelera, poput razljućenih stršljenova, uletje kroz otvorena vrata u rov, jedan dio proletje kroz puškarnicu, dok se veći dio, nalikujući japanskim kamikazama, pozabija u zemljane stijenke. "Sad je gotovo, kraj, smrt!!!", pomisliše tri jarana i u mislima se stadoše opraštati od svojih najmilijih. I, gle čuda! Dok su iščekivali ono najgore, grmljavina topova počela je postupno jenjavati, povlačiti se, kao strašna ljetna oluja, ili još priličnije poređenje: kao teško ranjena neman, da bi uskoro sasvim utihla.

– Uh, mislio sam svršeno je s nama! – prvi se pribra Sabit, jedva ustajući na noge, blijed kao da ustaje iz groba, i otresajući sa sebe zemlju i prašinu.

Ustadoše i druga dvojica. Jer, vremena za predah, opuštanje i vajkanje nije bilo. Znali su, da to što je netom minulo, srpski oficiri nazivaju dobrom artiljerijskom pripremom za napad pješadijom.

Jedva što je Sabit završio misao, kad istog časa zatrešta iz svih vrsta i kalibara pješačkog naoružanja, a koje je srpski agresor posjedovao, slićeći raštimovanom đavolskom orkestru, sastavljenom od samih vampira i vještica. To je neprijateljska pješadija silovito navalila na Prljugu, Miljevac i Gajeve. Srpski pješački stroj završavao je malo bočno od trinaestice, koja se nalazila u samo malo povoljnijem položaju nego što su to bili rovovi napadnuti s čela.

U isto vrijeme otpočeo je napad i na Srednja Vrela, hrvatsko selo, zvano još i Komušinci, liniju fronta što se protezala od Stražbe i vezala za Kanatovu kosu. Eho pješadijske bitke, što se sve više razgarala, jasno je dopirao do boraca u trinaestici, kojima je, najzad, postalo kristalno

jasno kako je agresor, izgleda, ovaj put najozbiljnije odlučio da, pošto-poto, bez obzira na žrtve, zauzme Kološević, što im je smetao kao najgorča jabuka u grlu. A ne znaju, bijednici, da je Kološević za neprijatelja jabuka – otrovna. Ko je zagrize – od nje i umire!

Zato su Tešanj u očaju nazvali Malim Teheranom. Da bar nazvaše Istambulom ili Rijadom, de li, de li. A mi, kakve veze mi imamo s Teheranom? Oni šiiti, mi suniti, he, he! Baš se volimo, kao pas i mačka. Ali dobro, ako je Tešanj Mali Teheran, tad je za osvajače Kološević ključ Malog Teherana. Dobro znaju srbo-crnogorski fašisti i, još bolje, domaći četnici-izdajnici da zauzimanjem Kološevića za njih se otključava nerješiva enigma, brava zvana – Tešanj.

To je jedino logično objašnjenje što, pijani i drogirani, i danas tako žestoko atakuju – tako, ili slično tome, razmišljali su borci u trinaestici dok su se spremali da prihvate borbu s neprijateljem.

Ibrahim i Edin rasporediše se u dva kraja rova i kroz puškarnicu počeše pažljivo nišaniti u bradate spodobe. Sabit im je vješto punio i dodavao oružje. A kad bi neprijatelj uznapredovao i priprijetio rovovima, Ibrahim bi ustupao mjesto Sabitu, sam istrčavao iz rova, zalijegao za njegov krov kao za grudobran i tako efikasnije dejstvovao po napadačima.

U jeku najžešće borbe, kada su agresorski vojnici neodoljivo kidisali, a braniocima ponestajalo streljiva, i kad se odluka ove krvave bitke prelamala kao tas na vagi, na koju će stranu ratna sreća pretegnuti, najzad proradiše i Bahrine minobacačlije. Sad su, čini se, i oni dobili priliku da pokažu šta i koliko znaju i mogu. Bahrudin je slao granate tako precizno kao da su rukom donesene, a one su jedna za drugom padale posred neprijateljskog streljačkog

stroja. Na sve strane letjelo je četničko perje. Čuše se bolni jauci i zapomaganja. Glasno su tražili medicinsku pomoć, dok su se između njihovih redova ustrkale sanitetlije, ukazujući prvu pomoć i odnoseći na nosilima mrtve i ranjene, kojih je, sudeći prema brojnosi sanitetlija i nosila, bio veliki broj, i to sudeći samo prema onome što se moglo vidjeti kroz puškarnicu trinaestice. Neprijateljski stroj počeo je da zastaje, da se koleba, da se uvija i uzmiče, što je braniocima ulilo novu snagu i samopouzdanje, pa bi se moglo reći kako im je u tim odsudnim trenucima bitke borbeni moral porastao čak do neba. Iz nekoliko rovova čuo se i tekbir: "Allahu ekber !" Time su, ustvari, borci bosanske vojske hrabrili sebe, dok su se bradonje plašile tekbira više nego đavo krsta. Nakon tekbira branioci bi zapržili još jače, još preciznije, još smrtonosnije.

– To, Bahro, pozlatile ti se ruke! – uskliknu oduševljeno Edin, videći kakva čuda stvaraju Bahrudinove granate.

– Obri bradonje! Ne dajte im da pobjegnu! – galami Sabit kroz puškarnicu, koliko ga grlo nosi.

– Obri čete! Hvatajte ih žive! – urliče u žaru borbe Edin, pa istrese dugačak rafal iz Sabitovog kalašnjikova na dvojicu uspaničenih napadača.

– Povlačenje! Povlačenje! Naređujem hitno povlačenje! – čuju se ljutiti povici agresorskog oficira, svakako zbog pretrpljenih velikih gubitaka i zbog još jedne zelene oskoruše što su je napadači morali pojesti na Kaloševiću.

Nedugo zatim na svim linijama umuknu oružje, a progovori mir. Napadači to odmah iskoristiše da pokupe mrtve i ranjene, a branioci – da popune istrošenu municiju.

– Vidjeste li, momci, kako naš Bahro očerupa čete?! – obraća se razdragano Edin dvojici donosilaca municije.

– Baš smo sad od minobacačlija. Gledali smo svo-

jim očima kako Bahrudin svaku granatu poljubi, tepajući joj pritom ko djetetu, prije negoli je pošalje na neprijatelje – reče Sakib, sav znojan i zadihan od trčanja iz rova u rov.

– Zato ga tako i slušaju – primijeti duhovito Sabit.

– Je li, možda, neko stradao? – brižno upita Ibrahim dvojicu pridošlica.

– Dvojica ranjenih na Prljugi i jedan u Komušincima. Ne znam tačno o kojim momcima se radi – obavijesti ga nabrzinu Mensur, dohvati sanduk s municijom, baci na rame i odžuri za Sakibom prema susjednom rovu.

Frustriran teškim, neočekivanim porazom i naročito velikim gubicima u ljudstvu agresor je dovezao nova pojačanja, pregrupisao se i pokušao s još dvije artiljerijske pripreme i s još dva pješadijska napada; no svaki novi pješadijski napad bio je slabijeg intenziteta od onog prethodnog, da bi oko pet sati poslije podneva napokon shvatili da im je ovaj put Kalošević nemoguće zauzeti, te su odustali od daljih uzaludnih pokušaja.

Zato su odlučili mijenjati taktiku.

21. POGLAVLJE

Bijesni zbog katastrofalnog, za njih neobjašnjivog, poraza u popodnevnim borbama, potezom očajnika, napadači su se odlučili lukavstvom, koliko-toliko, osvetiti Bosancima.

Nekih pola sata su se potajali da ni metak nisu ispalili, a onda su odjednom osuli žestoku, ali nasumičnu, vatru iz bestrzajnih topova, patova i pamova po trinaestici i susjednim rovovima. Za to vrijeme niz vododerinu su uputili grupicu fanatizovanih, prije će biti drogiranih, diverzanata. Grupica se pritajila u potoku, čekajući pogodan moment za akciju.

Poslije iscrpljujućih popodnevnih bitaka i neprijateljske divljačke pucnjave po trinaestici i susjednim rovovima, što je kod branilaca tumačeno kao agresorski bijes i osveta zbog popodnevnog neuspjeha, ovaj odmor borcima u trinaestici došao je kao poručen. Umorni, znojni, prašnjavi i skoro ogluhnuli od tolikih detonacija sjedili su u rovu i srkali prijatnu crnu kahvu što ih je, kao nikad prije, krijepila i fizički i psihički.

Odlažući prazan findžan na klupicu, Ibrahim osluhnu i naglo ustade. Izoštren izviđački sluh i šesto čulo nagnali su ga da uzme pušku, proviri kroz puškarnicu i, bez riječi, izađe napolje. “Neki šumovi. Možda mi se pričinilo. Neću da uznemiravam prijatelje, sam ću izvidjeti o čemu se radi”, mislio je izlazeći iz rova. Sabit i Edin nisu pridavali osobit značaj Ibrahimovom izlasku. “Želi malo da izvidi i osluhne. Uostalom, Ibro zna dobro da se čuva”, slično su razmišljali. Izašavši u tranšeju, momak ponovo osluhnu, ovaj put vrlo pažljivo. Činilo mu se kao da je nešto krcnulo

u potoku, i to dva puta, kao slomljena grana. Od rova je preglednost padine i potoka bila slaba. Izviđač se poguri, načini hitro nekoliko koraka i priđe mjestu gdje je tranšeja bila najplića, a preglednost padine, potoka i vododerine najbolja. Onda se pažljivo zabulji u potok, otkuda su dopirali sumnjivi zvuci, i opazi kako se nešto miče. "Možda je kakva životinja, zalutala i ustrašena od tolike pucnjave, a može biti i čovjek. Eh, kad bih sad imao bombu, bacio bih je i riješio bih problem. No, možda je ona danas bila potrebnija Mehmedu. Možda mu je, štaviše, spasila život", misli zadovoljno momak bokserskog izgleda i vidi kako ono "nešto" izranja iz šipražja u potoku, u obliku čovječije spodobe, uspinje se uz obalu pa stane da grabi uz padinu, prema trinaestici. Što je bliže, sve joj bolje raspoznaje obrise. Spodoba je bradata, na glavi joj crna šubara s limenom kokardom, o pojasu dvije bombe, a u ruci – snajper, da, baš snajper.

"Četnik!" – pomisli momak kudrave kose.

Brzo čučnu, nasloni cijev puške na izbacanu suhu zemlju i poče nišaniti. Četnik za to vrijeme priđe sasvim blizu. Hvata za bombu. Još koji metar i – rov će sa svojim braniocima letjeti u zrak. Bio se toliko približio da je izviđač mogao jasno razaznati crte na njegovom licu. Bio je visok, crne puti, naočit...

– Đorđe?!!! – ote se izviđaču glasan uzvik zaprepaštenja.

Kroz glavu mu stadoše prolijetati uspomene na studentske dane u Sarajevu, na zajedničko drugovanje, kada su sve što su imali dijelili napola, kao rođena braća, kada su... Na usnama mu, kao u nevinog djeteta, zatitra dobrodušan smiješak; toliko se bio zanio sjećanjima da htjede upitati: "Kad si to pustio bradu?!..." Ali, nemade kad.

Četnik zastade kao ukopan, opazi ga.

– Ibro, ti li si?! – reče iznenađeno, skide ruku s bombe, hitro čučnu, nanišani i, ne časeći ni časa – povuče obarač.

U grobnoj tišini resko odjeknu usamljeni pucanj i zloslutno doprije do uha – kao što će uskoro i tužna vijest do srca – svakog kaloševačkog borca na odbrambenoj liniji i svih stanovnika herojskog Kaloševića i okolnih sela.

Ibrahimu se na trenutak učini kao da mu se oštra strijela zabode u lobanju, od čega osjeti nepodnošljivu bol i mantanje u glavi. Gajevi, Hrastova strana, Miljevac i Duga njiva počeše se vrtjeti ukrug, prvo polahko, a zatim sve brže i brže, poput ringišpila. Učas se nebo preokrenu, siđe dolje, a zemlja, i sve na njoj, pope se gore, izokrenuti naopako kao u ogledalu...

– Životinjo, zašto?!... – uspje da vikne, a onda i: – Allahu ekber!

Posljednjim naporom svoje svijesti sjeti se često izgovorenih majčinih riječi: "Pred smrt treba izgovoriti – kelimei-šehadet!"

Zatim se ukaza nebo, na nebu jarka svjetlost, u sredini te svjetlosti, kao oreolom ovjenčana, ona, Zaima, u bijeloj vjenčanoj haljini, bijelom maramom brisala je suzama natopljeno lice; mahnula mu je rukom i rekla:

– Ne tuguj, mučeniče, vidimo se uskoro, tamo, u rajskim vrtovima...

I sve se stade obavijati gustom tamom... Na oči se spuštala vječna noć...

Čuvši nekakve glasove, a zatim pucanj, Sabit i Edin istrčaše iz rova kao bez duše. I vidješe: Ibri ispade puška iz ruku, dok preko nje klonu kudrava glava, jedva čujnim glasom izgovarajući svete riječi:

– Ešhedu en la illahe illellah, ve ešhedu enne Mu-

hammeden abduhu... ve...res...ullu... hu...

Jedva čujne riječi priguši mlaz crvene pjenušave krvi, što naglo pokulja na širom otvorena usta, i samrtni hropac. Plavokosa glava načini posljednji trzaj i zauvijek se smiri.

Heroj Ibrahim bio je mrtav!

Šehid Ibrahim usnio je svoj posljednji san!

Kao da su i četnici shvatili kakvog junaka su ubili.

Sve je toga časa utihnulo: i ljudi i oružje.

Samo se vjetar poigravao plavim uvojcima mrtvoga junaka.

– Rahmet mu duši! – reče Sabit, priđe bliže i zatvori prijatelju oči.

– Neka mu je vječni rahmet! – dodade Edin, u čijim nebeskoplavim očima kao dragulji zablistaše krupne suze.

Okrećući se oko sebe, u nevjerici i neobjašnjivom zanosu, Sabit uskliknu:

– Ili mi se to pričinjava ili čujem kako Lijepo brdo, Hrastova strana i sva okolna brda i brežuljci odzvanjaju tekbirima i Fatihama našem Ibri?!

– Ako se pričinjava tebi, tad se pričinjava i meni – potvrdi u čudu Edin. – I ja čujem isto! Sva okolna brda i brežuljci uče Fatihu šehidu Ibrahimu!...

– Pa kao na komandu skrušeno i bogobojazno oba Ibrina saborca podigoše ruke i proučiše Fatihu svom prijatelju, svom izviđaču.

22. POGLAVLJE

Iz susjednog rova, sa Duge njive, trkom su pristizala dva borca. Prvi momak, svijetloplave kose, nosio je pušku "tandžaru". Uskom tranšejom, sav zadihan, spotičući se, sustizao ga je nizak, smeđokos borac. Imao je "Zastavin" automat, a o pojasu dvije bombe. Opazili su da se kod trinaestice dešava nešto neobično. Odmah su, bez razmišljanja, pohitali u pomoć. "Kasno je, momci, za bilo šta!", pomisli Sabit, opazivši ih. Istog trena iz potoka dopriješe iznenadni zvukovi: bućkanje vode i kršenje grana. Sabit se iznenađen trže, okrenu u pravcu otkuda su zvukovi dolazili te spazi bradatog četnika, vjerovatno Ibrahimovog ubicu, kako pokušava da se iz korita potoka uzvere uz obalu, pritom mu svaki put noge omaknu i bućnu u vodu. Nije imao kad bježati uz potok pa uz vododerinu već je pokušavao prečacem, ravno uz Hrastovu stranu, zamaći u šumu. Najzad mu pođe za rukom da se nekako izgobelja na obalu i dadne panično u bjekstvo, ispomažući se stablima i granama, kao oprugama.

Cijelog tog dana Hamid je hodao kao da hoda po iglama, bio je jako nervozan, naročito za vrijeme neprijateljskog napada, ali ne zbog neprijatelja već zbog turobnih misli. Nikako nije mogao odagnati od sebe sjećanja na sinoćnji razgovor s Ibrom, i makar što je htio sve te njegove slutnje u snovima pripisati malo praznovjerju, malo psihičkom rastrojstvu u kome se prijatelj nalazio tih dana i njegovoj autosugestiji, ipak prokleti crv sumnje nagrizao mu je dušu ne dajući mu mira, ma gdje se nalazio i ma šta radio. Kad ne bi izgledalo čudno i kad bi mogao od ličnih

obaveza, najradije bi otišao u Ibrin rov i tamo proveo barem ovaj dan. Zato se najčešće kretao i zadržavao na lijevom krilu svog voda, u rovovima petnaestici i četrnaestici, pogledujući i osluškujući dešavanja oko Ibrahimovog rova. Pošto je agresor tog dana doživio težak poraz i odustao od daljih napada, a svuda na linijama zavladao tajac, Hamid je znojan i umoran svratio u šesnaesticu da popriča sa svojim borcima i da malo predahne. I samo što je sjeo, a iz petnaestice su ga pozvali jer se zaštekao puškomitraljez. Odmah je otišao da vidi o čemu se radi. Na ulazu u rov čekao ga je Smajo sa dva suborca. Pokazali su mu mitraljez u čijem zatvaraču se zaglavio metak. I samo što su zajedničkim snagama pronašli i otklonili grešku, a iz trinaestice se začuo pucanj, neki čudni glasovi i komešanje. Hamid je na trenutak pretrnuo, istrgnuo puškomitraljez iz Smajinih ruku i potrčao transejom prema trinaestici. Usput je prestizao dva borca iz četrnaestice, koji su hitali trinaestici u pomoć. Ispred rova je vidio Sabita i Edina dok su pokušavali upucati bjegunca, koji je sporo napredovao, bježeći uz pošumljenu stranu. Hamid primijeti mrtvog prijatelja. Htjede da čučne, da upita, a glas se ugušio u grlu. "Mrtav je!", jedva promuca Sabit. Uto pristigoše i dva borca iz četrnaestice pa otvoriše vatru po bjeguncu. Hamid im dade znak da ne pucaju. Izlažući se smrtnoj opasnosti, on potrča niz padinu, a kad stiže blizu bjeguncu, da više nije mogao promašiti, on otvori vatru iz puškomitraljeza. Četnik se okrenu, zastade, zagleda se u vodnika pa iznenađen samo uspje uzviknuti:

– 'Amid?!...

– Đorđe, zar ti?!... – ništa manje nije bilo ni Hamidovo iznenađenje.

Gledali su se tako koji trenutak kao hipnotisani. Tad Hamid drekну koliko grlo može, bolno, kroz suze:

– Ubio si Ibru, našeg prijatelja, Đorđe! Zašto?!...

Ali Đorđe posegnu rukom za bombu o pojasu, što Hamida razbijesni te uzviknu:

– E, nećeš više nikoga, gade!...

I opruži dug rafal, koji Đorđa ošinu posred grudi. On se okrenu u namjeri da bježi, ali vatra iz puškomitraljeza bila je tako silovita i efikasna, pa sve da je imao krila sokolova, ne bi umakao. Izrešetan, krenu natraške, raširenih ruku, izvraćen poput žapca, stropošta se, otkotrlja do prvog hrasta i tu u samrtnim mukama predade đavolu svoju zlikovačku dušu. Iz vododerine, kraj potoka, oćuti se kuknjava i dozivanje:

– Oj, Milojkooo!... 'Ajte dole, pogibe nam Đorđe Stanivuk!...

– Oj, Stanojeee!... 'Ajte dole, pogibe na vojvoda... a joooj!... kuku nama!...

– Jebo vas vojvoda, čuvajte glave, glupani jedni!... – odgovara onaj odozgo, Milojko ili Stanoje.

Sabit, Edin i dva pristigla borca tek tad ugledaše grupicu srpskih diverzanata kako pograbiše nešto, vjerovatno ručni bacač, te zamakoše uz vododerinu. Nisu im mogli ništa, već su bili izvan domašaja; osim toga, postalo je isuviše opasno izlagati se pogledu onih odozgo, s brda.

Četnički vojvoda Đorđe Stanivuk ostade zaglavljen između dva hrasta sve do noći, kada su ga rastrgale šumske zvijeri, napušteni i izgladnjeli psi lutalice ili, vjerovatnije, njegovi pokupili i izvukli do svojih položaja.

Hamid se vrati u tranšeju pa bolna srca i suznih očiju poljubi Ibrahima u čelo, a onda mu prouči Fatihu. Stajao je koji minut pored Ibre, poniknute glave, blijed i nijem kao voštana statua, odajući dužnu poštu mrtvom prijatelju.

Sabit i Edin pažljivo položiše Ibrahima na nosila.

Dvojica pridošlih boraca podigoše mrtvo tijelo i ponesoše. Ususret njima pristizali su sve novi borci, koji su na smjenu nosili mrtvog izviđača. I sve tako do prve ceste, a tu je već čekalo vozilo Hitne pomoći, koje je Ibru prevezlo kući, gdje su ga čekala bolom slomljena srca njegovih roditelja, Remze i Hedije, braće, rođaka, suboraca i prijatelja.

Od čovjeka do čovjeka, od rova do rova vijest o Ibrahimovoj junačkoj pogibiji brzo je prostrujala linijom, brže od požara ili kakve druge prirodne stihije.

I nije bilo borca u rovu koji nakon te tužne vijesti nije zaplakao, prolio makar jednu suzu, žaleći omiljenog izviđača. A kako i ne bi?! Jer majka rijetko rađa takvog prijatelja i takvog junaka – kao što je bio njihov Ibro.

23. POGLAVLJE

Srpski agresor ne samo da je Ibrahimu oduzeo pravo na život već mu je oduzeo i pravo da se pokopa i počiva u miru u mezarju svojih predaka, jer se groblje Movraka nalazilo u neposrednoj blizini neprijateljskih položaja, s kojih se golim okom vidio gotovo svaki nišan. Danju pokopavati nekoga u tom groblju bilo bi ravno samoubistvu, dok bi dženaza noću, isto tako, predstavljala jedva manji rizik. Neprijatelj bi jedva dočekao da se osveti za ne mali jučerašnji poraz i osuo bi po ljudima na dženazi paljbu iz svega raspoloživog oružja. Stoga se tužna kolona kretala od kuće Remze Bošnjića ka drugom kraju sela, ka mezarju Uvala, gdje nikada nije pokopan nijedan Bošnjić, a gdje se sada pokopavaju poginuli borci, većinom mladi šehidi, iz, bezmalo, cijelog sela. Uprkos činjenici da i danas neprijateljske granate šaraju selom i da kuršumi s njegovih položaja zlokobno šište uzduž i poprijeko, noseći u sebi, kao šifru, poruku smrti i razaranja, tužna povorka bivala je sve duža, noseći pažljivo šehidski tabut, kao hamajliju, predajući ga iz ruke u ruku kao vječni zavjet šehidu, svom narodu i svojoj Bosni. Zaista je na dženazu pohrlilo i staro i mlado. A zar da se plaše bradatih četnika i njihovih granata, zar da se plaše ušljivih spodoba i njihovih metaka, zar danas da ne isprate, dostojno, do vječnog počivališta svog Ibru, svog junaka, koji braneći njih, braneći svoje selo, svoj narod i svoju Bosnu – nije žalio svoj život?

– Da je bilo sudbine, mogao se ovoliki narod okupiti na Ibrahimovom veselju, pa da pije šerbe, gleda mladu i igra kolo – govorile su uplakane žene na kaharu kod Hedi-

je, kojoj su to bili najcrnji dani u životu i čije srce samo što ne pukne od čemerne tuge za prvim sinom.

Završivši s kopanjem Ibrahimovog mezara, rođaci, komšije i prijatelji prilazili su jedan po jedan hladnoj vodi Studencu i uzimali abdest. Na začelju reda nalazio se Hamid, koji se malo dvojio. Kao dijete učio je pred hodžom i poznavao vjerske obrede toliko koliko je potrebno prosječnom vjerniku. Odrastanjem sve se više predavao knjizi, naobrazbi, zapostavljajući vjerske dužnosti. Sve više indoktriniran marksističkom ideologijom, naivno vjerujući u utopijske ideje komunizma, vjerujući u neki bolji i pravedniji svijet, kome je stremio svakim atomom svog srca i duše, postao je, kako se tada govorilo, "napredan omladinac", otuđujući se od običaja, vjere i tradicije svojih otaca. "Sad nam se to vraća kao bumerang i obija ravno o tvrdoglavu bosansku glavu", mislio je. "I zar da svom Ibri ne klanjam dženazu?! Zar da svom labudu ne odam i tu posljednju počast?! Ne bih to sebi nikada oprostio, a ne bih mogao ni suborcima nikada više pogledati u oči. Eh, malo ću se prisjetiti, a malo ću gledati kako to drugi rade", prelomi nekako u sebi odluku riđokosi momak i odlučno pristupi česmi.

U bašči Šemse Moše, pored grgoljivog potoka, zaklonjeni Stražbom od pogleda nemilosrdnog neprijatelja, surijali su se odrasli muškarci kako bi klanjali dženazu poginulom borcu, Ibrahimu Bošnjiću.

Prilazeći jednom safu, Hamid ispred Šemsine verande uoči veću grupu žena i djevojaka. Tužnih, zabrađenih lica stajale su šćupurene jedna uz drugu kao pokisle kokoši. Pogled mu se nehotično zaustavi na dvije djevojke. Jedna, plavokosa, niža rastom pridržavala je oko tankog djevojačkog struka onu drugu. Dobro su zabrađene, ali ... te žive crne oči, utopljene u suzama, te crne šiške, što vire

ispod dugačke bijele mahrame, pa to prekrasno, kao jabuka okruglo, rumeno lice: magnet su za svačije oči. "Ali, gle, ta druga!... Dragi Bože, pato je ona!... Ibrina Zaima!... Kako li su čudne ljudske sudbine... Dok je on nju posljednji put gledao, ona to nije znala. Sad kad ona njega zadnji put gleda, on to ne zna", tužno pomisli i vidje kako djevojka očima punim suza i neopisivog bola izgubljeno gleda u tabut prekriven zelenom zastavom s ljiljanima, na kojem počiva njen Ibro – njena mrtva ljubav.

Nakon klanjanja dženaze pred skup izađe Orhan, prije rata kvalifikovani bravar, u vladajućoj stranci od njenog osnivanja, a u ratu postavljen za oficira za moral u Trećem (Kaloševačkom) bataljonu, dužnost u vojsci koja neodoljivo podsjeća na dužnost partizanskih komesara u Drugom svjetskom ratu. Samo što su partizanski komesari presuđivali u ime komunističkih principa, a ovi današnji, "moralci", presuđuju u ime vjerskih i ko zna kakvih i čijih još principa. Kako niko nije znao, pa ni on sam, koje su tačno njegove obaveze u ratu, on se vrzmao svuda, a kad su ga zbog nečega trebali, nije ga bilo nigdje. Zapravo je najviše spavao i igrao karte s par pajdaša po dubokim podrumima. I sad, ovakve, makar tužne prigode su prava prilika da se pokaže i dokaže, da održi lijep, zapaljiv patriotski govor i uvjeri sve te zavidnike i tračare od kakve je važnosti njegova funkcija, i da se zapravo armija u osnutku, kakva je bosanska, bez njega i njemu sličnih ne bi mogla ni zamisliti. Također je znao način kako će se najbolje uvući pod kožu i dokazati podobnost političkim i vojnim moćnicima i tako sebi utrti stazu za lahak i brz napredak na hijerarhijskoj ljestvici u društvu.

– Draga braćo i sestre, tužni skupe! Okupili smo se danas ovdje, tužnom prigodom, da klanjamo dženazu i odamo posljednju počast našem dragom Ibri, našem

šehidu i velikom sinu našeg naroda... – otpoče on otužnim glasom patetičan, stereotipno sročen govor, koji je Hamida neodoljivo podsjećao na posmrtne govore borcima Narodnooslobodilačkog rata i pregaocima postrevolucionarne, socijalističke izgradnje bivšeg jugoslavenskog društva.

A on nije volio takve govore. Zapravo nije volio nikakve posmrtne govore. O čovjeku treba da govori jedino njegovo djelo, njegov život. I ništa drugo. "O pokojniku – sve najbolje", naumpade mu poznata narodna izreka, te pomisli: "Eto, ljudi žive različitim životima, moralnim i nemoralnim, a kad umru, ni u jednom posmrtnom govoru ne čuh nešto loše o pokojniku; od svih: dobrih i loših – praštaju se hvalospjevima. Kao da su svi ljudi sami anđeli!" Već je prestao da sluša jednoličnu besjedu "moralca", koju je znao gotovo unaprijed, i stao je da prati svoje misli. "Onaj koji nešto loše misli o pokojniku, neće mu ni doći na sahranu. A ako je već i došao, svoje mišljenje sačuvat će samo za sebe. Bio je protiv posmrtnih govora, zato što su izvještačeni, čista hipokrizija. U najmanju ruku – u njima se pretjeruje. Čovjek na ovom svijetu treba da živi skromno, tiho i da tako i ode. Jer skromnost je jedna od najljepših ljudskih osobina, dok pompezna sahrana, hiperboliziran govor, neskroman odlazak, činilo mu se, na neki način skrnave čovjekova djela, njegov život. Ibro je nešto drugo. Za njega sve što bi se reklo lijepog, bilo bi malo. I čemu sada priča? Ljutilo ga je to. Neka govore hvalospjeve onima čiji je život bio isprazan, promašen, sramotan... Koji iza sebe nisu ostavili ništa korisno i lijepo. Njima su potrebni dugački govori; o Ibri dovoljno govore njegova djela.

U vodnikovim mislima, nenadano, počeše da izranjaju zapretana sjećanja na neke događaje iz prijateljevog

života – koji o njemu kazuju više nego desetine ovakvih, prigodno sročenih, govora.

Jednom, dok su još bili dječarci, nagovori ga da odu pecati ribu na Usori. Naprave štapove od ljeskovih pritki, stave konac i kukicu i pođu na rijeku. Upeca Ibro prvu ribicu u životu. Da, baš sasvim malena, ribica – bjelica. Poradova se ulovu, a kad vidje kako se ribica praćaka i muči na udici, skide je, tužno pogleda i, ponovo baci u rijeku. Potom stavi štap preko koljena, slomi ga i, ljutitim glasom, zareče se kako više nikada neće loviti ribe. Nikakva Hamidova nagovaranja nisu pomogla. Bilo mu je to prvo i posljednje pecanje u životu. Dok bi Hamid i drugi dječaci pecali, on bi sjedio na obali, prekraćujući vrijeme na neki drugi način.

– ...Na hiljade naših sestara silovano, na hiljade naše braće protjerano iz svojih domova, na hiljade strijeljanih i poklanih muslimana, i samo zbog toga što su muslimani: u Foči, Rogatici, Višegradu, Bratuncu, Zvorniku, Bijeljini, Brčkom, Prijedoru, Kozarcu, Doboju, Tesliću... Zato nam, braćo, drugo i ne preostaje već da se s puškom u ruci borimo protiv din-dušmana, ako treba i do Sudnjeg dana – do konačne pobjede. Sva je prilika da će ovaj rat dugo potrajati, u to čak ne treba ni sumnjati. Pogrešna su očekivanja da bi nam mogla pomoći nemoralna kršćanska Evropa ili bezosjećajni komformistički Zapad. Možemo se pouzdati samo u Allaha dž. š., u našu braću muslimane diljem svijeta, u našeg dragog vođu i u našu muslimansku, narodnu stranku. Kad pod njihovim, ako Bog da, vođstvom pobijedimo i protjeramo iz domovine sve kjafire i izdajnike, kad uspostavimo islamsku državu sa šerijatskim pravom i zakonima, onda će nam biti potaman, i "... kusat ćemo zlatnom kašikom...", kako reče naš neprikosnoveni vođa, jer ćemo tada, s Božijom pomoći, biti uistinu zemlja sreće

i blagostanja...

"Vidi, bogati, ovaj blento pretvorio dženazu u tribinu i promotivni skup svoje stranke i svog vođe!" I ne slušajući ga više, Hamid se stade prisjećati još jednog događaja, koji mnogo govori o Ibrinom odgoju i karakteru. Bili su tada srednjoškolci, sjedili su pred Memsinim kafićem i pili sok. Uto naiđe stara nena tjerajući pred sobom ručna kolica na kojima se nalazila vreća brašna. Bila je toliko stara i iznemogla da joj se kolica prevrnuše skoro pored njihovog stola, a s njima pade i ona, othukujući i kunući takav svoj život. Nekolicina drugova spontano se nasmija neninoj nezgodi. Ibro ih pogleda ispoprijeka, ustade bez riječi, priđe starici i upita: "Otkuda si, majko?" "Iz Bobara...", odgovori ona zanemoćalim glasom, a duša joj stala u nosu. "Da ti pomognem otjerati kolica do kuće?" "De, Bog ti dao, sinko...", reče starica s nevjericom, dok je gledala u podsmješljive mladiće, misleći da joj se i on izruguje. Ibro dohvati kolica i pođe pred staricom. Pratilo ga je prigušeno cerekanje nekih drugova.

– ... Ovakvog vođu i ovakvu stranku sami Bog nam je poslao. Pod njihovim nepogrešivim vođstvom neće biti nepravde niti bilo kakvog zla. Živjet ćemo u blagostanju i sreći i svima će nam teći med i mlijeko. Zato neka Milostivi Bog čuva našeg vođu, našu stranku, naš narod i...

"Idiot, ulizički... Vidjet ćete vi gdje će vas odvesti vaše nacinalne vođe i njihove stranke. Ravno u ambis! Njima je jedini cilj – opljačkati jadne narode i ove findžan države, a za ostalo... briga ih. Volio bih da nisam u pravu, ali – živi bili pa vidjeli..." Tako je razmišljao vodnik kome se nikako nije dalo slušati govor jednog, kako je smatrao, bezveznjaka i pokvarenjaka pa je radije oživio uspomene na studentske dane u Sarajevu i još jedan događaj kojim je Ibrahim pokazao svu svoju ljudsku veličinu, poslije čega

su ovakvi govori samo pokušaj skrnavljenja i ništa drugo. A događaj se zbio na Željezničkoj stanici. Upravo su se bili vratili od kuće. Izašli su iz voza i zastali da pripale cigaretu. Odnekud, u onoj ljudskoj vrevi, oćutiše ženski glas dok uzbuđeno, vapeći govori prolaznicima: "Eno, žena ode baciti se pod voz... Nema nikog svog ... Čovjek je istukao i s djetetom istjerao na ulicu. Nemaju šta jesti, niti od čega živjeti..." Prijatelji se okrenu i vide: voz se primiče prvom peronu; ususret mu trči žena s djetetom u naručju, sva izbezumljena. Tragedija tek što se nije desila. I dok se Hamid snašao, Ibro je već trčao za ženom. Sustigao ju je u posljednji čas i počeo s njom da se hrve. Voz uđe u Stanicu. I stade. Ibro izvadi iz džepa sav novac koji je ponio od kuće za džeparac i tutnu ga ženi u ruke. Kad ju je malo primirio, odveo ju je u Centar za socijalni rad gdje je radnike Centra bukvalno natjerao da prihvate majku i dijete i osiguraju im skrb. Nikad neće zaboraviti onaj pogled, kojim je nepoznata žena na polasku blagosiljala Ibru. Taj pogled govorio je više nego nekad nečijih stotine riječi.

– ... naš Ibro junački je pao, braneći našu vjeru, naš narod i našu domovinu, boreći se za ostvarenje ideja i odluka našeg vođe i naše stranke; on je položio svoj život na Allahovom putu za ideje islama i za Islamsku Republiku Bosnu i Hercegovinu. Na kraju bih vam, draga braćo i sestre, citirao jednu misao iz časnog Kur'ana, koja bi svima nama mogla da posluži kao opomena i uputa u životu: "I ne recite za one koji su poginuli na Allahovom putu: ‚Mrtvi su!' Ne, oni su živi, samo vi to ne znate!" Zato, dragi roditelji, i, draga rodbino, ne plačite za našim Ibrom, za našim šehidom. On je živ, samo što mi to ne znamo. I on će se, akobogda, na onom svijetu, zauzeti kod Allaha dž. š. za sve nas, amin, ja-Rabbi! Neka mu je vječni rahmet! – završi Orhan svoj beskrajno dugi govor.

Zatim nastade, i par minuta potraja, besprijekoran mir, a imam je čekao neće li se još neko javiti da kaže koju riječ oproštaja od umrlog prije negoli naredi da se mejit prenese do groblja i spusti u mezar.

Svi pogledi upraviše se prema Hamidu. Svi su očekivali da nešto kaže i Ibrahimov kolega, saborac i najbolji prijatelj.

On to nije želio, nije se za to ni pripremio, ali doveden je pred svršen čin – ili održati posmrtni govor i ispuniti očekivanja prisutnih, ili se obrukati. Odluči zadovoljiti formu, i običaj. Mrk, ozbiljan, zacrvenjena lica, poče tužno:

– Dragi brate Ibro, svi snovi, koje si sanjao, ostvarili su se, a ja u njih nisam vjerovao. U jedini san koji si sanjao, a još se nije ostvario, čvrsto vjerujem da će se ostvariti. Ti znaš koji je to san, šehidski san – slobodna i suverena Bosna i Hercegovina. Zavjetujem se ovdje, pred tvojim mezarom, da ću se, ako bude trebalo, do kraja života boriti za ostvarenje tvog sna, našeg sna. Neka ti je vječni rahmet i lahka ti ova bosanska zemlja, moj brate Ibro!

Teško da je ko od prisutnih mogao zadržati suze u očima poslije vodnikovog spontanog a iskrenog govora; tim prije kad su vidjeli da je i njegovo lice obliveno suzama i da ga rastanak od najboljeg prijatelja pogađa izuzetno teško. I dok je s Ibrinim bratom Mehmedom spuštao Ibru u mezar, suze su baš kao topla ljetna kiša padale s njegovog lica i natapale tvrdu kabursku zemlju. Zatim su vojnici, izviđačevi suborci: Reuf, Šaćir, Sabit, Edin, Ahmo i mnogi drugi lopatama i trnokopima oblikovali grobnu humku te postavili privremene drvene bašluke, s natpisima imena, prezimena i datuma rođenja kao i smrti. Potom su hodže na smjenu učili ajeta iz Kur'ana, da bi prisutni čučeći, jer takav je običaj, slušali i aminovali, moleći Allaha da Ibri

podari lijepi Džennet.

Prisutni na kraju proučiše Fatihu za Ibrinu dušu, što je značilo i kraj dženaze, pa se počeše razilaziti kućama, pojedinačno i u manjim grupicama, tiho razgovarajući, ali vidno potišteni. Od izviđačevog mezara posrćući na klimavim nogama, kao da je teško bolestan, zadnji se rastao vodnik Hamid, sad nešto određenije razmišljajući o Ibrahimovim snovima, o snovima šehida Ibrahima. A u mezarju Uvala ostala je svježa humka, na vječnoj straži, kao očit dokaz – da i bosanski šehidi čuvaju svoju Bosnu.

Prešavši stotinjak metara, vodnik neodlučno zastade; stalno je imao dojam da treba sačekati prijatelja, da će sad, evo na, čuti iza leđa njegove užurbane korake, čuti njegov veseli zvonki glas: "Labude moj!...", omiljenu im metaforu. Ali, ništa od toga nije bilo pa se riđokosi mahinalno osvrnu i ugleda dvije djevojke, zabrađene bijelim mahramama. Jedna niža, plavokosa stajala je kraj mezara i raširenih ruku, očigledno, učila Fatihu. Druga, s crnim šiškama, klekla na mezar, pognute glave, kao da nešto šapuće crnoj zemlji.

Vodnik Hamid duboko uzdahnu.

Okrenu se i pođe, bez obaziranja.

Njegovo se srce još jače uznemiri.

A iz očiju mu ponovo gruhnuše suze.

24. POGLAVLJE

Pored Ibrahimovog mezara ostale su dugo. Već se počeo hvatati i prvi mračak kad je tetična Nihada nekako na jedvite jade odlijepila Zaimu od crne zemlje, vratila je u ovaj realan svijet i namolila da krenu kući. Zaimu su klecave noge s mukom nosile, dok crvene oči više i nisu imale šta plakati; sve suze što su ih imale, danas su isplakale da su sad bile suhe poput presahlog korita rijeke za najvećih ljetnih žega. Oslonjena na Nihadu Zaima je nekako stigla do tetkine kuće, gdje se nanova onesvijestila od prevelike tuge. Svi su nastojali u granicama svojih moći da joj koliko-toliko olakšaju duševnu bol, tetična Nihada, koja joj je bila kao rođena sestra, tetka Sabira, tečić Adnan, pa i tetak Hadžo, svi su s njom duboko suosjećali i samo kad bi mogli, preuzeli bi dio bola na sebe, kako bi njen teret patnje makar koliko umanjili. Kod tetke, očeve sestre, ostala je dva dana i dvije noći jer se razboljela; sve vrijeme preležala je u postelji, u nekakvom košmarnom snu, buncajući sve neke nesuvisle riječi i rečenice, pritom najčešće spominjući Ibrino ime. Trećeg dana ustala je rano, malo je došla k sebi i izrazila želju da ponovo s Nihadom ode do Ibrinog mezara. Ovaj put nije plakala, satima je klečala pored mezara i osim što je učila Fatihu i druge ajete, što se uče za dušu umrlima, ni o čemu drugome ni riječ nije protisnula. Pa ma koliko da se Nihada trudila da je navede na razgovor, da je tješi, kako se život nastavlja i bez Ibre, kako onog koga nema, bez njega se i može i mora, kako će vrijeme najzad učiniti svoje i njoj će, kao i

tolikim drugima, pomoći da zaliječi rane i da normalno nastavi živjeti svoj mladi život – sve je to bilo uzalud. Za sve vrijeme dok ju je tješila, samo je jednom pogledala Nihadu, zagledala joj se kratko u oči, a od tog pogleda, Nihada je sva pretrnula. Ne, nije to bio pogled jedne luđakinje, bilo je to nešto mnogo gore, strašnije, beznadežnije. Bila je to – nevjerovatna praznina, praznina u njenim očima i još dublje, u njenoj duši – strašnija od ludila i od smrti. Od tog pogleda Nihada se silno uplašila, sledila, bila je posve razoružana i skrhana i kao da je u pitanju neka prelazna bolest, ni sama više niti je znala niti je mogla ni riječ da prozbori. Od tolike tuge u Zaiminim očima bila je sasvim obeshrabrena i zanemoćala, gotovo pa obamrla, doživljavajući prvi put u životu tuđu bol kao svoju, pa ako može više? – onda i više od toga. A daidžišna ju je onako pogledala baš kad je kazala kako se bez onog koga nema i može i mora, i Nihada se istog časa ujela za jezik i u mislima žestoko korila što nije prije dobro razmislila nego što je to izvalila, ta ne kaže se uzalud: ”Ispeci pa reci!” Ali, šta sad vrijedi kad je kasno za kajanje?

Uvečer je po nju došao otac Alija da je vodi kući, jer preko mosta se moglo samo noću, pa i tada je bilo rizično, a danju su smjeli samo oni koji su ludo hrabri, oni koji su morali i oni kojima je život omrznuo. Tetka i svi ukućani su željeli da ona ostane, zato što su je iskreno voljeli i što su iskreno suosjećali s njenim bolom. Sabira je na kraju rekla:

– Brate, neka ostane kod nas koliko god želi. Svima nam je draga i doživljavamo je kao da je naše čeljade. U Nihadi će imati društvo, drugu sestru, tješit će je; zato neka ostane kod nas makar dok se ne oporavi, dok ne preboli...

– Ne – odlučno je prekinula tetku – želim da idem s ocem kući!

Krajnjim naporom bolom pomućene svijesti zak-

ljučila je kako je dovoljno i pravo da ona pati za svojom ljubavi, ali da nije pošteno da zbog toga pate, ili budu bihuzur, i drugi ljudi, pogotovo tako drage osobe kao što su tetkini ukućani. Zato su bila uzaludna i Nihadina nastojanja da je zadrži. Pri polasku se izljubila sa svima i kao u nekakvom deliriju odlučno krenula s ocem kući. Otac je, kao svaki pravi roditelj, suosjećao s kćekom, dijelio s njom njenu bol, bio svjestan u kakvom se duševnom rastrojstvu nalazi i zato joj nije postavljao nikakva pitanja, niti je započinjao s njom bilo kakav razgovor. Mislio je kako ju je, zasad, najbolje ostaviti na miru. Osjećao je telepatski kako mu je, i pored takvog stanja, zahvalna na svemu što je za nju u životu činio i što čini, pa i na tolikom suosjećanju, dijeljenju sa njom njene boli, i ne počinjanju bilo kakvog razgovora dok se nalazila u ovako nezavidnom psihičkom stanju. Zahvalna mu je, kao i majci i mlađoj sestri, što nisu iskazali ni riječ zamjerke, protivljenja ili bilo kakvog prigovora kada im je otvoreno rekla da se zabavlja s Ibrom, da ga voli i da će se, ako Bog da, gotovo sigurno, udati za njega. Voljeli su je, kao i ona njih, vjerovali joj, kao i ona njima i to je taj sklad koji je vladao u njenoj porodici otkad ona zna za sebe. Ali ona ionako nije bila sposobna za bilo kakav razgovor. Ni o čemu nije bila u stanju razmišljati osim o Ibri, o njima, o njihovoj ljubavi, kratkotrajnoj sreći, nesuđenoj sretnoj budućnosti i o ovoj definitivnoj nesreći, koja ih je snašla i zauvijek zapečatila tugom i patnjom, kao voskom, njihove živote, njhove neobične sudbine. Sjećala se svega te noći, dok se od tetke s ocem vraćala kući – prvog plesa s njim, dok su još bili samo prijatelji pa zadnje predratne igranke, šetnje do mosta, razgovora na mostu, kada su se obećali jedno drugom, a onda povratka u njenu avliju i nezaboravnog poljupca na rastanku, u ponoć one tople, mjesečinom osvijetljene noći. Ova noć je

mračna, bez mjesečine, i ta tri kilometra, koliko je trebalo prepješačiti do kuće, koristila je isključivo da bi se sjećala njega i sretnih trenutaka s njim provedenih. Mirnu noć i njena sjećanja, ranjavale su samo neprijateljske granate i meci, kao da je agresor želio staviti do znanja da je tu i da im plete paukovu mrežu zla i teške nesreće. Granate bi gruhnule tu i tamo, i sasvim blizu, da bi otac i kćer zastali i čučnuli, strahujući za vlastite živote. Ustvari, strahovao je samo Alija, dok je obamrloj Zaimi ionako bilo svejedno – ili mrla ili živjela. Teško izreciva tuga povećala se, gotovo do fizičke boli, dok su prelazili preko mosta i dok se tako živo sjećala, činilo joj se, svake sekunde s njim provedene na mostu.

Pošto su prešli most, otac je skrenuo lijevo, pored rijeke, kako bi izbjegli asfaltni put Teslić – Doboj, jer je pod stalnom neprijateljskom prismotrom i zato konstantno izložen neprijateljskim granatama i mecima svih kalibara. Neka dva kilometra do kuće Zaima se prisjećala čudnih snova, koji su je kako je otpočeo rat, s vremena na vrijeme, spopadali i koji su sve više dobijali neki viši smisao i značenje, i za njih nipošto ne bi mogla reći da su plod čiste slučajnosti. Dobro se sjeća prvog neobičnog i zastrašujućeg sna. U kući je bilo jako sparno, izašla je napolje i od vrelog augustovskog sunca sklonila se na klupu, ispod stare hladovite lipe u avliji. Nalaktila se, stavila lice u dlanove i tako nakratko zakunjala. Odmah je usnila njega, starca bijele brade, kako uđe kroz avlijsku kapiju na pomamnom zelenku, nazva selam i upita je li slobodno da malo odmori u hladu lipe. Pošto je, iznenađena, odobrila klimanjem glave, starac u zelenom ogrtaču sjaha konja i sjede nasuprot njoj.

– Neću dugo, žurim. Poslao me moj Gospodar da ti prenesem ovu novost – reče i ispod zelenog ogrtača izvadi

debelu, zelenu knjigu, požutjelih listova.

– Ovo je, kćeri, Knjiga sudbina. U njoj piše da se ti i Ibro Bošnjić, mnogo volite, i da ste se obećali jedno drugom. Ali, voljom moga i tvoga Gospodara, to se neće nikada desiti, nikada, jok! Umjesto toga, Ibri valja preplivati Dolinu krvavih suza, a tebi Dolinu crne tuge! Eto, kćeri, ja sam svoj zadatak prema Gospodaru izvršio. Istu poruku nosio sam i tvom dragom, koji se nalazi gore, negdje u onim brdima.

I starina pokaza rukom prema Lijepom brdu, stavi Knjigu pod ogrtač, pojaha zelenka, opet uljudno pozdravi i za tili čas nestade iza avlijske kapije. Nakon kratkog sna Zaima se probudila jako oznojena i zbunjena, a zatim je neko vrijeme buljila u brda čudeći se: šta to Ibro ima da radi na Lijepom brdu, kad se gore nalaze odskora iskopani rovovi puni neprijateljskih vojnika? I šta uopće treba da znači ovaj san? Nervozna, bezvoljno se uputila prema kući, zastala na podestu, i još jednom s nevjericom osmotrila Lijepo brdo, i brda do njega, pa ušla u kuću kako bi nastavila spavati, jer joj se mnogo pridrijemalo. Ali toga dana više nije sanjala ni starca niti bilo šta drugo. A kada se ponovo probudila, razmišljala je o tom neobičnom snu i zaključila: kako je to samo jedan san, koji i ne mora da ima ikakve veze sa stvarnošću, i nastojala da ga što prije zaboravi.

Nije prošlo dugo vremena, a ona legla da odspava svoj uobičajeni popodnevni san. I ponovo snovi. Kao sjedi ona na avliji ispod stare lipe i opet dođe isti onaj starac na lijepom alatu, u svijetloplavom ogrtaču, samo pozdravi i kratko reče:

– Eno ti, kćeri, dragi u nevolji. Iza grudobrana je na Dugoj njivi, idi ga upozori kakva mu opasnost danas prijeti.

– Ali... Ali čim da odem i kako da ga upozorim? – pita ona plašeći se za Ibrin život.

– Lijepo, sad ću ti poslati oblak, zajaši ga i odmah pođi...

Istog trena nestade starca, pojavi se svijetli oblak pa se spusti na zemlju, a ona ga pojaha i oblak poletje. Zaustavio se iznad Duge njive, a ona ugleda Ibru sa njegovim prijateljima i poče da mu maše. U više navrata pokušavala je da ga obavijesti kakva ga opasnost vreba i da bježe dok još ima vremena. Čitavo poslijepodne kružila je na oblaku iznad Bugrića i Duge njive i on ju je primijetio, čak joj je u par navrata i mahnuo, ali, bilo je očito da ne želi napustiti grudobran i svoje drugove ostaviti na cjedilu. I uzalud se ona dernjavila odozgo, davala mu znakove, plakala, molila, kumila; na kraju joj se činilo kako on jednostavno ignoriše sva njena upozorenja. Naročito joj je bilo teško sve to podnositi jer je s te visine lijepo vidjela kako se neprijateljski vojnici temeljno pripremaju za predvečernji napad. Vidjela je i kad je Ibro bijelim kamičkom crtao njen lik; i samo srce što joj ne pukne od straha i tuge za njegov život, a on gleda i čuje, i neće da je posluša. Onda je krenuo prvo artiljerijski pa pješadijski napad, a ona je davala znake i već je sasvim zanijemjela moleći ga da ide... Vidjela je i kako se pas bacio pred granatu; a kada su stigli pripadnici Ofanzivnog voda, oblak na kome je jahala samo se zaokrenuo i zaplovio ka njenoj avliji. Čim se mehko spustio pored ogromne lipe, ona je sjahala, dok se on digao u visine i odletio neznano kud. Sutradan je čula od jednog rođaka da je Ibro ranjen i da im je, ustvari, pas spasio živote. Iz rođakove priče saznala je da se sve dešavalo upravo onako kako je ona odsanjala, i prvi put se u čudu upitala imaju li snovi ikakve veze sa stvarnošću, da li se, zapravo, u snovima može najaviti

stvarnost.

Njenu apsolutnu unesenost u sjećanja na snove prekinuo je iznenadan tresak granate, minobacačke stodvadesetke, i to u vrlo rizičnoj blizini da ju je otac instinktivno povukao za ruku i oboje su pali na kamenito tlo. Od pada se dobro ugruhala pa je i pozlijedila koljena i laktove, a zatim je osjetila kao grad sitne komadiće kamenja i zemlje, čak i sitne gelere, od rasprsnute granate dok su padali po njima i čula kako dobuju po pjeskovitom tlu svuda oko njih. Kao i nakon svakog pada nesvjesno je pohitala da ustane, ali ju je otac zadržao, čvrsto je držeći za ruku i govoreći:

– Nikad ne ustaj odmah nakon prve granate, jer obično slijedi još koja.

Tako je i bilo, poslije dvije-tri minute samo malo dalje od prve pala je i druga. Ležali su tako, osluškujući, pet-šest minuta, i taman što su ustali i krenuli, ali se oćuti zvižduk nove granate. Zaima, sasvim podsvjesno, htjede da se baci na zemlju, a otac je zadrža, ponovo je čvrsto držeći za ruku.

– Ne boj se, kćeri, onih koje zviždе, one idu dalje i bezopasne su, boj se onih koje ne čuješ. A kad ih čuješ, već je kasno.

Još su neko vrijeme osluškivali, a zatim su nastavili put, svako zaokupljen svojim mislima, ili brigama.

Alija je doskora bio pripadnik Kaloševačkog bataljona, ali zbog opasnosti od prelaženja preko mosta on je gazio rijeku daleko poniže mosta i tako odlazio na liniju. To je bilo moguće zato što je ljeti rijeka topla i plitka, ali razmišljao je, šta će biti ujesen i zimi, kada rijeka nabuja i bude hladna pa se ne mogne gaziti? Zato je u dogovoru s dvjema komandama prešao u Teslićku brigadu. Sada ne mora misliti o prelasku preko mosta ili preko rijeke jer

drže položaje s ovu stranu rijeke, prema Lijepom brdu i dalje prema Mrkotiću i Oraš-Planjama. Tako je riješio važan problem i jednu brigu skinuo s vrata.

Zaima se pak sjećala najtužnijeg sna i najtužnijeg dana u životu. Svečeri ju je zaboljela glava i odlučila je da pođe na počinak ranije nego obično. Zaspala je kao omamljena jer je prethodno popila lijek protiv glavobolje. U snu je sjedjela na svom uobičajenom, a ujedno i omiljenom mjestu, na klupi ispod avlijske lipe, i vezla goblen kada je galopom na avlijska vrata prosto uletio crni jahač na crnom konju, pristojno pozdravio, sjahao i sjeo nasuprot njoj. Ispod crnog džubeta izvadio je crnu knjigu, zamolio ju je da sasluša i odmah stao da čita:

– Ibro će ovih dana junački poginuti, a zapravo će samo preseliti na onaj, ljepši, vječni, ahiretski svijet. Upravo sam bio kod njega, gdje sam mu saopćio isto. A ti, ne tuguj, Zaima, jer on ide u bolji svijet i vječni život. Neće proći dugo, a ti ćeš mu se tamo pridružiti. Koliko dugo, zna samo moj Gospodar. Kad biste znali šta vas tamo očekuje, ne biste tugovali već biste se radovali i silno željeli da što prije preselite. Eto, ja sam svoje izvršio, moram odmah ići jer me još mnogo posla čeka... Allahimanet, kćeri! – brzo reče, pojaha vranca i odjezdi galopom, kao što je i došao, a da ona nije uspjela čestito ni zinuti, nekamoli riječ prozboriti.

Stala je tugovati još u snu, pošto je od starca doznala strašnu vijest, i nastavila na javi. Tuga je bila tako velika da je neiskaziva ljudskim rječnikom, i gotovo sigurno bi presvisnula od tolike tuge, ali joj je tračak nade ostavljala pomisao kako je san, možda ipak, samo san i da nema nikakve veze s javom. Taj tračak nade držao ju je u igri, igri života, i vjera: kako musliman ne smije dići ruku na sebe, jer je to jedan od najtežih grijehova, zbog čega takav insan

nikada neće stići u Džennet.

Po običaju, ustala je rano, obavila jutarnju molitvu, sabah-namaz, a onda triput uputila Gospodaru dovu da joj omogući da se vjenča s Ibrom, prije njegove smrti, pa makar to bilo i u snu. Učinila je to i nakon podne-namaza, da bi sve to ponovila i sutradan. I čim je, po navici, nakon podnevnog namaza legla da se malo odmori, otpočeli su snovi.

...Krišom od ukućana tutnula je u njedra Ibrinu sliku i izašla da veze goblen pod lipom. Još dok je sjedala, izvadila je sliku iz njedara pa stala željno, čeznutljivo da je posmatra. Iza leđa ju je trgnuo prolamajući topot; i kada se okrenula, opazila je starog gospodina. Već je bio sjahao s konja, a na njemu je bila bijela odjeća. Nazvao je selam i rekao:

– Jaši konja, Zaima! Poslao me naš Gospodar jer je uslišio tvoje dove. Vodim te kod Ibre, da obavimo svečani čin vjenčanja. No, naš Gospodar nije nam ostavio mnogo vremena već taman toliko da obavimo tu ceremoniju. Zato, ne gubimo ni časa.

S jedne strane bila je najtužnija u životu – zbog Ibrine skore smrti; a s druge strane bila je najsretnija u životu – jer joj je njen Gospodar ispunio najveću želju u životu: da se vjenča s najdražim čovjekom na svijetu i da mu postane žena. Zbog te razdraganosti postala je znatiželjna kao djevojčica, usput zapitkujući svakog časa gospodina u bijelom o načinu i detaljima izvođenja ceremonije vjenčanja, a on joj je, baš kao malom djetetu, strpljivo i detaljno objašnjavao. Onda je zaustavio bijelca u šumici na koju su naišli, ispod bijelog ogrtača izvadio nevjestinsku presvlaku i zapovjedio joj da se nabrzinu presvuče. Uskoro su stigli u rov kod Ibre, Sabita i Edina, obavili vjenčanje i ponovo se vratili u Zaiminu avliju. Starac ju je pozdravio

i odgalopirao, samo on zna kamo, dok je ona sjela za sto, a u duši je i dalje imala pomiješana osjećanja: kako tuge tako i radosti. Sjedeći razmišljala je o svakom trenutku s današnjeg vjenčanja, od dolaska u rov i susreta s Ibrom pa do časa kada je morala pojahati bijelca i vratiti se sa starcem kući. Ni o čemu drugom nije mogla razmišljati. I tugovala; toliko je tugovala da bi od tolike tuge puklo srce u čovjeku pa sve da je od kamena... A da ne pukne, pobrinuo se oblak, koji se tu stvori, gotovo pa iz vedra neba, i pozva je da ga zajaše.

– Gdje me sad nosiš? – skrhana od tuge, plačnim glasom pita ga Zaima.

– Tvoj muž Ibro slao je dove našem Gospodaru da mu je jedina želja: kad bude umirao da budeš u njegovoj blizini, da te gleda. Naš Gospodar primio je njegove dove.

– Oh, umrijet ću od tuge ako to budem morala gledati!...

– Ne, nećeš. Naš Gospodar učinit će da za to vrijeme nećeš biti previše tužna.

Da li slučajno ili namjerno, starac sijede brade od nje nije tražio vjenčanicu pa ju je i sad imala na sebi. Odmah je pojahala pamučnobijeli oblak i začas se nađoše iznad Ibrinog rova, u trenutku kad se ču pucanj. Vidjela je kad je pogođen i dok je na trenutak gledao u nju. Mahnula mu je i doviknula nešto kao: "Ne tuguj, mučeniče, vidimo se uskoro tamo, u dženetskim vrtovima!" Začudo, nije osjećala veliku tugu. Osjetila ju je kasnije, tek po dolasku kući. Kao da je bila pod anestezijom ili hipnozom. Onda je vidjela kako Ibro ispusti pušku, ču kako izgovara svete riječi iz Kur'ana, koje bi na samrti trebao da izgovori svaki musliman, zatim opazi kad preko puške klonu Ibrina glava, dalje nije mogla gledati. Rukama je prekrila oči, a oblak se okrenu u namjeri da je vrati kući. Ona se sjeti da

upita paperjasti oblak:

– A zašto nema starca sijede brade? Gdje li je to on?!

– Hm, zar ne znaš?! On je melek, koji ljudima vadi duše!

– Je li izvadio i Ibrinu?

– Da, zato i jest poslao mene da te donesem.

– To znači da će uskoro izvaditi i moju?!

– Tačno, svim ljudima, kad mu to Gospodar naredi...

Nije spavala više od sata, a probudile su je snažne eksplozije granata i zaglušujuća pucnjava, što se čula na borbenim linijama. Majka je utrčala u sobu i rekla da neprijatelj napada Kalošević i da takav pakao nije čula od početka rata. Ona se osjećala čudno, zapravo, osjećanja su joj bila pomiješana. Vjerovala je snovima i u ono što oni predskazuju i gotovo da više uopće nije sumnjala u to da će Ibro poginuti, a onda – šta će joj ovaj život bez njega. Sve drugo gubi smisao, čitav svijet se pomjerio iz temelja i ruši se na nju. Bila je totalno bezvoljna, smušena, prazna, dezorjentisana, apatična, izgubljena, kao drogirana. Dok je s majkom silazila u podrum, njihovo sklonište od granata, čula je strahovit eho borbi na Kaloševiću i pitala se čemu uopće to sklanjanje. Pravo rješenje za nju bilo bi da sad padne granata tu i da odmah i njen život završi, kako bi zajedno s Ibrom otišla na onaj svijet. Ali, tačno je u snu rekao oblak: "Melek će doći po našu dušu ne kad to mi budemo željeli – već kad to odluči naš Gospodar!" I bezvoljno je pošla za majkom.

Sjedile su u podrumu oko dva sata i osluškivale. Pucnjava je prestala i samo bi se čuli sporadični pucnji, a rijetko i eksplozije granata. Borbe su jenjavale i sasvim utihnule. Nastupio je neki čudan mir, kao kad veliki, trešteći orkestar odsvira svoju zaglušujuću ariju. Zaboljela

ju je jako glava. Majka joj je donijela lijek protiv glavobolje; popila je i malo zakunjala na sećiji. Iz polusna ju je trgnuo sestrin glas. Upravo je došla od prijateljice Đulbe, s kojom je pred rat pohađala treći razred trgovačke škole. Mahira je presrela majku na stepeništu i povikala:

– Majko, pogino Ibro Bošnjić!

– Ih, ma šta reče!...

– Jest, Boga mi!... Sad iz Jelaha došo Đulbin brat Meho. Išo da kupi svijeća... U Jelahu sreo neke Ibrine drugove iz čete i oni mu rekli.

– Ma, pričaj tiše, kćeri, da ne čuje Zaima... Eno je popila lijek od glavobolje i malo prilegla. Uh, ja ko će joj to saopćiti!...

A Zaimi nije trebalo ništa saopćavati, jer crni haber iz Mahirinih usta bio je samo i formalna potvrda onoga što je saznala u snu. Skočila je sa sećije i briznula u plač baš kad su na vrata ulazile mati i sestra.

– Sestro!... – zavapila je Mahira i bacila se Zaimi u zagrljaj.

– Ne, ne pričajte mi ništa, ionako sve znam!... – projeca Zaima, kad joj se smrači pred očima i ona klonu na sestrinim rukama. Zalivale su je šećernom vodicom, masirale mokrim krpama po vratu i licu da bi došla svijesti. I kad im je uspjelo da je povrate iz mrtvih, ona nije progovarala ni riječi. Samo je buljila u jednu tačku na plafonu i ječala kao ranjenik, pa su pomislili da je pomjerila pameću. A kada se u akšam otac vratio sa smjene, sjeo je pored nje, uhvatio je za ruku i suznih očiju upitao:

– Kćeri, jesi li dobro?!...

Samo je rekla:

– Oče, molim te, vodi me kod tetke Sabire...

Roditelji nisu ni pomislili da bi joj uskratili tu želju. I kao da je dobila novu snagu: pridigla se, spremila

i krenula s ocem. Pošto su stigli kod tetke, otac se vratio kući, a ona je ponovo zanemogla. Razmišljala je da ode s Nihadom kod Ibrinih roditelja, i tako zadnji put vidi Ibru, ali nije imala snage, noge je jednostavno nisu htjele nositi, otkazale su poslušnost. Sutradan je ponovo smogla snage, pridigla se na noge i prisustvovala Ibrinoj dženazi.

– Evo, kćeri, napokon stigosmo... – reče otac, a na kućnom pragu već su ih iščekivale mati Džehva i sestra Mahira.

25. POGLAVLJE

Desetak dana Zaima skoro da i nije ustajala iz kreveta. Nije imala volju ni za čim, život joj je izgledao besmislen i sve je mrzila. Ni živa ni mrtva, sve joj se gadilo. Ni šta jela ni šta pila, postala je sama kost i koža i najradije bi umrla i prekratila ove muke. A onda se sjetila da je samoubistvo veliki grijeh, kao, otprilike, da ubiješ na pravdi Boga drugog čovjeka, ili kao da ubiješ čitavo čovječanstvo. Čitavo čovječanstvo!!! Onda se trgnula i smrtno uplašila tog smrtnog grijeha. Uplašila se dževaba kod svog Gospodara, silno se uplašila, i prvi put nakon toliko vremena odlučila da uzme od majke ponuđenu hranu. U početku je to išlo teško zato što se bila posve odvikla jela i pila, i morala se ponovo navikavati, kao beba koju privikavaju na uzimanje nematerine hrane. I tako je to trajalo još sedmicu dana, jela je i tjelesno se stala primijetno oporavljati, ali nije ustajala iz postelje. Onda je počela intenzivno razmišljati šta da ubuduće radi sa svojim životom. "Uredu, čvrsto sam odlučila da se, samo u ime Allaha, neću ubiti. I to je konačna odluka. Ali neću valjda čitav život provesti u krevetu, da me kao parazita skrbe moji roditelji i sestra. Eto, otac je borac, ide na liniju, brani porodicu, narod i domovinu. Majka i sestra posluju po kući, rade u bašči, štaviše, imaju i kravicu o kojoj brinu, a koja nas hrani, pogotovo u ovim gladnim ratnim vremenima. Svi nešto rade, svi se nečim bave, od svakog neko ima koristi. A ja? Ja, takva kakva sam, svima na teretu, nikom od koristi – ja sam živi leš. Nastavim li ovako još neko vrijeme, počet ću

da se raspadam i da smrdim. A to je, također, veliki grijeh. Dakle, kad sam odlučila da živim, onda moram da nađem životu i neki smisao, da sebi i drugima budem od koristi. U protivnom, moj život će postati jedna velika kaljuža, koja će da zaudara, a ja to ne želim, ne želim zaudarati, jer se bojim svog Gospodara. Ali u čemu naći volju, u čemu pravi razlog i smisao životu?" Dugo je razmišljala i napokon odlučila. Svoju čvrstu odluku riješila je saopćiti porodici.

Bio je petak, otac je upravo stigao sa smjene. Čula je kako je upitao majku za kćerkino zdravlje. Onda su sjeli da doručkuju i da piju jutarnju kahvu. A ona je odlučila da ustane, ode u kupatilo, malo se dotjera ured i da im se pridruži. Teško je opisati koliko su joj se ukućani obradovali, teško je reći ko više: otac, majka ili sestrica.

– Ja sam se malo oporavila – rekla im je – i željela bih se nečim baviti. Zapravo bih voljela biti od kakve koristi, da ne mislim samo na tužne i teške stvari već da svom životu dam nekakav cilj i smisao.

Ukućani su je pogledali s takvom znatiželjom kao da je nisu vidjeli makar deset godina. A ona je bila nabacila na kosti a pod kožu koji kilogram tjelesne mase, ali je još uvijek izgledala jako mršava i jako blijeda, ustvari, koža joj je bila, skoro, ispijena i prozirna. No, ono što je ukućane najviše prenerazilo bila je ona čudna praznina u njenim crnim očima, koja se ničim nije dala izbrisati, pa im se činilo kako je njihova Zaima sada samo kopija one negdašnje Zaime, Zaime originala; kao da je preprana u devet voda i kao da će tako zauvijek ostati, bez imalo nade da bi ponovo mogla postati original Zaima. Zbog toga su se svi prema njoj odnosili pažljivo, malo bi bilo reći kao prema malom djetetu, da je otac rekao:

– Uredu, kćeri, znaš da te niko ni na šta ne tjera. I

bilo bi najbolje da se još malo oporaviš. Ali... kad ti tako želiš, onda će biti najbolje da, koliko možeš, pomažeš majci i sestri u kućnim poslovima.

– Ne, oče, nažalost, malo ću im moći pomagati jer sam odlučila nešto drugo.

– A šta si to, kćeri, odlučila?! – zabrinuto će majka.

– E, pa, moji ukućani, čvrsto sam odlučila pristupiti Armiji Republike Bosne i Hercegovine!

Na ove riječi ukućani se značajno pogledaše.

– A šta bi ti to, kćeri, radila u vojsci? – opet će otac.

– Jednu od tri stvari: bila borac, s puškom u ruci; pošto sam i sama medicinski tehničar, bila medicinski radnik u Sanitetskoj službi; ili radila u vojničkoj kuhinji, na pripremi hrane.

Svi su u nju piljili s takvom nevjericom, kao u priviđenje. Dok otac reče:

– A jesi li, kćerko, dobro razmislila? Možda nećeš moći izdržavati tolike napore?

– Ne brini, oče, kad nešto čvrsto odlučim, samo bi me u tome moj Gospodar mogao spriječiti. Danas je petak, a ti si od ponedjeljka dnevna smjena. Dotad ću se još bolje oporaviti i pripremiti. U ponedjeljak uvečer, ako Bog da, odvest ćeš me tetki Sabiri. Zamolit ću ih da u prvo vrijeme stanujem kod njih dok se nekako ne snađem. Svakako ću sedmično ili u 10-15 dana dolaziti dan-dva kući.

Njenu odluku ukućani su prihvatili šutke, što iz ljubavi prema njoj, što poznavajući njen čvrst karakter – kad nešto odluči, niko i ništa je u tome ne može pokolebati.

Tako je otac Zaimu u ponedjeljak uvečer odveo kod tetke Sabire. Suvišno je govoriti koliko su joj se tetkini ukućani obradovali, napose tetična Nihada, koja je plakala od sreće. A tetak Hadžo, koji je bio vozač pri Sanitetskoj službi, rekao je:

– Ostani kod nas, kćeri, koliko god želiš, jer si nam isto kao i naša djeca.

U utorak se Zaima još odmorila, udomaćila u tetkinoj porodici, a predvečer je s Nihadom ponovo posjetila Ibrahimov mezar. Možda je po nju bilo bolje da nije išla jer se po povratku ponovo razboljela i pala u postelju. I umjesto u srijedu, jedva je smogla snage, nekako se pridigla u četvrtak i s tetičnom pošla u Komandu Bataljona. Tu je zatekla Asifovog zamjenika Enesa, tridesetogodišnjeg neženju. On je slabo šta znao za Ibrinu i Zaiminu vezu, a kamoli za toliku ljubav i vjernost te je gošće veselo dočekao. Uz širok osmijeh im je poželio dobrodošlicu:

– O, bujrum, moje dame! Kojim dobrom ste me udostojile svoje posjete?

Pošto su sjele na ponuđenu klupu, Nihada je šutjela dok Zaima progovori:

– Želim da stupim u vojsku, da se borim.

Enes je pogleda koliko iznenađeno, toliko i podsmješljivo, zatim reče, ironično:

– Ali to bi, ljepotice, moglo naškoditi tvojoj ljepoti... Želiš li i ti biti borac? – sad se okrenu prema Nihadi, pitajući je isto tako podsmješljivim tonom.

– Ne, ja ne želim već sam tu sa rodicom.

– Eto, vidiš, to ti je pametno, jer vojnički poziv sigurno škodi ženskoj ljepoti – reče, ne skidajući ironični osmijeh s lica.

– Slušaj, Enese, ili kako ti je već ime, mene tvoja ironija i tvoj očiti sarkazam ne zanimaju, nego mi reci gdje mogu naći komandanta Asifa?! – upita naljućeno Zaima.

– A što će ti on, pored mene živa? – trže se zamjenik dok mu s lica kao gumicom izbrisan nestade ironični osmijeh.

– Da mu kažem kako mu je zamjenik neozbiljan i

da s njim riješim ovo zbog čega sam došla.

– Nema potrebe – prepade se i posve uozbilji Enes. – On ionako ima prečeg posla, ali zato sam ja tu. Dakle, ti želiš u vojsku... No, iskreno da ti kažem: nisi ti za vojsku iz više razloga. Kao prvo, ti si slabe tjelesne konstitucije za napore koje vojska iziskuje; suviše si mršava i blijeda, i malo jači vjetar kad bi duhnuo, otpuhao bi te. Drugo, u našem bataljonu nema žena boraca na borbenoj liniji, i svakako bi ti iz više razloga bilo nezgodno biti među muškarcima jedina žena borac. Treće, još nemamo dovoljno oružja ni da naoružamo sve muškarce, a kamoli žene. Ali imam za tebe jedno radno mjesto pri vojsci. Trebala bi nam u Komandi jedna sekretarica, daktilografkinja i za slične poslove...

– Ne, to ne želim – prekide ga energično Zaima.

– Ima li mjesta u drugim službama?!...

– Mogla bi u vojničku kuhinju, ili, eventualno, u Sanitet, ali da si medicinska sestra ili ljekar. Samo, ja ti ne bih preporučio ni jedno ni drugo, jer su ti poslovi i naporni i opasni.

– Ako ne mogu na borbenu liniju, onda želim u Sanitet, jer ja jesam medicinska sestra... ili mi reci kad dolazi komandant?...

– Dobro, dobro, što se odmah ljutiš? Nisam ja mislio ništa loše, samo kažem ‘nako... bilo bi bolje za tvoje dobro da...

Zaima izgubi strpljenje i grubo mu otkresa:

– Ma, šta ti znaš šta je za moje dobro?! I ko ti samo povjeri tu dužnost tako neozbiljnom, gori je od tebe! Za ovakvo tvoje ponašanje sve ću reći komandantu, da znaš...

– Ali, gospođice, ja nisam...

– Ne zanima me tvoje mišljenje, ni šta jesi, a šta nisi, već mi reci kad da dođem na službu, jer mi nije do glu-

piranja ovdje s tobom.

– M...Možeš odmah sutra, ako ž... želiš... – ušeprtlji se Enes i stade na prečac mucati.

– Odlazeći Nihada se okrenu, krišom od Zaime namignu Enesu te mu uputi zavodnički osmijeh. I čim zalupiše vratima, on s olakšanjem odahnu:

– O, ja cure-aždahe, majko mila!... E, a ona druga, ona bi se možda dala zbariti, he, he...

Zaima je ispričala tetku Hadži da će ubuduće raditi u Sanitetskoj službi, a on se raspitao kod komandira Sanitetske službe Muhsina Osmića o detaljima njenog nastupa na službu.

– Radit će u smjenama: sedam dana dnevnu, a sedam noćnu. Neka za dva dana dođe u dnevnu – kratko je rekao.

Ta dva dana željela je da se odmori i još bar malo ojača, ali je ponovila grešku iz prethodnog dana, oba dana je u predvečernjim satima s Nihadom u društvu pohodila Ibrin mezar, proučila dragom Fatihu, a zatim bi je tetična jedva uspijevala namoliti da pođu kući i tako odvojiti od mrtve ljubavi. I svaki put bi taj odlazak kratko odležala i odbolovala te tako još više ublijedjela, i umjesto da se oporavlja, bivala još slabija. Primijetivši tu uzročno-posljedičnu vezu, Nihada je blago ukori:

– Draga Zaima, budeš li svakodnevno posjećivala Ibrin mezar, bolje ti je i ne počinji raditi u Sanitetu, jer uskoro nećeš moći ni otići do posla, a kamoli šta raditi. Tu dobronamjernu pridiku Zaima je razumjela, ali ju je smrknutog lica i dobro nabranog čela odšutjela. Pa ipak je u petak rano ujutro otišla s tetkom na posao, gdje su je toplo primili. S njom u smjeni bili su Haris, neoženjen momak, stariji od nje pet godina, koga je ona dobro poznavala, i Mujo, tridesetdvogodišnjak, oženjen, otac sinčića

i kćerkice. Došao je i komandir Muhsin da je pobliže upozna, zaželi dobrodošlicu i objasni joj šta su njene obaveze. On je viši medicinski tehničar, do rata uposlen u tešanjskom Domu zdravlja, na službi u kaloševačkoj ambulanti. Rekli su joj da i u noćnoj smjeni radi jedna djevojka, Ramiza, i dva oženjena medicinska tehničara, Adil i Muhamed. Ogromna kuća u kojoj su radili bila je privatna, u sredini sela, prilično zaštićena od neprijateljskih pogleda i od direktnih pogodaka, bilo oružjima bilo oruđima. Na spratu su stanovali starac i starica; njihov sin i njegova porodica bili su dugogodišnji gastarbajteri u Njemačkoj i čim je oformljena vojna Sanitetska služba, čitav donji sprat stavili su joj na raspolaganje. Zaposleni u Sanitetu nisu imali previše posla, uglavnom kad neko bude ranjen, na liniji, ili ako bi se naglo razbolio neki borac ili neki član njegove porodice pa su poprilično vremena imali i za odmor. Ali toga dana, na nesreću, nije bilo tako pa je Zaima već prvog dana imala svoje vatreno krštenje i mogla pokazati šta zna i umije i koliko može. S linije su dovezena dva borca, teško povrijeđena od nagazne mine, oko kojih je bilo itekako mnogo posla dok su ih pripremili za transportovanje do tešanjske bolnice. Pošto su to riješili i ručali, a sa sprata je sišla stara nena i uplašeno rekla da joj je muž Ramo izgubio svijest i moli da mu pomognu. Odmah su otišli Haris i Zaima i ustanovili da je uzrok tome visok pritisak. Dali su bolesniku određene lijekove i neophodne upute kao i savjet da se što prije javi ljekaru u mjesnoj ambulanti. Za to vrijeme nena Behija je iznijela pred njih surogat-kahvu i odmah počela da se zanima za novu medicinarku u Sanitetu: te ko je, čija je i slično. Na kraju je upita ide li svakodnevno kući ili stanuje negdje s ovu stranu rijeke.

– Privremeno sam kod tetke dok ne nađem neko

trajnije rješenje – odgovori Zaima.

– Eh, ćeri, kad bi barem htjela stanovati ovdje kod nas... Vidi koje su sobe, sve namještene, i sve prazne. Ja i moj Ramo voljeli bi te i pazili kao da si nam rođena kćerka, Boga mi. Samo da ne budemo sami, da nam pokatkad skuhaš kahvu i malo kontrolišeš naše zdravlje. Plaćala ne bi ništa, a i hranit bi se mogla s nama...

Zaima je zamišljeno šutjela, a starica priupita:

– De ba, kćeri, reci da hoćeš, šta bi ti falilo?...

– Pa dobro, da razmislim do sutra i da upitam tetku i tetka za savjet.

– Hoće, hoće, neno Behija, a što ne bi htjela? – upetlja se i Haris, tvrdeći pazar i nagoneći vodu na Zaimin, a možda potajno i na svoj, mlin. Jer njemu se Zaima odavno sviđala, ali nikada nije imao hrabrosti da je upita da se zabavljaju. Onda je saznao da je u vezi s Ibrom... pa Ibrina pogibija. A sad je u velikoj žalosti, ali jednoga dana kada preboli Ibru... – gajio je momak potajnu nadu.

– De, kćeri, živa i zdrava bila, ne bi ti trebo veći sevap kod Boga, amin, ja-Rabbi!

Vrativši se nakon smjene s tetkom kući, ona je svoju čvrstu odluku saopćila tetkinim ukućanima.Oni su joj i dalje nudili gostoprimstvo i žalili zbog njenog odlaska, ali ona je imala svoje jake argumente. Kao prvo ne bi prelazila toliki put s posla i na posao, a koji je vrlo opasan zbog neprijateljskog granatiranja. A drugo, što nije rekla, ali je osjećala, kako ne bi željela tetki i njenim ukućanima biti na teretu u ova, u svakom pogledu teška, ratna vremena. Tako se Zaima sutradan preselila ponad vojnog saniteta, kod usamljenih staraca. S njima je dijelila svoje vojničko sledovanje, a ponešto bi donijela i od kuće, iako oni nisu oskudijevali ni u čemu, jer im je sin slao dovoljno novca.

26. POGLAVLJE

Pošto se priključila Sanitetskoj službi i smjestila kod staraca Rame i Behije, Zaima je znala da sad ima neki cilj i smisao življenja, ili barem nešto čime će se zanimati kako ne bi učestalo razmišljala o svojoj nesreći. A ratni dani su prolazili, bitke s agresorom prestizale jedna drugu, brojne pogibije boraca i ranjavanja za nju su značili mnogo posla, tuge i neizvjesnosti. Zaista je bilo teško podnošljivo gotovo svakodnevno gledati poginule ili ranjene rođake, prijatelje, poznanike... Novembar, velika bitka za Kalošević, na Stražbi ginu Kasim i Alija, pa onda redom Čičak, Senad Bošnjić, Ibrin bliski rođak i prijatelj, pa Deba, Sejo Bošnjić i tako u nedogled.

A onda nastupa 1993., najteža i najneizvjesnija godina za Kalošević i Kaloševljane, također presudna godina za opstanak cjelokupne slobodne tešanjske teritorije. HVO Žepča napravio je sramni izdajnički savez, udružujući se s četnicima, te je tako kukavički i podmuklo zabio nož u leđa Armiji Republike Bosne i Hercegovine. Zajedno s četnicima zauzeli su Novi Šeher i njegovu širu teritoriju počinivši pritom brojne zločine, dok su slobodnu tešanjsku i maglajsku teritoriju stavili u okruženje i potpunu izolaciju. Time je presahnuo svaki dotok oružja i municije, a cijene prehrambenih i drugih životnih namirnica rasle su iz dana u dan, dostižući vrtoglave cifre, omogućujući ratnim profiterima s jedne i s druge strane borbenih linija da zadovoljno trljaju ruke i da se naglo bogate.

Kako je prelazak preko mosta na rijeci Usori bio vojsci i stanovništvu neophodan, to su odlučili i sazidali

zaštitni zid od betonskih elemenata sa strane okrenute prema neprijateljskim položajima. Sad je prelazak koliko-toliko bio siguran barem što se tiče metaka. Istog dana Alija Fazlić je odlučio da se vrati u Kaloševački bataljon. "Nemam ni riječi zamjerke na Tesličane, dobri su ljudi i dobri borci, ali moje je mjesto s mojim rođacima, prvim komšijama, s Kaloševljanima, u dobru i u zlu. Usto ću biti bliže kćerki Zaimi i češće ću je viđati." Te godine glad, bijeda i patnja stanovništva bili su toliki da ih je teško opisati. Zapad i njihovi dvolični političari su razmišljali kako da umire svoju prljavu savjest te su odlučili avionima spuštati pakete humanitarne pomoći opkoljenom stanovništvu. Bio je to jad i čemer. Avioni su stizali neredovno, piloti su bacali šta su htjeli, koliko su htjeli i gdje su htjeli, često i na teritoriju pod neprijateljskom kontrolom. Izgladnjelo stanovništvo borilo se bukvalno za preživljavanje, za goli život. Svuda po tešanjskoj teritoriji noću su gorjele vatre oko kojih je izgladnjeli narod iščekivao avione da bace pakete humanitarne pomoći. Bile su to muke neviđene. Narod bi dežurao po cijelu noć i opet, slabo bi ko šta uhvatio. Čekaš skoro cijelu noć na jednom mjestu, a avioni i ne dođu; ili dođu i izbace pakete na drugom, kilometrima udaljenom mjestu; i dok stigneš dotamo, oni bliži sve su pograbili, čak i platno padobrana. Pakete su čekali i naoružani pojedinci i organizovane grupe, koje su prisvajale što su htjele iz tih paketa, a zatim bi te artikle prodavali narodu po astronomskim cijenama. Boreći se za pakete, lahko si mogao izgubiti glavu, a zdravlje, to je bilo skoro sasvim izvjesno. Zima je bila veoma oštra, snijeg do koljena, a narod bi slabo obuven i obučen dežurao u snijegu cijelu noć. Desi se da neki ništa ne ugrabe pa se onda uhvate za padobran od čijeg se platna šila odjeća. S jedne strane pedesetak ljudi, s druge, otprilike, isto toliko i po dva-tri

sata bi se nadvlačili, kao kod vučenja konopca, kome će pripasti prokleti komad padobranskog platna. Nerijetko su u borbi za plijen znale nastati tuče s tragičnim posljedicama, ranjavanjima pa čak i ubistvima, jer su neke osobe sa sobom nosile vatreno, a mnogi hladno, oružje, kao što su noževi, sjekire, pajseri... vitlajući njima kao američki Indijanci.

U takvoj situaciji, samo su bogate parajlije mogli bez većih problema nabaviti hranu i druge potrepštine, a ogromna većina naroda morala je ići iščekivati pakete. Sa ženama ili s mješovitim društvom odlazila bi i Zaima. Otac Alija bio je slabe sreće, kao i većina ljudi, i nikad ništa nije uhvatio. A hrane u kući ponestalo i bukvalno se gladovalo. Malo kukuruze i malo posna graha bila je najčešća hrana. Te noći dežurale su s lijeve strane rijeke, jer Zaima nije bila kod kuće već kod staraca, Rame i Behije. Bio je decembar, neopisivo hladna, vedra noć, a oni promrzli. I baš kad je postalo neizdrživo i kad su odlučili da pođu kućama, oćutiše se avioni. Bacili su nekoliko paketa, ali svi su pali s onu stranu rijeki, pored same obale. Grupa u kojoj se nalazila Zaima bila je daleko od mosta, par kilometara, pa je obilaženje značilo da će stići prekasno i da ništa neće uhvatiti. A Zaima je željela pošto-poto pomoći roditeljima i sestri da ne gladuju, željela je obradovati ih. No, vremena za razmišljanje nije bilo. Ako prepliva rijeku, ima gotovo sigurnu šansu da nešto ugrabi, ili će, u protivnom, i večeras ostati praznih ruku. Malo dalje od njih stajala je grupa mladića. Čim je paket pao, ona je povikala ženama:

– Ja odoh preko Usore, a vi: šta same odlučite.

I zaletjela se u rijeku. Čim je čuo njene riječi i vidio da trči prema rijeci, jedan mladić se otrže od grupe i pohita za njom. Više od pola riječne širine nije morala plivati,

ali kako se stala primicati suprotnoj obali, voda je postajala sve dublja i brža, a Zaima zaleđena, da od hladnoće nije ni osjećala vlastite udove. Odjednom je izgubila tlo pod nogama, a natopljena odjeća i smrznuto tijelo sprečavali su je da zapliva i da se bori s riječnom strujom, koja ju je snažno dohvatila i ponijela. Neko vrijeme se ipak borila s vodenom stihijom, više nagonski nego svjesno, dok ju je led što se stvarao na površini rijeke, poput oštrog stakla, sjekao svud po rukama i licu. Bila je toliko premorena i promrzla da nije uspijevala zvati u pomoć već bi jedino s vremena na vrijeme ispuštala neartikulisane glasove i grgorenje, nastojeći izbaciti vodu iz punih usta i održati se na površini. Kad je zadnjim krajičkom svoje nepomućene svijesti pomislila: "Sad je gotovo, kraj!", dohvatile su je nečije snažne ruke i povukle prema suprotnoj obali. Pošto ju je izvukao iz vode, mladić ju je istog časa stao masirati svud po tijelu, dok je ona povraćala vodu koju je progutala u rijeci. Brzo se povratila u život i upitala u mraku:

– Oh, kome to dugujem život?!...

– Duguješ samoj sebi, Zaima!... Najvažnije je da si se spasila – reče tiho skromni mladić.

– O, pa to si ti, Harise!... Tebi, dakle, dugujem život! Od danas si mi ti kao rođeni brat, koga i nemam. Ovo ti nikada neću zaboraviti.

Na Harisovom licu pojavila se bolna grimasa, koju Zaima zbog mraka nije vidjela već se naglo uspravila na noge, uhvatila Harisa za ruku i povikala:

– A paketi, gdje su paketi?! Hajde da i mi ugrabimo šta bilo!...

I počela je da trči, vukući Harisa za sobom.

– Ali... paketi su ovdje, Zaima, evo ih, gdje trčiš?!

Bez borbe su uzeli za sebe po dvije vreće brašna i po kanister ulja, izdvojili ustranu, a onda Haris zabrinuto progovori:

– Koliko znam, kuća ti nije daleko. Trči do nje da se zagriješ i pošalji oca po namirnice, a ja ću ostati ovdje i čuvati.

Njoj nije trebalo triput govoriti. Samo što se zahvalila kolegi, iz istih stopa je potrčala kući i obavijestila ukućane o svemu. Otac se pobrinuo za namirnice, a Zaima je sedmicu dana preležala u krevetu, liječeći se od prehlade i promrzlina.

A agresor je kidisao na opkoljenu tešanjsku i maglajsku teritoriju svim raspoloživim sredstvima koja je imao na raspolaganju, i tokom cijele te kobne 1993. godine, baš kao zvijer na ranjenu žrtvu. Znali su srpski barbari da im je ovo najveća i, gotovo sigurno, posljednja šansa da konačno zauzmu "Mali Teheran" i tako Republici Bosni i Hercegovini i njenoj armiji zadaju smrtni udarac. Ali, zar treba napominjati kakvim natčovječanskim naporima i herojstvom je narod branio svaku grudu svoje ljubljene zemlje. Branioci su ginuli nemilica, ne žaleći svoje živote, padali su redom: Hamdo, Zahir, Ferid, Halid, još jedan enad, zvani Joja, Mesud, Avdo, zvani Mrci, Baćo, Mućo, Sejfo, Huso Bošnjić, jedan i drugi, Žižo, još jedan Alija, Hidajet, Satko, Ahmet, Razim, Himzo, Rasim i teško bi bilo pobrojati sve šehide i junake, najbolje sinove svoje domovine. Ali su branioci skupo prodavali svoje živote, nanoseči neprijatelju ogromne gubitke kako u ljudstvu tako i u tehnici. I dijeleći tako te dramatične dane života, Zaima i Haris su postali nerazdvojni prijatelji. On ju je često pratio kući, odmjenjujući u tome njenog oca, odmjenjivao ju je u mnogim poslovima ili ako bi trebala koji slobodan dan ili sat za neke svoje obaveze. Već ju je svuda pratio kao sjena da se abnormalna zaljubljenost vidjela i u njegovim očima, ali i u svakoj gesti ispoljenoj prema njoj. Znala je to Zaima i bilo joj je žao prijatelja i finog momka

Harisa, nije željela da se uzalud nada, nije željela da se još više zaljubljuje i veže za nju pa da shodno tome mnogo više pati kad od nje sazna istinu. Zbog toga je odlučila da mu tu istinu saopći što prije, kako bi njegova patnja bila što manja.

Tog dana na dežurstvu su bili sami. Bio je to jedan od rijetkih dana kada, hvala Bogu, nisu imali gotovo nimalo posla. Haris ju je salijetao i bio je napadno učtiv. Tad je odlučila da presiječe gordijski čvor. Počela je nježno, kao majka djetetu:

– Znaš, Harise, odavno želim s tobom ozbiljno da popričam o jednom malom problemu i da ga bratski ili prijateljski riješimo. Uredu, spasio si mi život i ja ti dugujem život. Možeš mi ga oduzeti kad god poželiš. I opet ću ti biti zahvalna na tome. Ali, čini mi se da ti prema meni gajiš nešto mnogo više od samog prijateljstva. Ako griješim, izvinjavam se do neba. A ako ne griješim, moraš znati da sam ja imala ljubav svog života, Ibru, jednu i jedinu. S njim sam se u snu vjenčala, pod pokroviteljstvom mog Gospodara, i to je čovjek mog života. Drugi mi ne treba, nikada, ni po cijenu mog života. Ukoliko želiš da ostanemo iskreni prijatelji, morat ćeš to prihvatiti i pomiriti se s tim, zauvijek. Ili ćeš me izgubiti i kao prijateljicu.

– Momak ju je pogledao očima orošenim suzama i punim neopisivog bola. Skočio je kao katapultiran i otrčao u toalet. Tamo je desetak minuta plakao svoju tugu. A kad se vratio crvenih očiju, samo je tužno rekao:

– Uredu, ako ti tako želiš, svaku tvoju želju ću ispoštovati, pa makar to bilo i da ispijem čašu otrova.

– Brate – rekla je – ti si momak skoro bez mahane i, vjeruj mi, svaka djevojka bila bi s tobom presretna. Lahko ćeš sebi naći djevojku svog živoata. I ja da sam te upoznala prije nego svoju nesretnu ljubav, zaljubila bih se u tebe i,

vjerovatno, bili bismo sretni u ljubavi i u životu. Molim te da ubuduće ne nanosiš bol i meni i sebi. Budimo kao brat i sestra.

Od tog dana zaista je prividno bilo tako, ali kako je bilo Harisovom srcu, to osim njega nikad niko nije saznao.

Početkom jeseni tetična Nihada i zamjenik komandanta Bataljona Enes su se vjerili. Nihada je tajnu saopćila samo Zaimi, a već uoči Nove godine, 1994., su stupili u brak i Nihada se preselila u Jelah kod svekra i svekrve. Tom prilikom priredili su i skromnu svečanost, primjerenu okolnostima življenja. Tom veselju, reda radi, prisustvovala je i Zaima, i, uglavnom, odšutjela svoju tugu.

I sve tako, dramatično, do 11. februara, kobnog februara, kada se na Zaimu još jednom srušio čitav svijet i kada je pomislila kako nastaviti život dalje zaista nema nikakvog smisla. Tog dana teško je ranjen njen otac. Četnici su napali ranom zorom, izručivši po običaju tone granata prvo po civilnim ciljevima da bi se zatim koncentrisali samo na linije branilaca. Nakon, otprilike, dva sata artiljerijskog divljanja, krenula je pješadija. Napadali su kružno na četiri-pet mjesta, brzo se prebacujući i koncentrišući s jednog mjesta na drugo. Taktika je bila da ispipaju gdje je odbrana najranjivija pa da tu žestoko napadnu u nastojanju da opore liniju branilaca i da tako svom silinom jurnu na oporenom mjestu u dubinu slobodne teritorije. Učinilo im se da su to Vrtanjci, koje je branila četa u čijem sastavu je bio i Alija. Punih šest sati neprijatelj je pokušavao, sad ovdje, sad ondje probiti liniju branilaca, ali najviše na Vrtanjcima. Pošto su im žrtve bile zabrinjavajuće kao i gubici u materijalnotehničkim sredstvima, četnici su napokon odustali, kao i toliko puta dotad. Alija i njegova dva druga samo što su sjeli da se odmore, da barem malo predahnu, kad odnekud doletje samo jedan metak, uletje

kroz puškarnicu, pogodi u nešto, valjda u rog rova i kao rikošek pogodi Aliju u stomak, pored samog pupka. Drugovi su mu pružili prvu pomoć i dovezli ga u Sanitet. Još je bio pri svijesti. Na smjeni je bila i Zaima, koja mu je čistila i previjala ranu, umivši se sva u suze.

– Zaima, kćeri – prostenjao je – pazi na majku i na sestru. Tebi ih ostavljam u amanet!... I halali mi ako sam ti šta učinio nažao!...

Ne završivši rečenicu, nasmiješio joj se usiljeno da bi odmah zaklopio oči i više ih nije otvarao; bio je u nesvijesti. S njim u tešanjsku bolnicu pošla je i Zaima. No, čim su ga ljekari pogledali, pesimistično su zaklimali glavama:

– Da nije put zatvoren, poslali bismo ga u Zenicu, a ovako... sve je u Božijim rukama.

Zaima je tu noć provela u Bolnici, uz oca, koga su ljekari operisali. Poslije su samo sažimali ramenima, a nju su uputili kući. Tri dana je sa sestrom išla ocu u posjetu, ali on se nije budio iz duboke kome. Trećeg dana predvečer umro je dok su sjedile pored njegovog kreveta. Nakon dženaze Zaima nije išla na posao deset dana. A kada je ponovo krenula, svima je bilo jasno da ju je ova tuga, ova duševna bol sasvim dotukla. Smrt oca, koga je toliko voljela, ubila je u njoj i posljdnju nadu i želju za životom. Kao da je sa sobom na onaj svijet odnio i njenu nafaku.

Nakon očeve smrti Zaima je svakim danom sve više slabjela: blijedjela, mršavjela, vehnula kao biljčica, sve više propadala, tjelesno i umno, sve se više povlačila u se i zatvarala od svijeta, kao latice prkosa poslije zalaska sunca. Sunca koja su je grijala u životu zalazila su jedno po jedno, prvo Ibrahim, a sad i otac. Ona je dugo odolijevala životnim nedaćama i ličnim neprebolnim nesrećama. Najveća životna nedaća je rat, i sva ona zla koja sa sobom nosi: ubijanja, ranjavanja, razaranja, nasilje, glad, strah,

bijedu svake vrste, i svakodnevnu golemu količinu stresa, kao i neizlječive traume na krhkoj, lomnoj, djevojačkoj duši; a najveće i najbolnije lične nesreće su smrt dvoje najdražih bića: Ibre i oca. Dugo je odolijevala i prkosila, ali svako ljudsko biće ima svoje umne i tjelesne snage i granice do kojih može izdržati. Ako se te granice pređu, to biće je osuđeno na stradanje i na propast. Sudeći po izgledu i ponašanju, Zaimine granice i životni sokovi bili su pri kraju. Mjesec dana nakon očeve smrti bolest je toliko uznapredovala da ona više ne samo da nije mogla i željela pričati s ljudima već nije nikoga mogla ni trpjeti u svojoj blizini. Otežano se kretala i zbog takvih simptoma nije više bila u mogućnosti ni dolaziti na posao, a kamoli šta raditi. Odlazak ljekaru namjerno je odugovlačila, željela je da bolest uznapreduje kako ne bi bilo nade u izlječenje. Željela je samo jedno – što skoriju smrt. Smrt je smatrala jedinim izlječenjem i spasom od ovozemaljskog života i u svakoj molitvi, dok se mogla moliti, upućivala je dovu Gospodaru da je što prije izbavi, preseli na ahiret i njenu dušu sastavi s Ibrinom dušom. Onda su je majka i sestra natjerale da ode u tešanjsku bolnicu na pregled. Nakon svih pretraga ljekari su ustanovili karcinom dojke, u posljednjoj, završnoj fazi. U Zenicu se nije moglo zbog neprijateljskog okruženja, o kemoterapiji nije moglo biti ni riječi. Ljekari u tešanjskoj bolnici predlagali su da joj odsijeku dojku, ali da su joj i tada šanse za izlječenje skoro nikakve. Ona, naravno, nije pristala, a kako joj Bolnica nije imala bilo šta drugo ponuditi, osim nedovoljnu količinu lijekova za umirenje bolova, poslali su je kući; nisu joj tako rekli, ali ona je znala: kao beznadežan, neizlječiv slučaj. Predviđali su joj mjesec i po do dva mjeseca života. Dok se još mogla kretati, svakodnevno bi odlazila sa sestrom do Ibrahimovog mezara, dugo čučala ili stajala pokraj mrtve ljubavi,

učila Fatihu i upućivala dovu Allahu da se preseli kod svog Ibre. Zadnji put kad je posjetila Ibrin mezar, predosjetila je da to više neće biti u mogućnosti pa je jedva prošaptala sestri:

– Mahira, ja ću uskoro umrijeti, a ti, sestro, prenesi onima koji me budu sahranjivali da je moja najveća i jedina želja da me pokopaju ovdje, pored Ibrinog mezara! I neka na nišanima napišu da sam Ibrahimova žena, što ja pred Bogom i jesam!

Onda je posve zanemoćala i više nije odlazila do Ibrahimovog mezara. Usto joj se i glas posve oduzeo pa se s ukućanima sporazumijevala pomoću olovke i papira. Najteže joj je ipak padalo podnositi jake bolove, a nije imala dovoljno lijekova za njihovo umirenje. Mogla ih je nabaviti na švercerskom tržištu, ali su za njihovo finansijsko stanje bili više nego preskupi. Sestra je to jednom prilikom ispričala Harisu, koji je, skoro, svakodnevno posjećivao bolesnu kolegicu. A on je za svoju skromnu ušteđevinu nabavio određenu kličinu lijekova i predao ih Mahiri. Zaimina zahvalnost su bile suze koje je lila nemilica dok se on nalazio kod nje u posjeti. Na listu papira napisala mu je drhtavom rukom: "Nemam riječi kojima bih ti se mogla zahvaliti. Dugujem ti dva života!... Zato ću moliti svog Gospodara da ti to sve upiše u sevape i da te nagradi lijepim Džennetom... Hvala ti, prijatelju, tvoj sam vječiti dužnik !..." Nakon njegovog odlaska, sestri je predala presavijenu stranicu, istrgnutu iz svog dnevnika, koji je vodila otkako je otpočeo rat u Bosni. Mahira je nestrpljivo čitala, dok su joj se curkom slivale suze niz lice i kvasile papir na kome je pisalo: "Iako sam bolesna, misliš da nisam primijetila kako se posmatrate ti i Haris. Znam da je na pomolu velika ljubav. Sestro, imaš moj blagoslov, neka vam Allah podari svako dobro i svu sreću ovoga svijeta.

Oboje to zaslužujete... Čuvaj ga jer je takvo blago rijetkost na ovom, dunjalučkom, svijetu... Tvoja sestra!..."

Bila je toliko zanemoćala da se rijetko budila iz kome. A onda ju je posjetio starac sijede brade, u crnom odijelu, na crnom konju, s crnom knjigom ispod ogrtača. Nazvao je selam i kratko rekao:

– Poslao me naš Gospodar, da ti ovo pročitam iz Knjige sudbina.

I pošto je otvorio određenu stranicu, počeo je čitati:

– Ti, Zaima Fazlić, uskoro ćeš se preseliti na ahiret. Nemoj ništa da brineš, jer ćeš na onom svijetu u Džennet. Tamo ćeš se sresti s Ibrahimom. Živjet ćete vječni život u dženetskim vrtovima. To je volja našeg Gospodara koju sam ti po Njegovoj volji objavio. Allahimanet, kćeri!

Odmah, nakon objave, starac ohlabavi dizgin i konj i jahač učas nestadoše u bijelosivoj magli, gustoj kao tijesto.

Sutradan se još jednom, ispostavit će se posljednji put, probudila iz kome. Tad je zatražila od majke i sestre da se zadnji put izgrle i izljube, a zatim se s njima halalila i oprostila. Nedugo zatim neprimijetno je zaspala i više se nije budila. Poslije dva dana Mahira je primijetila kako je samo kratko trznula glavom – i umrla.

Pokopali su je gdje je željela, tik pored Ibrahima. Na nišanu je pored ostalog pisalo: "Ovdje počiva Bošnjić, rođ. Fazlić, Zaima, žena rahmetli Ibrahima Bošnjića, rođena..."

Poslije dženaze pored Ibrinog i Zaiminog mezara najduže se zadržao vodnik Hamid. Dugo je stajao nijemo, oborene glave. Zatim je proučio Fatihu Zaimi pa Ibrahimu, dvaput uzastopno uzdahnuo, okrenuo se i lijenog koraka krenuo prema izlazu iz mezarja.

Par mjeseci, pored ostalih, mezarove su zasebno posjećivali Mahira i Haris, da bi ih zatim ljudi viđali kako dolaze pripijeni jedno uz drugo, tako što je Mahira Harisa držala čvrsto ispod ruke.

RECENZIJA

SUBJEKTIVNA SLIKA SVIJETA

Želim da iskažem svoje zadovoljstvo što je poslije izvrsnog romana Sin polja, koji zbog internosti izdavača i autora nije dobio mjesto koje mu pripada, perom iskusnog znalca, majstora i odličnog poznavaoca dječije duše, Šahdo Bošnjak ispisao još jedan, hvale vrijedan roman.

Riječ je o knjizi Snovi šehida Ibrahima, antiratnom romanu, koji nam govori o ratnim prohujalim vremenima (ne ponovilo se), o oslobodilačko-odbambenom ratu, koji je pogodio i njegovo Pousorje i cijelu Bosnu i Hercegovinu, te odnio ljudske živote i unesrećio njihove sudbine.

Šahdo Bošnjak, pisac koji ima jasnu i iskristalisanu misao, prožetu vrlo snažnim osjećanjima i velikom dozom prijeko potrebne mašte, bez čega nijedno djelo, pogotovo roman, koji se smatra vrhuncem u književnosti, ne bi moglo nastati, sa novim romanom Snovi šehida Ibrahima, potvrdio kao pisac vrijedan pažnje svoga čitaoca, koji s nestrpljenjem čeka njegovo čarobno štivo.

Naime, ako znamo da je umjetničko djelo lična, dakle subjektivna slika svijeta, koju umjetnik stvara u trenucima duhovne i duševne napregnutosti, a sve u povodu razrješavanja nekih pitanja iz života, onda nam je jasna želja autorova da ostavi trag o svom bitisanju, ali i trag o svom junaku šehidu Ibrahimu.

Svesrdno preporučujem izdavaču da objavi Snove šehida Ibrahima, Šahde Bošnjaka, vjerujući time da će bosanskohercegovačka književnost zasigurno dobiti još jedno respektabilno, hvale vrijedno djelo, koje će ostati budućim generacijama Bosanaca i Hercegovaca.

Mr. Bajruzin Hajro Planjac

Kritička ocena romana ”Ljubav U Ratu”
Šahda Bošnjaka

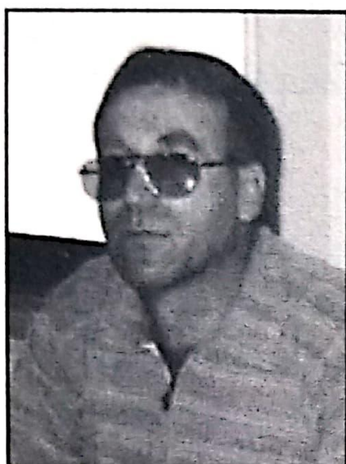
Od nastanka ”razumnog” čovečanstva, na korak do raspada civilizacije se nalazi strah. Strah od kazne, od večnog paklenog plamena koji čeka počinioce zlodela. Ipak, u ludilu rata, taj razum se kolektivno gubi na svim zaraćenim stranama. Svaki tračak ljudskosti se potiskuje u ratom zaluđenim mozgovima. Kreće brat na brata, prijatelj na prijatelja kao Đorđe Stanivuk na Ibrahima, glavnog lika u ovom prilično napetom i dramatičnom ostvarenju Šahda Bošnjaka. Roman sa velikom posvetom svim budućim naraštajima, stoji kao spomenik nikada izgrađen. Vrednost ovog romana se ogleda u surovosti, unutrašnjoj borbi časti i savesti, slobodoljubivosti i ljubavi, hirurški precizno prikazanoj. Mala, prelepa država, krvlju zalivena, nesrećna Bosna je rastrzana mržnjom, politikom i lažnim idolima. Ibrahim,u svom najlepšem dobu spoznaje sve užase rata ali i čežnje za svojom voljenom Zaimom sa kojom je rastavljen. Da li je unutrašnji konflikt gori od spoljašnjeg i da li rat u glavi nadjačava rat među donedavnom braćom? Odgovor na to pitanje se krije u ovoj knjizi. Na do sada većinom jednostrano napisane romane sa sličnom tematikom, Šahdo uzvraća ovim delom koji crno-belo farba u turobno sivu, kakve su i bile 90-e u bivšoj Jugoslaviji. Napisan lakim stilom, roman se bez daha čita. Sa elementima paranormalnog i prekrasnom deskripcijom, ovaj roman svrstavam u top 5 najboljih ratnih romana na ovim prostorima.

Snežana Kovačević

* * *

Ljubav u ratu. Imala sam čast da pročitam ovaj dokumentarni roman! Bez subjekta i presedana, želim da iskažem svoje viđenje o romanu. Šahdo Bošnjak, autor, ne bi čini mi se, uspeo da hijeroglifski prikaže ratna i ljubavna dešavanja, koja su se svakodnevno odvijala na teritoriji Bosne i Hercegovine, da i sam nije bio učesnik i očevidac, te ljudske propasti koje rat donosi. Takvo je ovo književno delo, bez tajni, bez hiperbole i sa svakom pričom ispričano. Ko ume, da vrtlog rata stavi na papir mudrac je... Iz vidokruga ovog dramskog pisca, događaji su istiniti. On je krunski svedok svih dešavanja, čak i jedne neostvarene ljubavi između dvoje mladih, Zaime i Ibrahima, koja rekla bih, dominira sve vreme kroz sadržaj celog romana! Čitajući ovo štivo saznajemo, koliko su rukovodeći ljudi mudri ili pak sebični u ostvarivanju svojih ciljeva od čega zastaje dah i krv se ledi u žilama. Svi ti događaji koji su autoru naneli veliku muku da bi se latio pera, prouzrokovali su kod pisca da posegne za suočenjem da nešto smrdi u državi „Danskoj": Ako je suđeno da neke vlasti svojom radoznalošću i gramzivošću izazivaju nesreću, neka to barem rade oprezno. Da li dokazivanje kvadrature kruga pomera zidove tamnice i granice savesti u kojoj se nalazimo...? U svakom slučaju zlo pobeđuje onoga od koga dolazi. Vraća se kao bumerang!

Petrica Veselinović Nana

O AUTORU

Šahdo Bošnjak rođen je na Đurđevdan, šestog dana najboljeg mjeseca u godini, u rascvjetalom, ozelenjelom, rascvrkutanom i raspjevanom Kaloševiću, u koji će on smjestiti radnju mnogih svojih priča i romana, jer je u tim živopisnim predjelima i sam odrastao i dobro je poznavao svaku stopu ne samo rodnog sela već i šireg zavičaja. Tu je i jedna raspričana starica, koja od iskona kazuje svoje nikad ispričane i nikad sasvim dovršene priče. Ta starica se zove Usora, i pored te lijepe, pitome rječice pisac je provodio, kako sam kaže, najljepše dane svog života, svoje siromašno: "bosonogo i golotrbo" djetinjstvo. Tu je čuvao stoku, igrao se s ostalom dječurlijom raznih igara, koje su tada bile u modi, slušao razne priče od mudrih staraca, s kojima je napasao stoku, i naročito mnogo čitao, i to sve što bi mu dolazilo do ruku, jer i nije bio u prilici da bira; čitao je knjige iz skromne školske biblioteke, posuđene rijetke knjige od drugih osoba, stripove, kao i novine pronađene uz poljske živice. Kološević se nalazi u općini Tešanj, koja je dobila ime po starom lijepom gradu Tešnju, koji krasi drevna tvrđava, ponos grada, kao i stare uličice, stare građevine, a poznat je i po mnogo čemu drugom.

Šahdo je rođen u siromašnoj porodici. Roditelji su ga školovali do završetka četverogodišnje osnovne škole. Dalje nisu mogli, a nisu ni htjeli. Za dvije godine završio je u Jelahu još 4 razreda večernje osnovne skole, krijući od oca, i tako stigao svoje vršnjake. Ali kada se upisao u Mašinsku tehničku školu u Doboju, otac ga natjerao da se ispiše. Sačekao je narednu godinu pa se krijući od oca

upisao u Gimnaziju u Tesliću, a kad je otac saznao, opet ga je natjerao da se ispiše. Najzad je u 17. godini bukvalno pobjegao od oca, zaposlivši se u ŽGP iz Sarajeva na gradilištu u Mrkonjić Gradu. Tu je mogao samo da položi "B" kategoriju, a ubrzo u Banovićima i ispit za KV vozača motornih vozila. Zatim je otišao u JNA, u Kraljevo, gdje je vojni rok odslužio kao vozač instruktor. Nakon vojne obaveze upisuje se u Zagrebu u Saobraćajnu tehničku školu, koju završava u redovnom četvorogodišnjem roku, uz rad. Dok je vanredno pohađao srednju školu, radio je: kao fizički radnik, vozač cestovnih vozila, mašinista na valjcima, buldožerima, pomoćnik u kuhinji, armirač, čistač radioničkog kruga, ložač peći za parno grijanje, noćni čuvar skladišta...

Pošto je završio srednju školu u Zagrebu, nije imao dovoljno sredstava da se upiše na četverogodišnji studij, ali je nešto novca uštedio radeći, te uz studentski kredit se upisao na dvogodišnji redovan studij na Pedagoškoj akademiji u Tuzli, odsjek: Srpsko-hrvatski jezik i jugoslavenske književnosti. Studij je završio kao odličan student, jedini iz svoje generacije, i dobitnik je Zlatne značke Univerziteta u Tuzli. Djetinjstvo pored Usore i studij u Tuzli smatra najljepšim periodima u svom životu.

Kako nije imao mogućnosti da nastavi studij, zaposlio se kao nastavnik srpsko-hrvatskog jezika u OŠ "Huso Hodžić" u Tešnju, odatle je otišao u Osnovnu školu u Planjama, a iz Planja prešao u rodni Kološević u OŠ "Abdulvehab Ilhamija", gdje još uvijek radi.

Cijeli ratni period proveo je kao borac u rovu.

Objavio je zbirku pjesama za djecu CVRČANKA, roman SIN POLJA i SNOVI ŠEHIDA IBRAHIMA. U pripremi mu je roman SAN NOĆNOG LEPTIRA i zbirka pripovijedaka ČOVJEK SA DVA SRCA.

Šahdo Bošnjak

SNOVI ŠEHIDA IBRAHIMA

IZDAVAČ
PLANJAX GROUP
Knjižarska kuća PLANJAX KOMERC doo
Bobare 23, 74264 Jelah Tešanj
Tel. 032 661 571 Fax 032 661 572
E-mail: planjaxgroup@gmail.com
www.planjaxgroup.com.ba

ZA IZDAVAČA
Medina PLANJAC, direktorica

ŠTAMPA
Štamparija PLANJAX PRINT Tešanj
E-mail: planjaxdoo@gmail.com

ZA ŠTAMPARIJU
Alen PLANJAC, dipl.ing.graf.

ŠTAMPANJE ZAVRŠENO
maj, 2015.

DISTRIBUCIJA
Knjižara PLANJAX SHOP Jelah
Tel. 032 667 350 Fax 032 663 824

ZA DISTRIBUCIJU
Muamera Planjac, dipl.ecc
Mob. 062 873 378

9 789958 341496